خاوەنی ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا   لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

سەرپەرشتیارانی پرۆژەی چاپکردنی کتێب

د. لوقمان ڕەئوف   ئەرسەلان حەسەن

باوان عومەر   بابان ئەنوەر

مێژووی درۆ

ژاك دێریدا

وەرگێڕانی: هاوار محەمەد

پێداچوونەوەی لە فەڕەنسییەوە:

د. ئازاد حەمە

2017

خاوەن ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا
لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا
زنجیرە (161)

ناوی کتێب: مێژووی درۆ
بابەت: فەلسەفە
نوسەر: ژاك دێریدا
وەرگێڕانی: هاوار محەمەد
پێداچوونەوەی لە فەڕەنسییەوە: د. ئازاد حەمە
بەرگ: ئومێد محەمەد
دیزاینی ناوەوە: جەلیل حسێن
تایپو هەڵەچنی: کەیوان عومەر- نیاز کەمال- زریان ڕەحیم
چاپخانە: حەمدی
ساڵی چاپ: 2017
چاپ: یەکەم
تیراژ: 500 دانە
نرخ: 4000 دینار
لەبڵاوکراوەکانی: دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

www.ideafoundation.co
ideafoun@gmail.com
www.facebook.com/dezgai.idea
07701955044 - 0533220180
سلێمانی - گردی سەرچنار- نزیک کۆمەڵگەی بەهاران

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان
ژمارەی سپاردن (1117)ی ساڵی 2017ی پێدراوە

مێژووی
درۆ

ژاك دێریدا
وەرگێڕانی: هاوار محەمەد
پێداچوونەوەی لە فەڕەنسییەوە:
د. ئازاد حەمە

2017

پێشکەشە:

به هەموو کەس و به هیچ کەس

سەرچاوەی وەرگێرانی ئەم کتێبە:

جاك دريدا: تأريخ الكذب، ترجمة و تقديم: رشيد بازى، المركز الثقافي العربي، الطبعة الأولى، الدار البيضاء-المغرب، 2016.

پێڕست

پێشەکی وەرگێڕی عەرەبی.. 7
مێژووی درۆ.. 13
پرسیار سەبارەت بە درۆ لە مێژووی فەلسەفەدا........................ 153

پێشەکی وەرگێڕی عەرەبی

ئەم توێژینەوەیە کە ژاك دێریدا (2004-1930) بـۆ مـێـژووی درۆ تەرخانی کــردووە، لـە بنەڕەتدا وانەیەکە کە ئەم فەیلەسوفە فەرەنسییە لە کۆلێژی نێودەوڵەتی فەلسەفە لە پاریس، لە ئەپرێلی 1997 دا، پێشکەشیکردووە. ئەم وانەیە تەنیا داڕشتنەوەیەکی کورتی ئەو وانانەیە، کە لە قوتابخانەی خوێندنی باڵای زانستە کۆمەڵایەتییەکان لە پاریس، لە وەرزی خوێندنی زانکۆیی 1994-1995 دا وتوونەتییەوە، ئەوکات لەژێر ناوی "پرسەکانی بەرپرسیارێتی، IV، شایەتییەکان"ـدا بوو. یەکەمجار لە "دەفتەرەکانی لیرنی ژاك دێریدا" (پاریس، لیرن، 2004)، بڵاوکراوەتەوە. بۆ ئەم وەرگێڕانە پشتمان بەو نوسخەیە بەستووە لە خانەی بڵاوکردنەوەی گالیلێ (پاریس، 2012) دەرچووە.

هێڵی پێکەوەبەستنی شیکارییەکانی دێریدا دەربـارەی ئەم بابەتە -کە وەك تێزی دەروازەیـی بۆ سەرهەڵدانی ژینالۆژیای هەڵوەشانەوەگەریی چەمکی

درۆ، دەیخاتەڕوو- پرس و باسە لەبارەی شیاوێتی دروستکردنی مێژوویەکی تایبەت بە درۆ وەك ئەوەی هەیە. لێرەدا چەند لەمپەرێك لەئارادایە کە ناتوانین لە پرۆژەیەکی لەم شێوەیە بە ئاسانی لەبیریان بکەین، ئەو لەمپەرانەیش پەیوەندیدارن بە پێویستیی جیاکاری نێوان مێژووی درۆ وەك چەمکێك و مێژووی درۆ لە خۆیدا، ئەمانیش بە کۆمەڵێك هۆکاری مێژوویی و کولتورییەوە گرێدراون کە بەشدارن لە دەرکەوتنی ئەو کردەیە و ئەو شێواز و پاڵنەرانەدا کە بە درۆوە پەیوەستن، ئەمەیش لە شارستانیەتێکەوە بۆ شارستانیەتێکی دیکە، بگرە لەنێو یەك شارستانێتیش خۆیدا، جیاوازییان هەیە.

ویــڕای ئەمەیش، دەبــێــت کــار بــۆ دیاریکردنی سنوورەکانی ئەو لێکنزیکییە بکەین کە لەنێوان درۆ و چەمکەکانی تردا هەیە. بۆ نموونە، وەك ئەوەی کانت دەیکات، دەبێت جەخت لەو پەیوەندییە ئۆرگانییە بکەینەوە، کە درۆ بە ***بەڵێن*** و ئینجا بە ***بەلاڕێدابردنـ***ەوە دەبەستێتەوە. دواجـار درۆ واتای پەیوەست نەبوونە بەو بەڵێنەی درۆزن بە شاراوەیی دەیدات بەوانیتر بۆ وتنی راستی، پاشان هەوڵدەدات لەژێر کاریگەری ئەم درۆیە رەفتاریان ئاراستە بکات، واتە درۆ رەهەندێکی جێبەجێکارییانەی هەیە کە بۆ لابردن ناشێت و بە بێ ئەم رەهەندە نابێتە درۆ.

هەروەها دەبێت کار بۆ دانانی سنوورێکی پتەو لەنێوان درۆ و هەڵەدا بکەین تاوەکو لێکیان جیابکەینەوە،

دەبێت گریمانەی ئەوە بکەین کە لێکدژەکەی درۆ ***راستی [حەقیقەت]***، *یان* ***واقیع*** *نییە، بەڵکو* ***راستگۆییە***. قەدیس ئۆگەستین پێیوایە دەتوانین قسەیەکی هەڵە بڵێین بە بێ ئەوەی ببینە کەسێکی درۆزن، ئەگەر بێتوو بە نیازێکی باشەوە، بڕوامان وابێت کە ئەوەی دەیڵێین راستییە و مەبەستەکەمان فریودانی ئەوانیتر نییە، هەروەها دەتوانین قسەیەکی راست بڵێین، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا بە درۆزن دەربچین، ئەگەر بێتوو مەبەستمان لەو قسە یە فریودانی ئەوانیتر بێت.

ئەو بەرئەنجامانەی دێریدا لەم گریمانەیەوە بەدەستی دەهێنێت، تــەوەرە سەرەکییەکانی شیکارییەکەی پێکدەهێنن. ئەویش، ***لەلایەکەوە***، گریمانەی بوونی پەیوەندییەکی جەوهەریی لەنێوان درۆ و مەبەستدارێتیدا دەکات؛ ئەو پێیوایە تەنانەت ئەگەر بیشتوانین بەڵگەی ئـەوە بهێنینەوە کەسێك راستی نەگوتووە، هێشتا لەبەر کۆمەڵێك هۆکاری بنەمایی، ئەستەمە بە چەمکە بەرتەسکەکەی ئەم وشەیە بیسەلمێنین کەسەکە درۆی کردووە.

لەلایەکی دیکەوە، جەخت لـەوە دەکاتەوە کە مەحاڵە ***درۆ لەگەڵ خۆ***دا بکرێت. ئایا مرۆڤ دەتوانێت، بە مەبەستی فریودان و ئازاردانی خۆی، بە ئەنقەست شتگەلێك بەخۆی بڵێت کە هەر بە راستی لەوەی بیری لێدەکاتەوە جیاواز بێت ؟ واتە چۆن دەشێت درۆ لەگەڵ خۆدا بکرێت، مەگەر وەك ئەوەی ژان ژاك

ڕۆسۆ بۆی چووە، تەنیا لەو حاڵەتەدا نەبێت کە "خۆ" بە کەسێکی دیکەی سەربەخۆ لەقەڵەم بدرێت، کە دەبێت لەبەرامبەریدا پەیوەست بین بە ئەرکی ڕاستگۆییەوە؟

بایەخدانی دێریدا بەم خاڵەی کۆتایی، لە بنەڕەتدا بۆ ئەو پێگە تەوەرەییە دەگەڕێتەوە کە ئەم خاڵە لە کتێبەکانی هانا ئارێنتدا داگیری دەکات، ئەمەیش بایەخێکی گەورەی بۆ ئەو کەسانە هەیە ئارەزوی توێژینەوەن لەو کردانەی لە درۆوە نزیکن، ئەمجۆرە کردانەیش لە کۆمەڵگەکانی ئەم سەردەمەماندا بەشێوەیەکی بەرچاو بەدیدەکرێن. ئەم گەڕانەوەیەی دێریداش بۆ ئارێنت لەبەر ئەوەیە کە ئەم خانمە فەیلەسوفە ئەڵمانییە بایەخیداوە بەو پەیوەندییە مەترسیدارەی کە کایەی سیاسی بە درۆوە دەبەستێتەوە.

جێی ئاماژەیە شیکارییەکانی ئارێنت تاڕادەیەکی زۆر ئەو توێژینەوەیەمان بیردەخاتەوە کە "ئەلیکسەندەر کـواری" دەربـــارەی بەکارهێنانە میتۆدییەکانی درۆ لەلایەن سیستەمە تۆتالیتارەکانەوە، ئەنجامی داوە. وێڕای ئەمەیش، خوێندنەوەی دێریدا بۆ ئارێنت تواناى ئەوەی پێداوە ئاسۆی نوێ بەسەر ئەم بابەتەدا بکاتەوە، یەکێك لەو بەشداری و ئیزافانەی دێریدا، تاوتوێکردنی ئەو بابەتەیە کە ڕاستەوخۆ بەو کۆسپانەوە پەیوەستە دێنە سەر ڕێی پرۆژەی دروستکردنی مێژوویەکی تایبەت بە درۆ و ئەم پرۆژەیەش دەکەنە ئەرکێکی دژوار. ئەگەر درۆ لەنێو مێژوو بەگشتی و مێژووی سیاسی بەتایبەتی

بوونی هەبێت و بەردەوام کرابێت، داخۆ چۆن دەشێت درۆ خۆیشی مێژوویەکی سەربەخۆی هەبێت؟

چەمکی ***درۆ لەگەڵ خۆ (یان خۆ - خەڵەتاندن)***، کە بە زەقی لای ئارێنت ئامادەیی هەیە، پەیوەستە بە ئامادەکردنی دوو تیۆریەوە، ئەم دوو تیۆرە ئەگەرچی گرنگیشن، کەچی لە کتێبەکانی کواری و ئارێنتدا (بەڕوونی) بوونیان نییە، ئەوانیش: یەکێکیان دەروونشیکارییە و ئەوی دیکەیان بوونە (کەینونە) وەك ئەوەی هایدیگەر خستوویەتییەڕوو. لەسەرووی ئەمەیشەوە، ئەم دوو بیرمەندە بە تەواوەتی چەمکی ئایدیۆلۆژیای مارکسییان فەرامۆشکردووە کە گرنگە بۆ دیاریکردنی کێشەی درۆ، هەڵبەت ئەگەرچی ئەم چەمکە لەسەرجەم ئەو گوتارانەدا ئاڵۆز و نوقسانە کە بەکاری دەهێنن.

لەوەی پێشتر وتمان دەگەینە ئەو بەرئەنجامەی ئەم توێژینەوەی ئێستا لە بەردەستماندایە، بەهای تەواوەتی خۆی تەنیا ئەو کاتە وەردەگرێت، کە بە پرۆژە فەلسەفییە گشتییەکەی دێریدا تێهەڵکێشبکرێت، ئامانجی پرۆژەکەیش خوێندنەوەیەکی رەخنەییە بۆ میتافیزیکای رۆژئاوایی. ئەوەیش بەو پێیەی لە دوایین شیکاردا، لێکدژدانانی راستگۆیی/درۆ، کە بە بێ ئەم دوالیزمە (دوانەییە) درۆ ناتوانێت پێگە و شوێنی خۆی بگرێت، ریشەکانی وا لەنێو بنەما جێگیرەکانی میتافیزیکادا.

مێژووی درۆ

بەر لەوەی بە هیچ گوزارەیەکی دەروازەیی دەست پێبکەم، تکام وایە کاتی پێویستم پێبدەن تاوەکو دان بە دوو شتدا بنێم، هەر لە ئێستایشەوە داوام لێتان ئەوەیە باوەڕی پێ بکەن. کەواتە دوو دانپێدانان کە لە هەمان کاتدا وەك دوو پشتڕاستکردنەوە پێشکەشی دەکەم و لەمەیشدا من راستگۆم. بەڵام ئەم دوو دانپێدانانە شتانێکیان تێدایە کە لە خورافە و تەوەهوم [خەیاڵ یان فانتازی] phantasme نزیك دەبنەوە. ئەگەر بە وردی سەرنج بدەین، دەڵێین مەسەلەکە پەیوەستە بەو هاوتایانەی هەریەکە لە خورافە و خەیاڵەوە کە لە زەینی ئێمەدا لەم دووانـەوە نزیکن، واتە ***گەڕانەوەی تارماییەکان***.

بـەلای یۆنانییەکانەوە وشـەی phantasma بە جۆرێك بەکارهێنراوە، کە دەرکەوتنی تارماییەکان و بینینی فانتۆمەکانیش (خێوەکان)، یاخود هەر شتێك کە پەیوەست بێت بە گەڕانەوەی مردووەکانەوە، بگرێتەوە. شتە خورافییەکان و شتە فانتازییەکان لە خاسییەتێکدا هاوبەشن، تایبەتمەندییەکی هاوبەش لەنێوانیاندا هەیە، هەردووکیان بە واتا بەرتەسکەکەیان و بە پێی چەمکە کلاسیکی و باوەکەیان، مەحاڵبوو بە هیچ یەکێك لە سیفەتەکانی دروستی، ساختەیی، راست و درۆ، وەسف بکرێن. ئەم دوانە سەر بەو پۆل و کاتیگۆرییەن، کە ناکرێت هەرگیز لە شتێکی دیاریکراوی لەو بابەتانەدا کـورت بکرێنەوە کـە شێوەیان زیـاتـر لـە رواڵـەتـە

فریودەرەکانەوە نزیکە، یان تەنانەت ڕەنگە لە مانای وا-خۆدەرخستنەوە نزیکبن، پاشان لە دۆخێکی شاراوەدا، واتە گریمانەییدا، دەمێننەوە. هەروەها ناتوانین لە بوون یان لە نەبووندا پۆلێنیان بکەین، نایشکرێت لەگەڵ ئەو ماتەوزەیە [بوونە هێزەکییە]دا ئاوێزانیان بکەین کە ئۆنتۆلۆژیا یان جمکناسی (علم التؤمة) دەتوانن بیکەنە بابەتی خۆیان و لەچوارچێوەی خۆیاندا سنورداری بکەن و بەشێوەیەکی بنجبڕ یەکلاییان بکەنەوە.

هەروەها خورافە و فانتازیا، هەر وەك ئەفسانە، بۆ ئەوە ناشێن کە بە هەموو یەقینێکەوە بڕیارێکی بنجبڕیان لەسەر بدەین و بڵێین هاوتای ڕاستین، هەر لەبەرئەوەی بەو جۆرەیشن ناتوانین بە گوتەی ڕاستییان بدەینە قەڵەم، نایشتوانین تەنیا بە هەڵە، فێڵ، شایەتیدانی ساختە و بەلاڕێدابردنیان دابنێین.

دانپێدانانی یەکەم کە دەمەوێت باسی بکەم بە ناونیشانە پێشنیارکراوەکەوە پەیوەستە، واتە **مێژووی درۆ**. ئەوەندە بەسە شتێك بە جۆرێك بهەژێنرێت کە یەکێك لە وشەکان بخزێت و لەژێر ئەویترياندا بگیرسێتەوە تاوەکو تەنیا ببێتە نوسخەی ناونیشانێکی ناسراوی دەقێك کە پێشتر گرنگییەکی زۆرم پێداوە. لە ***"ئاوابوونی بتەکان"***ـی نیچەدا دەقێك هەیە کە بەشێوازی گێڕانەوە باسکراوە، بە ناونیشانی ***"مێژووی هەڵە"*** Geschichte eines Irrtums، ئەمە لە شەش زنجیرەدایە کە بە هەموویان یەك لاپەڕە زیاتر نابن. ئەم حیکایەتە هەر هەمووی، بێ

زیاد و کەم، پەیوەستە بە جیهانی راستییەوە die wahre welt و مێژووی "جیهانی راستی"ش دەگێڕێتەوە.

ناونیشانی ئەم دەقە گێڕەرەوەییە خەیاڵییە ئەوە رادەگەیەنێت کە ئەوەی دێت حیکایەتێکە باس لەو پرۆسەیە دەکات کە بەهۆیەوە خورافەت دەبێتە خورافەت: «"جیهانی راستی" چی بەسەر دێت کاتێك دەگۆڕێت بۆ خورافە» (wie die “eahre welt” endlich zur Fabel wurde). پاشان، ئەوەی دەیخاتە بەردەستمان نابێتە خورافە، بەڵکو حیکایەتێکە ئەو شتەمان بۆ دەگێڕێتەوە کە دەتوانین ئاوا گوزارشتی لێ بکەین: ئەو پرۆسەیەی کە بەهۆیەوە خورافە دەبێتە خورافە. کەواتە، ئەوەی داواکراوە، رەفتارکردنە وەك ئەوەی کە دەشێت حیکایەتێکی راستی بوونی هەبێت دەربارەی پرۆسەی گۆڕان بۆ خورافە کە، ئەگەر وردبین بین، تەنیا یەك ئایدیا بەرهەم دەهێنێت ئەویش ئایدیای جیهانی راستییە، کە نابێت بە تەواوی دەرگا بەڕووی ئەو شتەدا دابخات کە دەربارەی دروستیی حیکایەتەکە دەوترێت. «چۆن دەکرێت "جیهانی راستی" بگۆڕێت بۆ خورافەت». "مێژووی هەڵە"یش هیچ نییە جگە لە ناونیشانێکی لاوەکی.

کەواتە مەسەلەکە پەیوەستە بە گێرانەوەیەکی خورافییەوە کە دەربارەی ئەو پرۆسەیە دەدوێت وا بەگوێرەی ئەوە خورافە دەبێتە خورافە؛ پەیوەستە بە راستییکەوە کە وەها پرۆسەیەکی گۆڕان دەخوازێت،

ئینجا خۆمان لەبەردەم کودەتایەکی شانۆییدا دەبینینەوە. کارەکتەرەکان لەسەر تەختەی شانۆکە ڕۆڵ دەنوێنن، دەتوانین لە ڕۆشنایی جیاوازدا هەست بە ئامادەیی ئەم کەسایەتییانە بکەین وەك تارمایی لە کەوالیسدا. یەکەمجار ئەفلاتوون دەردەکەوێت کە بە بڕوای نیچە، دەڵێت: "من ئەفلاتوونم، من راستییم"، ئینجا بەڵێنی مەسیحی لەسەر شێوەی ژنێکدا دێت، ئینجا فەرمانە کانتییەکە دێت، ئینجا "ئایدیا هەڵبزڕکاوە کۆنیگسبێرگییەکە"[1] دێت، ئینجا قوقەی کەڵەشێرە پۆزەتیڤیستییەکە، دواجار سەعاتە زەردەشتییەکەی لەنێوچوون دێت. ناوەکانی هەموو ئەم تارماییانە دەگۆڕین، تارماییەکی دیکە بانگ دەکەین کە نیچە باسی ناکات، ئەویش ***قەدیس ئۆگەستین***ـە دەبێت ئاماژە بەوە بدەین کە ئۆگەستین لە هەردوو نامە گەورەکەیدا لەبارەی درۆوە (***"دەربارەی درۆ" و "دەربارەی زیانی درۆ"***) لە گفتوگۆیەکی بەردەوامدایە لەگەڵ ***قەدیس پۆڵس***دا، کە بە نەیارە هەرە گەورە و دوژمنە سەرسەختەکەی نیچە دادەنرێت و نیچە ش بەردەوام هێرشی دەکاتە سەر.

وێڕای ئەوەی دەبێت بە درێژایی کات ئەم دەقە خورافییە لەبەرچاومان بێت، کەچی ناتوانین و ناشێت مێژووی درۆ لە مێژووی هەڵەیەکدا کورت بکەینەوە،

1 - ئەم وشەیە لە «کۆنیگسبێرگ»ـەوە هاتووە، لە ئێستادا شاری «کالینینگراد»ـی ڕوسییە، لەو سەروەختەدا دەکەوتە پروسیای ڕۆژهەڵاتەوە. (و. عەرەبی)

تەنانەت ئەگەر ئەم هەڵەیە پرۆسەی دروستبوونی هەموو ئەو شتانەش بگرێتەوە کە راستن، بگرە تەنانەت ئەگەر مێژووی راستییش وەك راستی بگرێتەوە. بە گوێرەی ئەوەی لەم دەقە پڕ مشتومڕ و گاڵتەجاڕانەیەی نیچەدا هاتووە، کە جۆرە خورافەیەکە پرۆسەی گۆڕانی راستی بەرەو خورافەمان بۆ دەگێڕێتەوە، ئایدیای "جیهانی راست" دەبێت بە "هەڵە". تەنانەت نیچە لە "دەروازەیەکی تیۆری بۆ راستی و درۆ بە بێ هیچ سەنگێکی رە وشتی (مۆرالی)"[2] (1873)، هەر بەردەوامە لە خستنەڕوو یان گریمانەکردنی پەیوەندیی بەردەوامی نێوان هەڵە و درۆ، ئینجا پەیوەندیی نێوان راست (حەق) و راستگۆیی (الصدق)، ئەمەیش وادەکات دۆزی درۆ لە شێوازێکی بێلایەن و دوور لە سەنگە مۆرالییەکان بخاتەڕوو، واتە وەك پرسێکی تیۆریی و ئیپستێمۆلۆژیی.

هەنگاوێکی لەمجۆرە، ناکرێت وا بڕیاری لەبارەوە بدەین کە ناڕەوا یان بێ سوودە، بەڵام تەنیا بەو جۆرە

2 Friedrich Nietzsche, Introduction théorétiqu sur la vérité et le mensonge au sens extramoral, dans Le Liver du philosophe- etudes théorétques ; tr. fr. A. Kremer-Marietti, Paris, Flammarion, 1991, pp.115-133.

هەمان دەق بەم ناونیشانەیش هەیە:

Vérité et mensonge au sens extramoral, dans Giorgio Colli et Mazzino Montinari (dir.), Ecrits posthumes 1870-1873, Œuvers philosophiques completes, I, 2, tr. fr. M. Haar et M. de Launay, Paris, Galimard, 1975, pp.275-290.

دەتوانین بۆی بگەڕێینەوە کە قبوڵی ئەوە بکەین رەهەندە ئەخلاقی (ئیتییك)ییەکەی درۆ بهێنینەوە ناوەوە و کە ناشێت لە سەنگێکی دیاریکراودا کورتی بکەینەوە؛ واتە ناوەڕۆکی دیاردەی درۆ بەو جۆرەی کە هەیە، پەیوەندیی بە پرسەکانی زانین، راستی، دروستی و هەڵەوە نییە. من دەمەوێت کەمێك هێڵی ئاراستەی ئەو کەلێنە بکێشم کە لەنێوان ئەم رەهەندە ئەخلاقییەی درۆ و یەکێك لە فۆڕمەکانی مێژووە سیاسییەکەی درۆ دا هەیە.

لـــەڕووی پرنسیپیەوە و بـە پێی دیاریکردنە کلاسیکییەکە، درۆ هەڵە نییە. دەشێت بکەوینە هەڵەوە و دەشێت هەڵە بکەین و بگرە دەشێت هەڵەیش بڵێین بە بێ ئەوەی مەبەست لەمە فریودانی (خەڵەتاندنی) ئەوانیتر بێت، واتە بە بێ ئەوەی مەبەستمان بێت درۆیان لەگەڵدا بکەین. ئەزموونەکانی پەیوەست بە درۆ و فریوو و "هەڵە" (Se tromper)ـەوە هەر هەموویان دەکەونە خانەی کاتیگۆریای ***پسۆدۆلۆژیا***وە. وشەی (Pseudos) لە زمانی یۆنانیدا وێڕای ئەوەی درۆ دەگرێتەوە، ساختەبازی، فێڵ، هەڵە، فریوو، تەڵەکەبازی و داهێنانی شیعرییش دەگرێتەوە . ئەم فرەییە دەتوانێت هەر بەدحاڵیبوونێك قوڵتربکاتەوە کە دەردەکەوێت، بەتایبەت ئەو کاتەی مەسەلەکە پەیوەست ببێتەوە بە زانینی ئـەوەی بەدحاڵیبوون واتای چییە و بەدحاڵیبوونەکە لەم بابەتە لە کوێدایە، ئەمەیش دەستڕاگەیشتن بە لێکدانەوەیەکی قەناعتپێکەری دەقی "هیپیاسی چکۆلە" (é peri tou

دژوارتــر ئەفلاتوون ـــــی (pseudous, anatreptikos دەکات، کە دیالۆگێکی "پووچەڵکار"ە و هەم چڕە و هەم سەختیشە.

وەرگێڕانە باوەکەی ناونیشانە لاوەکییەکە (é peri tou pseudous) کراوەتە ***"دەربارەی درۆ"***، کە ناتوانین نە بە درۆ وەسفی بکەین و نە بە هەڵە، بەڵکو لە گرەوی هەڵبژاردنێکدا دیاریدەکرێت. واتای ساختەکردن Pseudos تەنیا بە واتای "درۆ" نایەت. وێرای ئەمەیش، ئەم دیالۆگە نایابە تێزێك دەخاتەڕوو، کە هێندەیتر پرسی پەیوەندی نێوان درۆ و ئەو شتانە ئاڵۆز دەکات کە دەتوانین بە نوسخەکان یان هاوشێوەکانی و برایانی مەدالسینی دابنێین، تا ئەو رادەیەی کە دەشێت ئەم دەقە لە پێچ و لۆچەکانیدا، بە شێوەی شیاوییەکان [پۆتێنشیەڵەکان]، هەموو ئەو شتانە بگرێتەوە دەمەوێت لێرەدا ئاوڕیان لێبدەمەوە، تەنانەت ئەوەیش کە دەرهەق بە مێژووی سیاسی زۆر نوێ دەیڵێم.

ئەرستۆ چەند واتــایــەکــی وشـــەی (Pseudos) دیاریدەکات، لایەنیکەم سێ واتا. یەکەمیان بە شتەوە (os pragma pseudos) پەیوەستە، دووەمـیـان بە گوتەوە (Logos)، ئەوەیش کاتێك دەتوانین دەربارەی ئەو شتە قسە بکەین کە بوونی نییە، سێیەمیان بە مرۆڤ (Anthropos)ـــەوە، ئەوەیش کاتێك ئەمجۆرە گوتانە بەکار دەهێنێت و لەڕێگەیانەوە خۆی دەردەبڕێت، واتە کاتێك بە درۆ و درۆزنەکانەوە پەیوەستە. پێشتر ئەرستۆ

له کتێبی ***"میتافیزیك"***ـدا (D, 29, 1024 b, 1025 a) ئەوەی ڕاگەیاندبوو هەندێك لەو تێزانەی قبوڵ نییە لە "هیپیاسی چکۆلە"دا هاتوون، وەك ئەو تێزەی دەڵێت درۆزن (Pseudès) ئەو کەسەیە فاکەڵتی درۆی هەیە. ئەرستۆ بە مەبەستی ڕوونکردنەوە ئەوەیش دەڵێت، کە درۆزن تەنیا ئەو کەسە نییە توانای درۆکردنی هەیە، بەڵکو ئەو کەسەیشە مەیلی لە درۆکردنە، هەر لەسەر ئەم بنەمایەش درۆ هەڵدەبژێرێت و بە ئەنقەست درۆ دەکات (O eukheres kai proairetikos)، ئەمەیش، کە ڕەخنەیەکی دیکەی ئەرستۆیە لە ئەفلاتوون، درۆزن دەکاتە کەسێکی مەترسیدارتر لەو کەسەی کە درۆ دەکات بە بێ ئەوەی مەبەستی بووبێت درۆ بکات، هەڵبەت ئەگەر بتوانین گریمانەی بوونی درۆزنێکی لەم شێوەیە بکەین. ئا ئەمە بۆ ئێمە خاڵێکی جەوهەرییە.

هایدیگەر لە زنجیرەیەك وانەدا کە لە ماربۆرگ لە ساڵی (1923-1924) پێشکەشی کردوون و بەم دواییانە بڵاوبوونەوە[3]، ئاوڕی لە پرسێك داوەتەوە کە دەتوانین بە ***پسۆدۆگرافیای*** ئەرستۆیی نـاوی ببەین، لەوێدا توێژینەوەیەکی کورتی بۆ ئەم بابەتە تەرخانکردووە بە ناونیشانی "دیاریکردنی ئەرستۆیی بۆ لۆگۆس". لێرەدا

3 Martin Heidegger, "Die aristotelisxhe Bestimmung sed logos", ("La determination aristotélicenne du logos"), dans Einfürhung in die phnomenologische Forschung (Wintersemester 1923-1924), dans Gesamtausgabe, vol.17, Liver I, ch. I, §, 2, Francfort-sur- le-Main, Klostermann, 1994, p.35.

دەمەوێت ئاماژە بە خاڵێك بدەم، چونکە لە جێیەکی دیکەیشدا بۆی دەگەڕێمەوە، ئەویش ئەوەیە کە راستە تەوەری درۆ لەخۆیدا، نەیتوانی پانتاییەکی گەورە لە قۆناغەکانی کۆتایی بیری هایدگەر بگرێت، بۆ نموونە لەو شیکارییانەدا لە ***"بوون و کات"***ـدا بۆ بوون لەوێ (Dasein)ـی کردووە - ئەمەیش بەهۆی کۆمەڵێك هۆی گرنگەوە بوو، بگرە پێویستە کاربکرێت بۆ شیکارکردنی ئەم هۆکارانە-، بەڵام لەماوەی ساڵانی 1923 و 1924 دا، بە راشکاوی باس لەوە دەکات کە بوون لەوێ [دازاین] "لەنێو خۆیدا ئەگەرەکانی دەرکەوتنی فریوو و درۆی هەڵگرتووە" (Das Dasein tragt in sich selbst die Moglichketen der Tauschung und der Luge)، بێگومان بەتێپەڕاندنی بە ئەنترۆپۆلۆژیا و تیۆری من یان ئاگایی و دەروونناسی و موڕالەوە.

لەو دەقەی پێشتردا نووسیوەتی: "دازاینی قسە و گوتراو (das Dasein des Eprechens) لەنێو خۆیدا ئەگەری دەرکەوتنی فریووی هەڵگرتووە".

بەدڵنیاییەوە نیچەیش دەیەویت ئەفلاتوونیزم، مەسیحییەت، کانتیزم و پۆزەتیڤیزم بە درۆ تۆمەتبار بکات، چونکە ئەمانە هەوڵدەدەن بە بوونی "جیهانی دروست" قەناعەتمان پێبهێنن. بەڵام ئەگەر هەر لە سەرەتاوە تەنیا رەخنە لەوە بگرین کە زمانی باو و فەلسەفە مەبەستی گوتنیەتی، ئەگەر متمانە بەم مەبەستی گوتنە بدەین، ئەوا بە گشتی درۆ واتای گومڕاکردن (سەرلێتێکدان)

(یضلل) و هەڵەکردن نییە، دەشێت گومڕاکەربین و هەڵە بکەین بە بێ ئەوەی درۆمان کردبێت، جاری وا هەیە زانیاریی هەڵە بەوانیتر دەدەین، بە بێ ئەوەی واتای ئەوە بێت درۆمان لەگەڵدا کردبن. کاتێك قسەی هەڵە دەکەین یان گومراکەرانە دەدوێین و پێشمانوایە راستە، ئینجا ئەمە بەوانیتریش رادەگەیەنین بە بێ ئەوەی مەبەستمان فریوودانیان بێت، ئەوا ئێمە درۆمان نەکردووە. ئەوە نامانکاتە درۆزن کە گوتە دەرببڕین یان گوزارشت لە ئایدیا و بۆچوونی هەڵە بکەین، کە لایەنیکەم لە ناخی خۆماندا پێمانوایە راستن.

پاشانیش دەبێت ئاماژە بە پرسی ***نیاز*** و ***نیازباشی*** بدەین، کە پێشتریش قەدیس ئۆگەستین لە سەرەتای ئەو نامەیەی ناوی لێناوە "دەربارەی درۆ"[4]، ئاماژەی پێکردووە.

---

4 «کاتێك شتێکی هەڵە دەڵێیت، کە باوەڕتوایە یان قەناعەتت وایە ڕاستە، ئەوا تۆ درۆزن نیت (Si credit aut opinatur verm esse quod sicit)، جیاوازی لەنێوان باوەڕبوون و قەناعەت دا هەیە، کاتێك تەنیا باوەڕتوایە شتێك بەو جۆرەیە ئەوا جاری وا هەیە هەستەکەیت شتێکی ئەوتۆ لەسەر بابەتی باوەڕەکەت نازانیت، بەڵام گومان لە حەقیقەتبوونەکەیشی ناکەیت، چونکە باوەڕی تۆ جێگیرە؛ ئەمە لە کاتێکدا ئەوەی کە پشت بە قەناعەت دەبەستێت وا دەزانێت ئەو شتە دەزانێت کە هەر بە ڕاستی هیچی لێ نازانێت و لێی بێئاگایە. کاتێك شتێك دەڵێیت کە پێتوایە شایەنی ئەوەیە باوەڕی پێبکرێت، یان قەناعەتت وایە کە ڕاستە، ئەوا تەنانەت ئەگەر گوتەکەیشت هەڵە بێت هێشتا تۆ درۆت نەکردووە (Etiamsi falsum sit)».

Sanit-Augustin, Le Mensong (De mendacio), Premieré Partie, Ier section, III, 3, dans Œuvers, t. II, tr. fr. G. Combés, Paris, Desclée de Broouwer, 1948, p. 237.

ئۆگەستین پێشنیاری جیاکردنەوەی نێوان باوەڕبوون و پێوابوون دەکات، ئەم جیاکاری و دیاریکردنەیش بۆ ئەمڕۆی ئێمە و بەشێوەیەکی نوێ، گرنگییەکی ئێجگار زۆری هەیە. ***درۆ لەگەڵ ئەوانیتردا ئارەزووی فریودانیان لەخۆ دەگرێت، تەنانەت ئەگەر قسەکانمان دروستیش بن. لە هەموو دۆخێکدا دەتوانین قسەی هەڵە بکەین، بە بێ ئەوەی درۆزن بین، دەیشتوانین قسەی دروست بکەین کە ئامانجمان لێی فریودانی ئەوانیتر بێت، لەم کاتەدا ئێمە درۆزن دەردەچین.***

کاتێك بڕوامانوایە ئـەوەی دەیڵێین دروستە و باوەڕمان پێی هەیە، نابینە کەسی درۆزن، تەنانەت ئەگەر قسەکانمان هەڵەیش بن. کاتێك قەدیس ئۆگەستین جەخت لەوە دەکاتەوە کە «ئەگەر کەسێك قسەیەکی گوت و پێیوابوو دروستە، ئەوا تەنانەت لە حاڵەتی سەلماندنی هەڵەبوونی ئەو قسەیەدا، نابێتە کەسێکی درۆزن» ئۆگەستین توانای درۆکردنی مرۆڤ لەگەڵ خۆیدا بە دوور دەزانێت؛ واتە ناکرێت مرۆڤ **"خۆی گومڕا بکات"** (Se tromper) و بەمەیش "درۆ لەگەڵ خۆیدا بکات". ئەم باسە بە درێژایی کات لەگەڵماندا دەمێنێتەوە و دواتر دێینەوە سەر باسکردنی تاوەکو لەسەر پێوانە دەقیقە سیاسییەکەی بوەستین: **ئایا دەکرێت مرۆڤ درۆ لەگەڵ خۆیدا بکات؟** ئایا دەشێت هەموو ئەو شتانە بە درۆ دابنێین کە وا دەکات مرۆڤ خۆی فریو بدات و تەڵەکەبازی لەگەڵ خۆیدا بکات؟ بە کورتی،

چۆن دەکرێت لە کردەی "خۆگومڕاکردن Se tromper " تێبگەین- کە لە زمانی فەرەنسیدا فرە واتا و تەمومژاوییە- داخۆ ئەوە درۆکردن لەگەڵ خۆدایە یان هەڵەیە؟

ئەستەمە باوەڕ بەوە بکەین کە درۆیش مێژووی هەیە، ئینجا کێ دەتوانێت مێژووی درۆ بگێریتەوە؟ کێ دەتوانێت پێداگری لەسەر ئەوە بکات کە ئەو مێژووی درۆیەی ئەو دەیگێڕێتەوە ڕێك دروستەکەیە؟ **تەنانەت ئەگەر کەمێك سازش بکەین، هەڵبەت ئەمە بە مانای تەسلیمبوون نییە، گریمانەی ئەوە بکەین دەشێت و دەگونجێت درۆیش مێژووی هەبێت، ئەوا هێشتایش پرسی گێڕانەوەی ئەم مێژووە بە بێ درۆ و بە بێ هەڵبژاردنی بژاردە ئاسانەکان، هەر بە هەڵپەسێردراوی و یەکلانەکراوی دەمێنێتەوە.** هەڵبژاردنی ئاسان ئەوەیە کە پەنا ببەینە بەر ئەو نموونە دیالەکتیکییەی گێڕانەوە کە کۆدەنگیی لەسەرە و بەندە لەسەر ئەوەی کە مێژووی هەڵە بکرێتە ڕەگەزێکی بەشدار لەو مێژووەدا، بەو پێیەی کە مێژووی هەڵەیش مێژووە و لە زنجیرەی ڕاستی و لە پرۆسەی سەلماندنی دروستیی ڕاستییدا کردەیەکی نێگەتیڤە، ئەمەیش بە مەبەستی دەستڕاگەیشتن بە زانینی ڕەها.

خۆ ئەگەر بشێت مێژوویەکی تایبەت بە درۆ بوونی هەبێت، واتە تایبەت بە شایەتیدان و شایەتیدانی ساختە (بەو پێیەی کە درۆ هیچ نییە جگە لە شایەتیدانی ساختە)، خۆ ئەگەر بشێت ئەم مێژووە پەیوەست بێت

بەو خراپەیەوە کە لە فۆڕمە رادیکاڵەکەی درۆ یان شایەتیدانی ساختەدا خۆی دەردەخات، ئەوا ناشێت و ناگونجێت ئەم مێژووە ببێتە پاشکۆی چەمکە باوەکانی مێژووی هەڵە و راستی "لە دەرەوەی هەر سەنگێکی مۆراڵی (رەوشتی)". لەلایەکی دیکەیشەوە، خۆ ئەگەر درۆ وەك شتێك گریمانەی بکەین کە هەڵبەستنێکی ئەنقەستی شتە خەیاڵکراوەکانە، جا هەموو خەیاڵات و خورافەتەکان درۆزنانە نین، ئەوا هەمان شت بەسەر ئەدەبیشدا پێڕەو دەکرێت.

رۆسۆ، لە "پیاسەی چوارەم"ی ***"زیندەخەونەکانی پیاسەکەرێکی تەنیا"***دا -کە لای خۆیەوە "پسۆدۆگرافیایەکی زۆر گرنگە و توێژینەوەیەکی قوڵە لە درۆ و خەیاڵکردنەکان و پێویستە بەو پەڕی توانا و زرنگییەوە لێیڕابمێنین- پۆلێنکردنێکی گشتگیری سەرجەم جۆرەکانی درۆ پێشنیار دەکات. لەپاڵ فریوودا **تەڵەکەبازی** و **(بۆ)هەڵبەستن** هەیە، ئەمەیشیان جۆرە هەرە خراپ و قورسەکەیە. وێڕای ئەمەیش رۆسۆ سەرنجی ئەوە دەدات "درۆ"یەك زیان بە خود و ئەوانیتریش نەگەیەنێت و ئازاریان نەدات، واتە درۆیەکی پاك بێت، ئەوا ئەمە بە "درۆ" هەژمار ناکرێت. بە گوزارشتی ئەو، ئەمەیان زیاتر "خەیاڵات"[5]ـە ، ناتوانین خەیاڵات بە درۆ دابنێین، بە

5 - «بۆ بەرژەوەندی خۆت درۆ بکەیت، ئەمە مەحاڵە، لە بەرژەوەندی ئەوانیتر درۆ بکەیت، ئەمە تەڵەکەبازییە، ئەگەر بە مەبەستی ئازاردانی ئەوانیتر درۆ بکەیت، ئەمە هەڵبەستنە، ئەمەیان خراپترین جۆری درۆیە؛ ئەگەر درۆ بکەیت بە بێ ئەوەی مەبەستت بەرژەوەندی یان ئازاردانی خۆت یان ئەوانیتر بێت، ئەوا

بۆچوونی ئەو شاردنەوەی راستیەکیش کە هیچ ناچار نین بیلێین هەمان شتە.

ئەم شاردنەوەیە، کە لە هەمانکاتدا دەرخستنیشە، بۆ رۆسۆ کۆمەڵێك پرسی دیکەیش دێنێتە بەر باس. با گریمانەی ئەوە بکەین کە ئێمە بەوەوە ناوەستین راستییەك بشارینەوە و لێی بێدەنگ بین کە ناچار نین دەری بخەین و بیلێین، بەڵکو پێچەوانەکەی دەلێین، "ئایا ئەو کاتە دەشێت ئێمە درۆزن دەربچین یان نا؟"، رۆسۆ ئەم پرسیارە دەکات و پاشان خۆیشی ئاوا وەڵامدەداتەوە: "بـە پێی پێناسەکان ناشێت درۆزن دەرچیـن، ئێمە کاتێك پارەیەکی ساختە بەو کەسە دەدەیـن کە هیچ بەرپرسیارێتییەکی لە ئەستۆمان نییە، ئەوا بەدڵنیاییەوە دەیخەڵەتێنین، بــەڵام بـە هیچ جـۆرێـك شتێکمان لێنەدزیوە". ئەمەیش واتە هەر پێناسەیەك کە بەگوێرەی ئەوە ئێمە بە درۆزن نەداتە قەڵەم، پێناسەیەکی باش نییە. کانت باوەڕیوابوو کاتێك کەسێك دەخەڵەتێنین کەوایە درۆزنیشین، تەنانەت ئەگەر هیچیشمان نەدزیبێت، بەلای کانتەوە دەبێت راستگۆیەتی لە هەموو مامەڵەیەکماندا لەگەڵ ئەوانیتردا ئامادەیی هەبێت.

تۆ نابیتە درۆزن و ئەوەیشی دەیلێیت درۆ نییە، بەڵکو تەنیا خەیاڵە».

Jean- Jacques Rousseau, Les Réveries du promeneur solitaire, “Quatriéme Promenade”, dans Bernard Gagnebin et Marcel Raymond (éds), Œuvres comlétes, t. I, Paris, Gallimard, coll. « Bibliothéque de la Pléiade”, 1959. P.1029.

دوای کەمێك دەگەڕێینەوە سەر ئەم خاڵە، بەڵام لە ئێستاوە دەبێت لەسەر ئەو پێکەوەگرێدانە ڕەخنەییە، ئەگەر دەربڕینەکە شیاوبێت، بوەستین و هەڵوەستەیەك بکەین کە **درۆ** و **دراو** و بگرە ***دراوی ساختە*** پێکەوە کۆدەکاتەوە. من تەنیا دەربارەی هەموو ئەو گوتارانە قسە ناکەم کە دەربارەی دراوی ساختەیە، کە هەر لەخۆوە و بە هەق و ناهەق بە گوتار دەربارەی درۆ دەدرێنە قەڵەم، بەڵکو دەربارەی ئەو دراوە ساختەیە دەدوێم کە هەر کاتێك مەسەلەکە پەیوەست بێت بە پێناسەکردنی درۆوە، قسەی لەبارەوە دەکرێت. ئەم پێکەوەگرێدان و لێکبەستنەوەیە چەندین دەلالەتی هەیە و بەردەوامیش دەرکەوتوون، هەر لە مۆنتانییەوە[6] هەتا ڕۆسۆ و بگرە تاوەکو فرۆیدیش، کە بەشێوەیەکی زێدەڕاوانە ڕەهەندێکی سێکسیی پێدەدات، ئەوەیش لە دەقێکی کورتدا بە ناونیشانی ***"دەربارەی درۆی منداڵ"***[7] کە لە ساڵی 1913 بڵاوکراوەتەوە، لەوێدا بابەتەکە دەربارەی

6- Michel de Montaigne, Essais, «Du Démentir », Liver II, ch. XVIII, dans Albert Thibaudet et Maurice Rat (éds), Œuvres completes, Paris, Gallimard, coll, “Bibliothéque de La Pléiad”, 1962, p.649.

, pp. 183-188.

7 - Sigmund Freud, «Zwei Kinderlügen », dans Gesammelte Werke, t. VIII, Werke aus den Jahren 1909-1913, Francfort-sur- le- Main, Fischer Verlag, 1943, pp.422-427 ; tr. fr. D. Bergrt et J. Laplanche, «Deux mensonges», dans Névrose, psychose et perversion, Paris, PUF, 1973

ژنێکە بەدەست کێشەی دەروونییەوە دەناڵێنێت و لەبەر کۆمەڵە هۆکارێك کە ڕێکەوت نین، خۆی بە کەسایەتی یەهودا Judas بەراورد دەکات و بۆ تەماعی سامانیش خیانەت [لە مەسیح] دەکات.

ڕۆسۆ کۆمەڵێك جیاکاری ورد و گرنگمان لەبارەی درۆ و ئەو چەمکانەی دیکەوە پیشاندەدات لێوەی نزیکن و جەخت لـەوەش دەکـاتـەوە کە ئەو کاتێك دەڵێت پەیوەست دەبێت بە "ڕاستگۆیی" و "مافخوازی " و "دادپـەروەریـی"ەوە، ئەوا ملکەچی "بەها موڕالی (ڕەوشتی)یەکان" بووە کە "ویژدانی" پڕی کردۆتەوە، نەك ملکەچی "چەمکە ئەبستراکتەکانی وەکو دروست و هەڵە" بووبێت، بەڵام ئەو بەمەوە ناوەستێ. ڕۆسۆ دان بە هەندێک شتی دیکەیشدا دەنێت، لەوێدا ئەو ڕاستییە ئاشکرا دەکات کە ئەو تەنیا بەخاتری ئەوە هەوڵیداوە بەو هەموو وردەکارییە تیۆرییەوە، جیاکارییەکان لەنێوان چەمکە لێکنزیکەکاندا دابمەزرێنێت و بەم جیاکاریانەشەوە پەیوەست بێت، تاوەکو بتوانێت لە درۆ ڕزگاری ببێت کە بوێری ئەوەی نییە دانی پێدا بنێت، هەر وەك ئەوەی لە ڕاستیدا گوتاری تیۆری دەربارەی درۆ، هیچ نییە جگە لە ستراتیژییەتێکی درۆینە و تەکنیکێکی شاراوە، بۆ ڕزگاربوون لە تۆمەتێك یان بۆ ڕزگاربوون لە فێڵێك، کە عەقڵی تیۆری بە مەبەستی فریودانی عەقڵی پراکتیکی و بێدەنگکردنی ئەو دەنگانەی لە دڵەوە دێن، پەنایان بۆ دەبات: «وێڕای ئەوەیش، هیچ هەست بەوە

ناکەم کە لە ناخی دڵەوە لەم جیاکارییانە رازییم و تا ئەو رادەیە ئاسودەم کە پێموابێت شایەنی هیچ سەرزەنشت و سەرکۆنەیەك نیم»، بەڵام ئەم هەستکردنەی دواییان، بەر لەوەی بگاتە هەستی پەشیمانی، تەنیا پەیوەست نییە بەو ئەرکەوە کە ناچارمان دەکات پەیوەست بین بە گوتنی راستی بەوانیتر -کە لە هیچ دۆخێکدا ناتوانین بە تەواوەتی ئەنجامی بدەین-، بگرە بەو ئەرکەش پەیوەستمان دەکـات کە بەرامبەر خـودی خۆمان لە ئەستۆمانە.

وا پێدەچیت رۆسۆیش بایەخ بە توانای درۆ لەگەڵ خۆدا دەدات و ئێمەیش پەنای بۆ دەبەین تاوەکو کایە موگناتیزییەکە و هێڵە دیاریکراوەکانی ئەو کێشەیە دیاریی بکەین، کە ئێمە وا ئێستا خەریکین تاوتوێی دەکەین. ئایا دەبێت باسی درۆکردن لەگەڵ خۆ بکەین؟ داخۆ دەتوانین درۆ لەگەڵ خۆماندا بکەین؟ ئایا مرۆڤ دەتوانێت درۆ لەگەڵ خۆیدا بکات؛ واتە بە ئەنقەست شتێك بە خۆی بڵێت کە زۆر باش ئاگای لەوەیە کە ئەم شتەی بەخۆیی وتووە جیاوازە لەوەی کە ئەو لە راستیدا بیری لێدەکاتەوە -خۆ ئەم کردەیە مەحاڵ و پووچ دەردەکەوێت-، ئەم کارەیش بەو مەبەستە بکات کە خۆی ئازار بدات و لێی بێدەربەست بێت، یان لەرێگەی زیان پێگەیاندنییەوە دەرهەق بە خۆی غەدر بکات؟ ئەمە گریمانەی ئەوە دەکات ***ئەرکێك بوونی هەیە، کە مرۆڤ بەرامبەر بەخۆی وەك ئـەوەی بۆتە کەسێکی دیکە، لە ئەستۆیەتی.***

رۆسـۆ ئەم ئەگەرە بە دوور نازانێت ئەگەرچی دەبێتە جۆرێك لە شێتییش، چونکە راستەوخۆ دوای ئەوەی جەخت لەوە دەکاتەوە، کە "لە ناخی دڵییەوە" لەم "جیاکارییانە" رازیی نییە، دەڵێت: «وەك چۆن زۆر بە ئاگادارییەوە ئەو شتە هەڵدەسەنگێنم کە لەبەرامبەر ئەوانیتردا لە ئەستۆمە، دەبێت ئەوەیش هەڵبسەنگێنم کە من بەرامبەر خۆیشم لە ئەستۆمە. وەك چۆن ناچارم بەرامبەر ئەوانیتر دادپەروەر بم، دەبێت لە مامەڵەکردنم لەگەڵ خۆیشمدا پەیوەست بم بە راستگۆییەوە، ئەمە لەلای مرۆڤی چاك رەفتار شکۆدارکردنی قەدەرەکەیەتی».

رۆسۆ لەمەیش دوورتر دەڕوات و دەگاتە ئەوەی دان بەو هەڵانەدا بنێت کە ناکرێت لێیانخۆش ببین. لە سنوری داننان بەو درۆ و خەیاڵاتانەدا ناوەستێت کە، بە دەربڕینی ئەو، بۆ "قەرەبووکردنەوە"ی ئەو نەزۆکییانەی کە لە هەندێك "گفتوگۆکانی"ـدایە، هەڵیان دەبەستێت. ئەو یەکەمجار وایدەبینێت کە «ئەمە شایەنی هیچ لێخۆشبوونێك نییە»، ئەوەیش بەهۆی هەمان ئەو بنەمایەوە کە کردوویەتییە دروشمی خۆی و هیچ ئاسانکاری و نەرمینواندنێك بەرامبەری قبوڵ ناکات، بەڕادەیەکیش بەم دروشمەوە پەیوەستە کە ناچاری دەکات نەك تەنیا لە درۆ دووربکەوێتەوە، بەڵکو لە خورافەکان و هەموو خەیاڵاتەکانیش خۆی ببوێرێت[8]،

8 - ئەمە بە ڕوونی لە دانپێدانانی ڕۆسۆدا دەردەکەوێت. بە هیچ کلۆجێك ناتوانین ئایدیای درۆ لە ئایدیای قوربانی جیا بکەینەوە: »ئەوەی وا دەکات لیخۆشبوون لەو هەڵانەی ئەنجامم داون ئەستەم بێت، سروشتی ئەو دروشمەیە

جا باجی ئەمە هەرچەندیش قورس و زۆربێت. ئەوەیش لەبەرئەوەی ئەو رەوشتەی تایبەتە بە راستگۆییەوە هەمیشە ئەو رەوشتەیە کە قوربانیدان پیرۆز دەکات. لەبەرئەمە دەبینین رۆسۆ بە گوێرەی یاسا تایبەتییەکانی پیرۆزکردن لەبارەیەوە دەدوێـت، پەنا بۆ هەمان ئەو وشانە دەبات کە بۆ قسەکردن لە بارەی **قوربانیدان**یشەوە بەکاردەهێنرێن.

دەتوانین وێنای هەزاران مێژووی جیاواز لە بارەی درۆوە بکەین، هەزاران گوتار کە پڕن لە ماتەوزەکانی داهێنان، دەشێت هەر هەموویشیان دەربارەی رواڵەتە فریودەرەکان، خورافە، ئەفسانە و توانای خولقاندنی فۆڕمی نوێی دەربڕینبن لەبارەی درۆوە، بە بێ ئەوەی مێژووەکان درۆزنانە بن؛ واتە ئەو شتەی -کە بە پشت بەستن بە "چەمکە کلاسیکییە باوەکە"ی درۆ- دەتوانین پێی بڵێین مێژووی ناراستی بەڵام هەر مێژووی پاکن و هیچ زیان و دەردەسەریەکیشیان نییە، بەڵکو تەنیا رواڵەتە تەواو فریودەرەکانی **بەلاڕێدابردن** و **شایەتیدانی**

کە بۆ خۆمم هەڵگرتبوو؛ لەسەر بنەمای ئەم دروشمە ناچاربووم توندتر لە هەر کەسێك، پەیوەست بم بە گوتنی حەقیقەتەوە. دەبوو لەم پێناوەدا قوربانی بە خولیا و مەیلەکانم بدەم، بگرە شەرم لە لاوازی و مەیلە سروشتییەکەم بکەم و تەریق ببمەوە. کەواتە دەبوو بوێری و هێزی تەواوم هەبێت تاوەکو هەمیشە و لە هەر بۆنە و هەلێکی جیاوازدا، توانای وتنی حەقیقەتم هەبێت و شتی خەیاڵی و خورافات نەڵێم. هەمان شت دەرهەق بەو شتانەیش ڕاستن کە دەیاننووسم، لەبەرئەوەی من قەڵەمی خۆمم بەتایبەت بۆ حەقیقەت تەرخان کردووە.

J. –J. Rosseau, Le Réveries du promeneur silitaire, «Quatriéme Promenade», dans Œuvres comlétes, t. I, op. cit., pp.1038-1039.

ساختە بەرجەستە دەکەنەوە. داخۆ ناتوانین **مێژووەکان** دەربارەی درۆ بەو جۆرە بگێڕینەوە کە راستییەکان ئاشکرا نەکەن، بەڵام هیچ زیانێکیشیان نەبێت؟ مێژووی خورافی دەربارەی درۆ کە ئەگەرچی هیچ ئازار و زیانێك بەوانیتر ناگەیەنێت، دەبێتە مایەی سەرسوڕمان و جێسەرنجی هەندێکیان و بگرە چێژیشیان پێدەگەیەنێت.

دەتوانن دەربـارەی ئەو هۆکارە بپرسن وایلێکردم بە پێداگرییەوە جەخت لە چەمکە کلاسیکییە باوەکەی درۆ بکەمەوە، دەتوانن بپرسن بۆچی بەهەموو هێزم هەوڵدەدەم سەرنج بخەمە سەر واتای هەردوو وشەی "کلاسیکیی باو" لەو کاتەدا کە مەسەلەکە پەیوەستە بە چەمك و بایەخەوە -بەتایبەتیش ئەو بایەخە سیاسییەی لە ئەمڕۆدا هەیەتی-، ئەمە ئەو شتەیە کە هەر لە کۆنەوە ئەم ناوە باوەیان لێناوە، واتە درۆ.

ئایا لە کولتوری ئێمەدا، چ بە پراکتیکی و چ بە تیۆری، چەمکێکی باو بۆ درۆ بوونی هەیە؟ بۆچی بەپەلە دەچینە سەر باسکردنی تایبەتمەندییەکانی؟ من بە شێوازی تایبەتی خۆم ئەم تایبەتمەندییانە پیشان دەدەم و هیوادارم ئەم هەوڵەی من بەشێوەیەکی ورد و تەواو هاوتا و تەبای راستییەکە بێت، ئەوەیش لەبەرئەوەی ئەم ئەرکە ئاسان نییە. تەنانەت لەو کاتەیشدا کە هەڵە دەکەم ئەوا نامە کەسێکی درۆزن، تەنیا لە دوو حاڵەتدا نەبێت: یەکەمیان ئەوەی کە بە ئەنقەست ئەو هەڵەیە بکەم، واتە من شتانێك بڵێم کە ناکۆك بن بەو شتەی کەوا

بیردەکەمەوە بیری لێدەکەمەوە؛ دووەم، کە گرنگترە، ئەم کارەم بە جۆرێك لە جۆرەکان ببێتە مایەی زیان و خراپەکاری بەرامبەر بە خۆم و ئەوانیتر. دەنا رەنگە دژوار و بگرە مەحاڵیش بێت بسەلمێنرێت ئەو دەرەنجامە نەخوازراوانەی لەم کارە دەکەوێتەوە مەبەستی من بووە و ئەنقەست بووە.

ئەوەی جەختم لەسەری کردووە پێویست بوو، چونکە دەمەوێت هەر لە ئێستاوە گریمانەیەك بخەمەڕوو، ئەویش ئەوەیە لەبەر کۆمەڵێك هۆکاری بونیادیی، مەحاڵە بە چەمکە بەرتەسکەکەی ئەم وشەیە، ئەوە بسەلمێنرێت کە کەسێك درۆی کردووە، تەنانەت لەو حاڵەتەیشدا کە بتوانین بەڵگەی ئەوە بهێنینەوە کە ئەو کەسە راستی نەگوتووە. هەرگیز ناتوانین هیچ بەڵگەیەکی مسۆگەر بخەینەڕوو کە دەستەبەری پووچەڵکردنەوەی قسەکانی ئەو کەسەمان بۆ بکات کە دەڵێت: «بەڵێ، ئەوەی گوتم راستییەکە نەبوو، بەو هۆیەیش هەڵەم کرد، بەڵام مەبەستم فریودانی هیچ کەس نەبوو، بۆیە نیازی من پاك بوو» یان کەسێك ئەو جیاوازییەی لەنێوان گوتە و کردەی گوتن، مەبەستی گوتنەکە و ئەو تواناییانەی زمان و رەوانبێژی و کۆنتێکست دەیخاتە بەردەستی، زەقدەکاتەوە تاوەکو پێمان بڵێت: «راستە من ئەوەم گوت، بەڵام مەبەستم گوتنی ئەوە نەبوو، نیەتی من باش بوو، لە ناخی خۆمدا نەمدەویست ئەوە بڵێم، بەدحاڵیبوونێك روویداوە». هەرگیز ناتوانین ئەمجۆرە لێدوانانە پووچەڵ

بکەینەوە، بۆیە دەبێت ئەو بەرئەنجامانە بدزۆینەوە کە لەمە پەیدا دەبن، کۆمەڵێك دەرئەنجامی بێشومار و ناکۆتا، کەواتە دەبێت ئاگامان لێیان بێت.

ئێستا دەچمە سەر باسی دیاریکردنی پێناسە نەریتییەکەی درۆ، بەو شێوازە مامەڵە لەگەڵ ئەم باسەدا دەکەم، کە پێموایە دەبێت لێرەدا پەیڕەویی لێ بکەم. بەپێی شێوازە باو و ئاشناکە، ناتوانین درۆ بە ڕووداوێك یان بە حاڵەتێك دابنێین؛ درۆ کردەیەکی مەبەستدارانەیە، بۆیە لەبری ئەوەی قسە لە درۆ بکەین دەبێت قسە لە ***"کردەی درۆ"*** بکەین، درۆ هەرگیز بوونی نییە، بەڵکو کردەی گوتن یان مەبەستی گوتە بوونی هەیە کە به کردەی درۆوە دەیبەستینەوە .

ئەو پرسیارەی دەبێت بیکەین ئەوە نییە کە "درۆ چییە؟"، بەڵکو ئەمەیە: "سروشت و مەبەستی درۆ چییە؟"، کردەی درۆ (تەنیا دەتوانین درۆ لەگەڵ ئەوانیتردا بکەین، مەحاڵە درۆ لەگەڵ خۆماندا بکەین تەنیا لەو کاتەدا نەبێت خۆمان وەك ئەویترێك دابنێین) واتای ئەوەیە ئێمە قسە بۆ ئەوانیتر دەکەین تاوەکو گوتەیەك یان کۆمەڵێك ***گوتەی جێبەجێکاری*** (Performatifs) یان ***گوتەی سەلمێنەر*** (Constatifs) ببیستن کە لە هەمان کاتی گوتنیاندا زۆر بەڕوونی خۆمان دەزانین بەشێکیان یان هەر هەموویان بانگەشەی هەڵەن و ئامانجدارن. ئەم زانین و ئەم زانست و ئەم ئاگاییە بۆ کردەی درۆ پێویستن. ئامادەیی ئەم زانینە بۆ خۆی تەنیا بە ناوەڕۆکی

ئەو شتەوە پەیوەست نییە کە دەگوترێت (Dit)، بەڵکو بەو ناوەرۆکەشەوە پەیوەستە کە ئێمە بەرامبەر ئەوانیتر لە ئەستۆمانە (Dù)، بە جۆرێك کە کـردەی درۆ بە تەواوەتی وا بۆ درۆزن دەردەکەوێت کە خیانەت یان ئازار یان کەموکوڕییە لە دانەوەی قەرزدا یان لە ئەنجامدانی ئەرکێکدا. پێویستە درۆزن بزانێت کە درۆ دەکات و ئاگایی بەوە هەبێت کە دەیکات و بزانێت کاتێك پەنا بۆ درۆ دەبات دەیەویت چی بکات، ئەگینا بە درۆزن دانانرێت. ئیدی دەبێت لە ئێستاوە جەخت لەسەر ئەم مۆرکە فرەیی و ئاڵۆزە و بگرە ناهاوتایە بکەینەوە.

ئەم کردەوە مەبەستدارانەیە کە هەمیشە بەرامبەر ئەوانیتر ئەنجام دەدرێن، بەر لە هەموو شتێك بە مەبەستی فریودانیان، یان ئازار پێگەیاندنیان یان سەرلێتێکدانیانە، ئەوەیش تەنیا بەوەی وایان لێبکەین بڕوایان بەو شتانە هەبێت کە درۆزنەکە خۆی دەزانێت هەڵەیە. ئەم ڕەهەندەی لە هاندان بۆ بڕواپێهێناندا دەردەکەوێت و بە باوەڕ و راستگۆی و بڕواوە پەیوەستە و ناششێت لە شتێکدا کورتکرێتەوە، ڕەهەندێکی ئاڵۆز و تەمومژاوی هەیە. ئەو نیازخراپییەی درۆزن هەیەتی و خیانەتکردن لەو سوێندەی لانیکەم بە شاراوەیی [بۆ گوتنی راستی][9] خواردوویەتی، بە قۆستنەوە و بەکارهێنانی نیازباشی بەربێژەکەیەوە پەیوەستن، بۆ ئەمەیش هانی دەدات بڕوا بەو گوتەیە بکات کە ئەم پێیدەڵێت، لەگەڵ ئەوەشدا

9 زیادکراوی وەرگێری عەرەبی.

ئەم هاندانە زیان و دەردەسەری و دەستوەشاندنە لە بەرژەوەندییەکانی بەربێژ، هەروەها لە کاتێکدا ئەو وا گریمانە دەکات کە درۆزنەکە، بە گوێرەی پەیوەستبوون یان **سوێند** یان بەڵێنێك کە لانیکەم بەشێوەیەکی ناوەکی و شاراوە لەسەری رێك کەوتوون، پەیوەستە بە گوتنی گشت راستیەکە و تەنیا بە راستییەکەوە[10].

ئینجا یەکەمجار و دواینجار مەبەستێك ماوەتەوە، کە لێرەدا بایەخی هەیە؛ شتێکە قەدیس ئۆگەستینیش جەختی لێکردۆتەوە. بەلای ئۆگەستینەوە هەرچییەك بووترێت بە هیچ جۆرێك نابێتە درۆ ئەگەر مەبەست و ئارەزو و ویستێکی روونی فریودانی تێدا نەبێت[11] (Fallendi Cupiditas, Voluntas fallendi)، ئەم مەبەستە کە هەریەکە لە درۆ و راستی لەسەر ئاستی گوتن دیاریی دەکات، سەربەخۆیە و پەیوەندیی بە دروستی و هەڵەی ناوەڕۆکەوە نییە، واتە دروستبوون یان هەڵەبوونی ئەوەی کە گوتراوە. درۆ پەیوەستە بە کردەی گوتن و مەبەستی قسەوە نەك بە ناوەڕۆکی گوتراوەکەوە. «ئێمە کاتێك بانگەشە بۆ شتانێکی هەڵە دەکەین کە پێمانوایە راستن، درۆ ناکەین [...]، ئەو کاتە دەبینە درۆزن کە بانگەشەی راستیی شتانێك بکەین کە

10 دەربارەی درۆ، ل246-244.

11 دەربارەی درۆ، ل246-244. دەتوانین بڵێین ئەفلاتوونیش لە «هیپیاسی چکۆلە»دا ئەوە بە بەهەند وەردەگرێت کە دەشیت مرۆڤ حەقیقەت بڵێت بە بێ ئەوەی مەبەستی درۆکردن بێت، لەمەیشدا ئەگەرچی هەڵەیش بکات گوتەکانی نابنە درۆ (367 a).

خۆمان پێمانوایە هەڵەن. لەبەرئەوەی تەنیا لە میانەی مەبەستەکانەوە (Ex animi sui) دەتوانین دادوەری لەسەر ئاستی هاوتایی کردەکان لەگەڵ مۆراڵ (ڕەوشت) دا بکەین» .

ئـەم پێناسەیە لـە یـەك کـاتـدا روون، ئاشکرا، بەڵگەنەویست و بگرە رواڵەتییشە، وێڕای ئەوەیش دەشیت ئەو هۆکارانەی لەم دیاریکردنەدا دەتوانن بەشداربن، تا ناکۆتا زۆر بن و درێژ ببنەوە، ئەمە لە تەڵەیەك دەچێت کە لە هەر ساتەوەختێکدا ئەگەری ئەوە هەیە تێیدا رێگەی خۆمان لێ تێکبچێت و بۆ شیکارییەکەیشمان پێویستمان بە هەموو رەگەزە پێکهێنەرەکانی هەبێت. هەروەها داوای ئەنجامدانی هەندێك کارمان لێدەکات کە لەبەر کۆمەڵێك هۆکاری بنەڕەتی، لە سـەرووی هەموو تواناکانمانەوەیە، وەك ئاوڕدانەوەی راستەوخۆ لە جـەوهـەری ویست و مەبەستگەرایی و ئاگایی مەبەستدارانە و ئێستا بۆ خۆی. دەبێت پرسی درۆ بکەینە هێڵی سەرەکی پێکەوەبەستنەوەی هەموو تێرامانەکانمان لە جەوهەر و مێژووی مەبەستداری و ویست و ئاگایی و ئامادەبوون بۆ خۆ و هەموو جۆرەکانی فینۆمینۆلۆژیا... هتد.

بێگومان لە ئێستادا هەموو ئەم دۆزانە دەخەینە لاوە، لەبەرئەوەی دواتر دەگەڕێینەوە سەریان، ئەوەیش تەنیا لەبەر کەمی ئەو ماوەیە نییە بۆ ئێمە تەرخانکراوە، بەڵکو لەبەرئەوەیشە کە دەبێت ئەو چەمکەی درۆ،

وێـرای سەختییەکەیشی، بە شتێك لە سروشتە خام، سەخت، وشك و پتەوەکەیەوە، لای خۆمان بپارێزین و لەبیرمان بێت، بۆ ئەوەی نەهێڵین هەڵبوەشێتەوە، واتە لە تەوژمی ئەزموونەکانی رۆژانەماندا بتوێتەوە، کە زۆرجار بە نێوان-نێوانییەوە تایبەتە و ئەستەمە هەڵوێستێکی یەکلاکەرەوەی لەگەڵدا بگرینەبەر، ئەمەیش دەگەڕێتەوە بۆ پەنابردنمان بۆ پۆل و جۆرەکانی درۆ، بۆ ئەو درۆیانەی مەحاڵە بە تەواوی لەگەڵیاندا رابێین و باوەڕ بکەین بەو جـۆرەن، لەبەرئەوەی بە خێراییەکی زۆر زۆرەوە لێیدەخزێن تاوەکو لە شوێنێکی تاریکدا جێگیر بن، ئیدی لەوێدا سەختە هەڵوێستێکی روون لە نێوان خۆ بەخشانە و نا خۆ بەخشانەدا هەڵبژێرین، لەنێوان مەبەستدار و بێ مەبەستدا، لەنێوان ئاگایی و ژێر ئاگایی و نائاگایی، لەنێوان ئامادەبوون بۆ خۆ و نائامادەبوون لە خۆدا، لەنێوان زانست و نەزانیدا، لەنێوان نیازی باش و نیازی خراپدا، لەنێوان ئەوەی کە بۆ ئەوانیتر بە سودە لەگەڵ ئەوەی کە بۆ ئەوانیتر زیانمەندە، لەوێدا دەتوانین پرسیار بکەین دەربارەی "ئەو درۆیەی دەشێت یارمەتیدەر بێت لە دەرکەوتنی راستی یان دەرخستنی ڕاستگۆییدا کە تا ئەو ڕادەیە گرنگییەکی زۆری هەیە کە دەبێت ئەو درۆیە بۆ خاتری ئەو بەکاربهێنین".

ئەگەر مەوێت شیکارییەکەم بۆ چەمکی درۆ بخەمە ژێر باری ئەو وردەکارییەوە، کە بە بەکارهێنانی چەمکەکانەوە پەیوەستە و بەم هەموو ئاڵۆزییەوە لە

لۆچە بزۆز و زنجیرەییەکاندا بەرەو پێشەوەی ببەم، ئەوا دەکەومە بەردەم ئەو داواکارییانەی بە هیچ کلۆجێك ناتوانم خۆمیان لێبدزمەوە، هەم لەسەر ئاستی تیۆری و هەمیش لەسەر ئاستی فینۆمینۆلۆژی، ئینجا ئەمانە ناچارم دەکەن دەستبەرداری ئەو شتە ببم کە کۆڵەکە کلاسیکیەکەی درۆیـە و ئەگەرچی ئەستەمە دیاریی بکەین و ناشێت گومانیشی لێبکەین، کەچی پێویستە بۆ توانای بەردەوامبوونی ڕەوشت ، یاسا و سیاسەت، ئەمەیش بابەتێکە کە دواتر دەگەڕێمەوە سەری. جا بۆ ئەوەی لە باسەکەماندا ئەو سەلمێنراوانەمان لە پێشچاو بێت کە بۆ هەر شیکارییەکی لەم چەشنە بنەماییین، ئەوا بە کورتی ئاماژە بە چەند ڕەهەندێك دەکەم، بەڵام بە تەواوی روون و رۆشنن، وەکو ئەو لێکدژییانەی کە وامان لێدەکەن راستگۆیی لە درۆ و نیازی باش لە نیازی خراپ و شتی لەم بابەتە، لێکجیابکەینەوە.

پێشنیارم ئەوەیە بەم چەمکەی درۆ بڵێین چەمکی ڕەوان [راستـەوخـۆ]ی درۆ، کە تایبەتمەندییەکانی چەندە روون و پتەون، ئەوەندەیش خاو و فشۆڵن، بـەڵام پێویستییشن؛ راستەوخۆیش لـێـرەدا گـرەوی لەسەر روونییەکی بەهێز و یەکلاکەرەوەیە (ئەگەرچی کاتێك لە هەموو ئەم لەبەرچاوگرتنانە دادەماڵرێت، ئەم چەمکە دەبێتە دیاردەیەکی پەتی، کە ئەستەمە پەنجەی بخرێتەسەر و بەڵگەی سەلماندنی بخرێتەڕوو و بەڕێگەیەکی پتەو ملکەچی هیچ جۆرە داوەرییەکی

تیۆریی دیاریکەرانە بکرێت). هەروەها لەنێو دژواریی گشتگیرانەدا کە ئەم پێناسەی راستەوخۆییە ئەوەندەیتر تێکەڵ و پێکەڵ دەکەن، لایەنیکەم دوو بەربەست هەیە کە هەردووکیان بە بێدەنگییەوە پەیوەستن . لەلایەکەوە، بەربەستێك هەیە کە بە بێدەنگی، شاردنەوە و رەنگە خۆ-لێبێدەنگ‌کردنەوە پەیوەستبێت، کە پێشتر ئاماژەمان پێدا، وەك وتیشمان ئەستەمە ئەوە بزانین کە داخۆ دەتوانین زمانێکی دیاریکراوی بۆ بدۆزینەوە، کە ئەم بێدەنگییە بشکێنێت و بابەتە شاراوەکە بدرکێنێت و بەو پەڕی بەرپرسیارێتییەوە بۆ "گوتنی راستی و هیچ شتێکیتر نا جگە لە راستی" وەفاداریش بێت .

جێی ئاماژەیە، مۆنتانی ئازیزمان، پێشتر هەموو شتێکی لەو بارەیەوە وتووە و پێیڕاگەیاندوین کە مەحاڵە هەموو شتێك بڵێین و مەحاڵە پێناسەیەك بۆ درۆ بخەینەڕوو: «ئەگەر درۆیش، وەك راستی ، تەنیا یەك رووی هەبووایە، ئەوا پەیوەندییەکانی نێوانمان لەوانەی ئێستا باشتر دەبوون، ئەوەندە بەس بوو دیوە دژەکەی گوتەی درۆزنەکە بە راست دابنێین، بەڵام دیوە دژەکەی راستی سەد هەزار رووی هەیە و ناتوانین بە تەواوی شارەزای ئەو کێڵگەیە بین کە تێیدا ئیش دەکات»[12].

لەلایەکی دیکەوە، وەك پێشتر ئاماژەیەکی سەرپێیم پێدا، پرسی گرنگتر لێرەدا ئەو پرسەیە کە پەیوەستە بە

12 M. de Montaigne, Essais, “Des menteurs”, Livre I, ch. IX, dans Œuvres comlétes, op. cit., p.38.

زانینی ئەوەی داخۆ درۆ یان تەنانەت درۆی راستەوخۆیی هەمیشە بە وتە لێدوانییەکانەوە پەیوەندیدارە یان نا . لێرەدا ئەو بابەتە بەرفراوان و سەختە واز لێدێنین کە بە دەرخستن یان شاردنەوەیەکەوە پەیوەستە کە هەمیشە بە "ئاژەڵی"ـی وەسف دەکرێت، ئەوەیش لەبەرئەوەی ئەو زمانەی کە بۆ دەربڕینی خۆی بەکاری دەهێنێت، وشەکانمان ناتوانین بە تەواوەتی دەریببڕن یان دەرەقەتی نایەن. سروشتی ئەو پەیوەندییە چییە لەنێوان گوتار (راشکاو و شاراوە) و سەرجەم دیاردەکانی بێدەنگیدا هەیە، کە ئامانجی فریودانی ئەوانیتر و هەندێجاریش ئازاردانیانە، کەچی بە پێچەوانەوە، مەبەستەکەی پشتەوەیان نیازێکی باشە کە ناتوانین گومانی لێ بکەین؟

ئایا دەشێت خەندە دەستکردەکانی کەسێکی رووخۆش، یان نیگا و جوڵەکانی دەست کە بەشاراوەیی دەمێننەوە، بە درۆ ئەژمار بکەین؟ ئایا دەبێت هەموو ئەو ئەدەبیاتەی لە خرۆشی ئۆرگازم (جووتبوون)ی ساختە (Fake orgasm) دەدوێـت، کە لەمرۆڤگارەی ئێمە زۆر بووە و دەتوانین چەندین کتێبخانەی لی پڕ بکەین، بە ئەدەبیات دەربـارەی درۆ ئەژمار بکەین (ئەو درۆیەیش لێرەدا مەبەستە ئەوەیە کە دەمانەوێت بەهۆیەوە شتێك ببەخشین و خزمەتێك بکەین، کەواتە مۆرکێکی سودگەرایانە (Mendacium officiosum)ـیش وەردەگرێت)، لە حاڵەتێکدا کە سەرنجراکێشیی خرۆشی جووتبوونی ساختەی بە بێدە نگ، یان لایەنیکەم بە بێ

وشە تەواو گۆکراوەکان، دەمێنێتەوە؟ سەرەڕای ئەوەیش، ئەم ئۆرگازمە تەنیا لەسەر ئاستی جێبەجێکردن و ئەنجامدان دەتوانێت شەقڵێکی خەیاڵکردانە وەربگرێت؛ واتە لە یەك کاتدا بکەوێتە دەرەوە و ناوەوەی هەموو چەمکەکانی تایبەت بە درۆ. ***ناوە و دەرەوە***، سەختی دیاریکردنی شوێنی پەیدابوونی درۆیش هەر لێرەدایە، کە وێڕای ئەوەیش لە ئێستادا خۆم لەنێویدا دەبینم و بەوەیش شپرزەیی و ساویلکەیی خۆم دەردەبڕم.

درۆ دیوێکی جێبەجێکاریی یان کردەیی هەیە، ئەوەیش لەبەرئەوەی لە یەك کاتدا هەم بەڵێن بە وتنی راستی تێدایە و هەمیشە خیانەت لەو بەڵێنە، دەشیەوێت رووداو دروست بکات و هانیش بدات بۆ بڕواکردن بەو رووداوە، لە کاتێکدا هیچ شتێك بوونی نییە کە بشێت ئەوەمان بۆ بسەلمێنێت و پیشان بدات، یان لانیکەم بەشێوەکی گشتی بچێتە نێو چوارچێوەی سەلماندن و پیشاندانەوە (معاینە)، بەڵام لە هەمان کاتدا ئەم جێبەجێکارییە ئاماژەدان بە بەهاکانی وەك واقیع و راستی و هەڵە دەکاتە شتێکی پێویست، ئەگەرچی گریمانەی ئەوە دەکات کە ملکەچی هیچ بڕیارێکی جێبەجێکاریی نابن. دەسەڵاتی لێکدژیی درۆ/ راستگۆیی کە بە ئەزمونێکی جێبەجێکاریی دادەنرێت لەگەڵ لەخۆگرتنی خواست بۆ سەلماندن، هەموو ئەو ئەزموونە جێبەجێکارییانە رەتدەکاتەوە کە جیاکاریی لەنێوان راست و هەڵەدا هیچ رۆڵێکی تێدا ناگێڕێت،

لەم لایەنەوە ئەگەر بمانەوێت بایەخ بە یەك خەملاندن بدەین دەتوانین نموونە لەسەر دوعا (Eukhè) بهێنینەوە کە ئەرستۆ لەبارەیەوە دەڵێت ناتوانین نە بە راست و نە بە هەڵە وەسفی بکەین. دوعالێکردن یان بانگهێشت بۆ خراپە فەزایەکی دیاریکراو لە زماندا پێکدەهێنێت یان پێکناهێنێت، لێرەدا کەمێك گومانم هەیە، ئێمە سەرنج لەو دوورخستنەوە و سەرکوتکردنە گشتگیر و سەختە دەدەیـن کە دەبێت بۆ دیاریکردنێکی زۆر وردی ناوچەیەکی ئازاد بۆ درۆ، ناوچەیەك کە چەمکی درۆی رەوان [ڕاستەوخۆ] دەتوانێت ئەو سنورانەی تێدا ببینێتەوە کە بە ئاسانی دیاریی دەکرێن.

وێڕای ئەوەیش، کاتێك جەخت لە دیاردەی بارستە (کوتلە) دەکەمەوە -ئەویش لەبەرئەوەی پێناسەی خاو، وشك، پتەو و روون بۆ درۆ، بە یەك وشە پێناسەی رەوانی درۆ، دەتوانێت چەمکە باوەکەی کولتورەکەی ئێمە بۆ درۆ بگرێتە چوارچێوەی خۆی-، یەکەمجار و بەر لەهەر شتێك لەبەرئەوەیە لە کولتوری ئێمەدا رەوشتێك یان یاسایەك یان سیاسەتێك نییە کە بتوانن لە حاڵەتی نەمانی تەواوەتی بارستەدا بەردەوام بن. دەبێت جەخت لەسەر ئەم خاڵە بکەینەوە و بیزانین، بگرە لەو دیوی زانینەوە بیری لێبکەینەوە. ئینجا لەبەر هۆیەکی تریش جەختی لێدەکەمەوە، ئەویش ئـارەزوی منە بۆ بەرگریکردن لـەو تێزەی دەڵێت چەمێکی لەمجۆرە، کە سەنگە کولتورییەکان یان نەریتە ئایینی، رەوشتییەکان و بگرە

زمانە وانییەکان یان بیروباوەڕە بۆماوەکانی و شتی لەم بابەتە لە پشتییەوەن، مێژووی هەیە، ئەوەیش نەك تەنیا لەڕوانگە ڕەوشتییە - فەلسەفییەکەوە، بەڵکو لەڕوانگەی یاسایی و سیاسییشەوە.

بەڵام یەکسەر خۆمان لەبەردەم تەنگژەیەکدا دەبینینەوە، ڕاستەوخۆ بەدوایشیدا تەنگژەیەکی دیکە دێت، ئەویش ئەوەیە ئەگەر چەمکە هەرە باوەکەی درۆ و ئەگەر تێگەیشتنی دروستی درۆی ڕەوان، مێژوویەکی هەبێت، ئەوا بە حەتمی دەبێت تێشگەیشتنی درۆی ڕەوان بچێتە نێو پرۆسەیەکەوە کە بەردەوام مەترسی ئەوەی بۆ دروستدەکات شەقڵی ڕێژەگەرایی بلکێنێت بە دەسەڵات و بە بەهاکەیەوە. تەنگژەی دووەمیش ئەوەیە کە دەبێت جیاکاریی لەنێوان مێژووی درۆ وەك چەمك[13] و مێژووی درۆ لەخودی خۆیدا بکەین، مێژوویێك و کولتورێك کە کاریگەری لەسەر پراکتیکی درۆ، شێواز، پاڵنەر، تەکنیك، ڕێگە جیاواز و دەرەنجامەکانی درۆ دادەنێن. تەنانەت کاتێك باس لە کولتورێکیش بکەین کە بە بێ ناکۆکی یەك چەمکی دیاریکراوی درۆی تێدایە و کۆدەنگیی لەسەرە و هەرگیزیش ناگۆڕێت، ئەوا ئەزموونە کۆمەڵایەتییەکان، لێکدانەوە جیاوازەکان و شێوازەکانی پراکتیزەکردنی کردەی درۆ، خۆیان شایەنی گۆڕانن.

13 لێرەدا جێی ئاماژە کە خانمە لێکۆڵەری ئیتاڵی «ماریا پتیتینی» توێژینەوەیەکی بڵاوکردەوە دەربارەی چەمکی درۆ لە ڕۆژئاوای مەسیحیدا Petite histoire du mensonge, trad. Patricia Valensi, Paris, Hachtte) (Littératures, 2003). (و. عەرەبی)

درۆ دەتوانێت جۆرە مێژووگەراییەکی دیکە بەرهەم بهێنێت: ***مێژووگەرایی ناوەکی بۆ درۆ***. خۆ ئەگەر وا گریمانە بکەین ئێمە لەو نەریتانەماندا، کە پێیدەڵێن رۆژئاوایی (جا بنەڕەتەکەیان یەهودی بێت، یان یۆنانی یان رۆمانی یان مەسیحی یان ئیسلامی) یەك چەمکی یەکگرتوو، بڕیارلێدراو و متمانەپێکراومان بۆ درۆ هەبێت، ئەوا هێندە بەس نییە دان بەوەدا بنێین کە لە قوڵاییەکەیدا مێژووگەراییەکی تیۆریی هەیە، واتە ئەو شتەی لە چەمکە باوەکانی سەردەمە مێژووییەکانی دیکە و کولتورەکانی تر جیای دەکاتەوە. دەبێت ئەو تێزەیش بپشکنین کە نزیکە لەو مێژووگەراییەی وا رەهەندی پراکتیکی و کۆمەڵایەتی، سیاسی، یاسایی و تەکنیکیی هەیە، کە رەنگە ئەمانە لە گۆڕانی چەمکی درۆدا بەشداربووبن و رەنگە دابڕانیان لەنێو کولتوری ئێمەدا دروست کردبێت، کە بەم بابەتەوە پەیوەستە.

دەمەوێت، ئەگەر بۆ ماوەیەکی کاتییش بێت، لەسەر ئەم تێزەی کۆتاییان بوەستم؛ دەبێت پرسیاری ئەوەیش بکەین کە ئاخۆ دەتوانین سێ شت لە یەکتری جیابکەینەوە یان نا. یەکەمجار پرسی مێژوو (Historie) ی تایبەت بە چەمکی درۆوە؛ دووەم، پرسی مێژووی تۆمارکراو (Geschichte)ـی تایبەت بە درۆ کە هەموو ئەو رووداوانەی تێدا بێت بەسەر درۆدا هاتووە یان بەهۆی درۆوە روویانداوە؛ سێیەم و کۆتایی، پرسی مێژوویەك کە رەهەندێکی راستەی هەبێت و سەرجەم درۆکان یان درۆ بەشێوەیەکی گشتی بگێڕێتەوە (Historie, historia

rerum gestarum). هەرگیزیش نابێت ئەو دژواریانە لەبیر بکەین لەنێو جیاکردنەوەی ئەم سێ ئەرکەدا، یان لە خستنەڕوویاندا دوابەدوای یەکتری، هەن.

تا ئێرە هێشتایش قسەم لە گوزارە دەستپێکییەکان و دەستم بە ناوەڕۆکی باسەکە نەکردووە، بەڵام ئێستا دەمەوێت باسی دانپێدانانی دووەم بکەم و ئێوەیش مافی خۆتانە وەك هەر دانپێدانانێکی دیکە گومان لە راستییەکەی بکەن یان نەکەن. بە لەبەرچاوگرتنی هەندێك بنەما، یەکێك لەوانە پەیوەستبوون بەو وەختەوە بۆ ئێمە تەرخانکراوە، من هەموو شتێك ناڵێم، بگرە نایشتوانم گوزارشت لە هزرە جەوهەرییەکانم دەربارەی مێژووی درۆ بکەم، بەڵام کاتێك باسەکەمان دەربارەی مێژووی درۆیە، گەر هەموو شتێکیش نەڵێم هەر ئاساییە. هەموو راستییەکە کە لەو بارەیەوە ناڵێم کە دەتوانم ئەمڕۆ دەرهەق بە بابەتی مێژووی درۆ بیری لێبکەمەوە، یان لەبارەیەوە گەواهی بدەم، هەڵبەت بەو شێوازە جیاواز و تایبەتەی کە من پێموایە پێویستە ئەم مێژووەی پێ بگێڕدرێتەوە یان ببیسترێت.

کەواتە، نە هەموو راستییەك دەربارەی ئەو شتە دەڵێم وا بیری لێدەکەمەوە و نە گەواهیی منیش دەتوانێت لە کەموکورتی و کەلێن دەربازی ببێت، بەڵام داخۆ من بەرپرسم لەو دۆخە؟ داخۆ ئەمە واتای ئەوەیە من درۆم لەگەڵدا کردوون؟ ئەم پرسیارە بە کراوەیی بە جێدەهێڵم و تەنیا دەیخەمە بەردەمی خۆتان بۆ

ئەوەی هەر کات لە مشتومڕەکەدا وەختی هات بۆی بگەڕێینەوە و بێگومان لەویش دوورتر بڕۆین. ئەو دوو ئاماژەپێکردنە تایبەت و کورتەی لێرەدا بۆ دەسپێکردن و ئاراستەکردنی ئەم پێشەکییە بەکاریان دەهێنم، به یەکێك لە جۆرەکانی مێژووگەرایی درۆوە پەیوەندیدارن ؛ دەرهــەق بە یەکەمیان، بە پیرۆزی یان رێزگرتن لە راستییەوە پەیوەستە ، دووەمیشیان تایبەتە بەم پیرۆزی و رێزگرتنە، کە بە بێ ئەمانە نە دەکرێت سەرکۆنەی درۆ بکرێت و نە دەیشکرێت دیاریی بکرێت.

بە بێ ئاسۆی پیرۆزی و گەڕانەوە بۆ "ناوی پیرۆزی راستی"، بە پێی دەربڕینی رۆسۆ کە لە هەمان " پیاسە"ـدا کە بە "راستیی پیرۆز"ـیش ناوی بردووە، مەحاڵە درۆ واتایەکی هەبێت و ناکرێت ئەو نەهییانە دیاریی بکەین، کە چەمکەکەی دادەمەزرێنن[14]. ئەم دوو بڕگەیە هیچیان تەنیا مێژوویەك ناگێڕنەوە، هەردووکیشیان پێکەوە لەڕێگەی ئەو روناکییانەوە ئاوەژوودەکرێنەوە کە لە مێژووگەرایی پیرۆز، نامۆ، دامــەزراو لەسەر پارادۆکسەکانەوە هاتوون.

با یەکەمجار دەربارەی مێژووگەرایی درۆ بدوێین. هەڵبەت وەك دەزانین سیاسەت بوارێکی بەپیتە بۆ درۆ، ئەمەیش ئەو شتەیە کە هانا ئارێنت لە چەندین بۆنەدا ئاماژەی پێداوە.

«دەکرێت پەنابردن بۆ درۆ بە یەکێك لە ئامرازە

14 ژان ژاك ڕۆسۆ، هەمان سەرچاوە، ل1032-1027.

پێویست و ڕەواکان دابنێین، نەك تەنیا بۆ هەموو ئەو کەسانەی سیاسەت یان دێماگۆگیا دەکەن، بەڵکو بۆ پیاوی دەوڵەتییش. چۆن دەتوانین تەفسیری ئەمە بکەین؟ تا چ ڕادەیەك ئەمە کاریگەری لەسەر سروشت و بەهای کایەی سیاسی لەلایەك، لەسەر سروشت و بەهای ڕاست و نیازی باش لەلایەکی دیکەوە، دادەنێت؟»[15].

هانا ئارێنت بەم گوزارشتانە ئەو توێژینەوەیەی دەست پێدەکات کە ناویناوە ***"سیاسەت و ڕاستی"***، کە یەکەمجار بەشێوەی وتار لە گۆڤاری "نیویۆرکەر"دا لە ساڵی 1967دا بە زمانی ئینگلیزی بڵاوبوویەوە، ئەوەیش لە باکگراوندی ئەو گفتوگۆیانەدا کە لە ڕووپەڕی ڕۆژنامەکاندا دوای بڵاوکردنەوەی ***"ئایخمەن لە قودس"*** ڕوویدا. وەك هەمووان دەزانین، هانا ئارێنت لای خۆیەوە و بەشێوازی خۆی وەك ڕۆژنامەنوسێك، ئەرکی ڕوماڵی دادگاییکردنی ئایخمەنی خستە ئەستۆی خۆی. دواتر سەرزەنشتی زۆرێك لەو بانگەشانەی کرد و ئەو درۆیانەی بە درۆدا خستەوە، کە بە تایبەت لەلایەن میدیا و ڕۆژنامەگەرییەوە دەربارەی (ئایخمەن) گوترابوون. ئەو لەیەکەم ئاماژەی سیاسەت و ڕاستی دا، ئاوڕی لەم کۆنتێکستە داوەتەوە. لەم ڕێگەیەیشەوە، سەرنجیداوە لە کاریگەرییەکانی ئامرازەکانی ڕاگەیاندن، سەرەڕای ئەمەیش ئەو لەنیویۆرکەر ئەم کارەی کرد، کە یەکێك بوو لە ڕۆژنامە گەورە و بەناوبانگەکان.

15-Hannah Arendt, “Vérité et politique”, La Crise de la culture, tr. fr. Cl. Dupont et A. Huraut, Paris, Gallimard, 1972, pp.289-290.

خۆ ئەگەر هـەر لە پێشەوە پەلەم کردبێت لە جەختکردنەوە لەسەر ڕەهەند میدیاگەرییەکە و ئەو مینبەرانەی ئەو شتانەی تێدا بڵاوکراونەتەوە و بگرە ئەگەر لە هەمان کاتدا جەختم لەناوی ڕۆژنامەکانی نیویۆرك و ڕۆژنامە نێودەوڵەتییەکان کردبێتەوە، ئەوا لەبەر کۆمەڵێك هۆکارن کە ئومێدەوارم لە کاتی باسەکەماندا ڕوونتر ببنەوە. لە ساڵی 1971دا، واتە دوای چەند ساڵێك لەو ڕووداوە، هانا ئارێنت وتارێکی بە ناونیشانی ***"سیاسەت و درۆ: تێڕامان لە دۆکیۆمێنتەکانی پنتاگۆن"*** بڵاوکردەوە، ئەوەیش لە ڕۆژنامەی نیویۆرك ڕیڤیۆ ئۆف بۆکس، کە لەو سەروەختەدا دەردەچوو (ئەم ڕۆژنامەیەش مێژوویەکی هەبوو، ئارێنت زۆرجار وتاری تێدا بڵاودەکردەوە)، بەڵام ئەم دۆکیۆمێنتە نهێنییانەی پنتاگۆن، کە بە فەرمانی ماك نامارا کۆکرابوونەوە، لەبارەی سیاسەتی ئەمەریکییەوە بوون لە ڤێتنام، لە جەنگی جیهانی دووەمەوە تاوەکو ساڵی 1968، کە ئەمانیش لە ڕۆژنامەیەکی دیکەی نێودەوڵەتیی نیویۆرکی بڵاوکرابوونەوە، ئەویش "نیویۆرك تایمز" بوو.

هانا ئارێنت دەربارەی زەینی ئەو کەسانە دوواوە کە ڕاسپێردرابوون ئەم دۆکیۆمێنتانەی پنتاگۆن بۆ ڕۆژنامەی نیویۆرك تایمز کۆبکەنەوە (In the minds of those who compiled The Pentagon Papers for the New York Times)، ڕوونکردنەوەی زیاتر دەدات و دەڵێت:

«ئەو کەلێنەی زۆر قسەی لێکرا و ئەو متمانەیەی

لەدەستدا کە بە درێـژایـی شـەش سـاڵ دەمانبینی، لە ناکاو بووە چاڵ. لێدوانە درۆزنانەکان بە هەموو جۆرەکانییەوە، ئەو فریوانەی کە ئامانجی **خۆ-فریودان و خۆ-خەڵەتاندنیش** بوون (Deceptions as well as Self-deceptions) [خۆ ئەگەر جەخت لە دەستەواژەی "خۆ-خەڵەتاندن" دەکەمەوە ئەوا لەبەرئەوەیە دەکەوێتە نێو جەرگەی یەکێك لەو کێشانەوە کە دواتر لەسەری دەوەستین، ئەویش ئەوەیە: کاتێك سەرنجی خۆمان لەسەر پرسی مێژووی درۆ چڕدەکەینەوە کەوا ئێستا خەریکین باسیدەکەین، ئایا دەشێت دەربـارەی "خۆ-خەڵەتاندن"ـیش قسە بکەین و وەك چەمکێکی ورد و لەجێی خۆیدا بەکاری بهێنین؟ خۆ ئەگەر دەستەواژەی "خۆ-خەڵەتاندن" بە واتا وردەکەی بەکاربهێنین، ئەوا قبوڵکردنی ئەو ئایدیایەی کە دەڵێت مرۆڤ دەتوانێت درۆ لەگەڵ خۆیدا بکات، دەبێتە شتێکی ئێجگار سەخت.] فۆڕمی لمی جولاویان وەرگرت و دەیانتوانی هەر خوێنەرێك قووت بدەن کە بیری لەوە بکردایەتەوە ئەم پێدراوانە بخاتە تەرازووی تاقیکردنەوەوە، بەداخەوە ئەم خوێنەرە دەزانێت ناچارە دان بەوەدا بنێت کە ئەم دۆکیۆمێنتانە ژێرخانی سیاسەتی ناوخۆیی و دەرەکی ئەمەریکی بەدرێژایی ماوەیەك کە خۆی لە دە ساڵ نزیکدەکاتەوە، پێکدەهێنن»[16].

16-"Du mensonge en politique: réflexions sur les documents du Pentagone", Du mensonge à la violence, tr. fr. G. Durand, Paris,

درۆ چـۆن دەتوانێت مێژوویەکی سەربەخۆی هەبێت، لەکاتێکدا مێژوو، بەتایبەتیش مێژووی سیاسی، وەك هەمووان دەزانین پڕیەتی لە درۆ؟ چۆن دەشێت درۆ مێژوویەکی جەوهەرییانەی هەبێت و بە خەسڵەتە ناوەکییەکانییەوە لکابێت، لەکاتێکدا لەنێو ئەزموونی هاوبەشدا دەژی، بونیادە نیمچە بەڵگەنەویستییەکەی و هەلومەرجی لەباری پەیدابوون و دروستبوونیشی، پەیوەست نییە بە زەمانێکی دیاریکراو و شوێنێکی دیاریکراوەوە؟ لەگەڵ ئەوەیشدا هانا ئارێنت لە ***سیاسەت* و درۆ**دا هەوڵدەدات سەرنج بخاتەسەر مێژووی درۆ وەك چەمك، تەنانەت ئەگەر لەسەر ئاستی مێژووی ئەو مومارەسە جیاوازانەیش بێت کە کردەی درۆیان پێکهێناوە. سەرەڕای ئەوەیش، **درۆ تەنیا لەم سەردەمەی ئێمەدا گەیشتۆتە دوا سنوری رەهای خۆی**، ئەمەیش بۆ ئەوەی ببێتە درۆی ***"کامڵ و کۆتایی"***، کەواتە باسەکە بە بەرزبوونەوە و سەرکەوتنی درۆوە پەیوەستە.

جا ئەگەر سەرنجی خۆمان لەسەر هونەر و ئەدەبەکان چڕبکەینەوە و لەو چواچێوەیەشدا قسەی لێبکەین، دەبینین پێشتر **ئۆسکار وایڵد** سکاڵای لەو شتە کردووە ئێمە بەهۆی ناونیشانە ناسراوەکەیەوە بە **"دارِمانی درۆ"** The Decay of Lying وەسفی دەکەین. بە بڕوای وایڵد دەشێت لای سیاسییەکان و پارێزەرەکان و بگرە تەنانەت لای ڕۆژنامەنووسەکانیش سەرنج لەم دارِمانە بدەین.

Calmann-Lévy, 1972, p.8.

ئاستی ئەمانە لە سازکردنی درۆدا لە نزمبوونەوەیەکی بەردەوامدایە، بگرە ئەوانە لەوە بوونەتەوە مومارەسەی هونەری درۆ بکەن. درۆ هونەرێکە کە تەنیا لەڕێگەی مومارەسەی هونەرمەندەکانەوە دەتوانێت بەردەوام بێت، بەتایبەتیش ئەو هونەرمەندانەی ئالودەی ئەدەب دەبن و یەکێك لە هونەرەکانی گوتار دەزانــن، بەڵام ئەمانیش دیسان بەهۆی دارمانی ئاستی درۆوە خۆیان لەبەردەم هەڕەشەدا دەبینن. بەمجۆرە زۆر بەڕوونی دەردەکەوێت کاتێك وایڵد سکاڵا لە مردنی درۆ دەکات، ئارێنت نیگەرانی خۆی لە کەڵەکەبوون و گەشەکردنی زێـدەڕەوی درۆ لە جیهانی سیاسەتدا دەربڕیوە، ئەو نیگەران بووە لەوەی درۆ لە جیهانی سیاسەتدا گەیشتۆتە ئەوپەڕی خۆی، واتە بۆتە **درۆی ڕەها**. لێرەدا **مەسەلەکە پەیوەست نییە بە زانینی ڕەهاوە وەك دوا سنوری مێژوو، بەڵکو بە مێژووەوە کە گۆڕاوە و بۆتە درۆی ڕەها.** چۆن دەتوانین لەمە تێبگەین؟

«زەمینەی پەیدابوونی کاملێتیی درۆ و شیمانەی کۆتایی درۆ (Such completeness and potential finality)، لە سەردەمەکانی پێشتردا بوونی نەبوو، ئەو مەترسییەی بەرجەستەی دەکات لە توانای گەمەکردن بە واقیعەوە بەرهەم دێت، وەك ئەوەی لەم سەردەمەماندا بوونی هەیە. تەنانەت لە دنیای ئازادیشدا، کە تێیدا هیچ حکومەتێك ناتوانێت بڕیاردان و قسەکردن لەسەر ئەوەی کە بەڕاستی ڕوویـداوە و ڕووینەداوە بۆ خۆی

مۆنۆپۆل بکات، ڕێکخستنی گەورە هەن کە خزمەت بە بەرژەوەندییەکانی لایەنێکی دیاریکراو دەکەن، ئەم لایەنە توانیویەتی ئەو شتە بگشتێنێت کە دەتوانین بە عەقڵییەتی بەرژەوەندیخوازی دەوڵەت وەسفی بکەین، ئەمەیش لە رابردودا لە سنورەکانی ئەو دۆزانە تێپەڕی نەدەکرد کە بە کاروباری دەرەکییەوە پەیوەستبوون، یان لە دۆخە هەرە دیارەکاندا ئەوپەڕەکەی پەیوەستبوون بە مەترسییە سەد لە سەد و ئێستاییەکانەوە، سەرەڕای ئەمەیش، ئەو پروپاگەندەیەی حکومەتە جیاوازەکان دەیکەن سود لەو فێڵانە دەبینێت کە لە جیهانی بیزنس و لە میتۆدەکانی "مادیسۆن ئەڤینیۆ" بەکاردەهێنرێن[...].»[17].

دیارە فریودەرانەیە، بەڵام سادەکردنەوەیشە، گەر لەلایەك ***چەمکی نێگەتیڤی خراپە، کە لە درۆی رەهادا خۆی دەنوێنێت،*** لەلایەکی دیکەوە ***چەمکی پۆزەتیڤی زانینی رەها،*** وەك دوو کۆتا لێکدژی مێژوو بخەینەڕوو، جا چ بە شێوازە سەرەکییەکەی (هیگڵ) بێت یان بە شێوازە لاوەکییەکەی (فۆکۆیاما). جێی مشتومڕ نییە کە دەتوانین گومان لە ئایدیای درۆی رەها بکەین، ئەوەیش لەبەرئەوەی هێشتا گریمانەی شیمانەی بوونی زانینی رەها دەکات کە لەنێو رەگەزی خود-ئاگایی ئاوەژوویيدایە.

بێگومان درۆزن راستیەکە دەزانێت، خۆ ئەگەر هەموو راستیەکەیش نەزانێت ئەوا لانیکەم راستیەك دەزانێت و بیری لێدەکاتەوە، ئەوە دەزانێت مەبەستی

17-هانا ئارێنت، سیاسەت و حەقیقەت، ل325-324.

وتنەکەی چییە، ئاگای لەو جیاوازییەیشە لەنێوان ***ئەوەی بیری لێدەکاتەوە و ئەوەی دەیڵێت***دا هەیە، واتە درۆزن دەزانێت کە درۆ دەکات. پێشتر سوکرات لە ***هیپیاسی چکۆلە*** (è peri tou pseudous)دا، بەوپەڕی ئازادییەوە ئەم پەیوەندییە جەوهەرییەی دەرخستووە و بەکاری هێناوە کە زانین، زانست، ئاگایی بە خود و درۆوە دەبەستێتەوە. خۆ ئەگەر بکرێت ئەو درۆ رەهایەی ئارێنت لەبارەیەوە دواوە، بە هەموو ئاگاییەکەوە و بەگوێرەی چەمکە تایبەتییەکەی بەکاربهێنرێت، ئەوا جارێکی دیکە مەترسی ئەوەی لێدەکرێت ببێتە رووبەکی دیکەی زانینی رەها.

لە جێیەکی دیکەی هەمان وتاردا، دوو نموونە دەبینین کە لە سیاسەتی ئەوروپا وەرگیراوە و هەردووکیان **"درۆ هاوچەرخەکان"** بەرجەستە دەکەن. ئەو دوو کەسایەتییەی لێرەدا باسەکەمان لێیان دەدوێت **دیگۆل** و **ئۆدیناوەرن**. یەکەمیان بانگەشەی ئەوەی کردووە، خەریکبوو بانگەشەکەیشی قەناعەتپێکەر بێت، کە «دەبێت فەرەنسا لەنێوان ئەو دەوڵەتانەدا دابنێین لە جەنگی کۆتاییدا (جەنگی جیهانیی دووەم) سەرکەوتوو بوون، بۆیە بە هێزێکی مەزن ئەژمار دەکرێت». بەڵام دووەمیان بانگەشەی ئەوەی کردووە «رێژەی ئەوانەی لە وڵاتدا لە بەربەریزمی نیشتمانیی سۆسیالیزم زیانمەند

بــوون، ڕێژەیەکی زۆر کـەمـە»[18]. ئەو کلێشەیەی بۆ لەچوارچێوەگرتنی ئەم نموونانە ئیشیان پێکراوە، ڕێمان بۆ خۆشدەکەن جیاکاریی بکەین لەنێوان درۆی نەریتی سیاسی و ئەو شێوازە هاوچەرخەی سەرلەنوێ مێژووی پێدەنوسرێتەوە. ئەم نموونانەیش دەشێت حوکمێکی نوێمان لەسەر **وێنە** لەلا پێك بهێنن:

«دەبێت ئێستا سەرنج بخەینە سەر دیاردەیەکی نیمچە نوێ، ئەویش گەمەکردنێکی بەربڵاوە لەسەر ئاستێکی بــەرز بــە ڕووداوەکـــان و بۆچوونەکان، وەك ئـەوەی ئیدی بە ڕوونـی لە شێوازی سەرلەنوێ نوسینەوەی مێژوودا دەردەکـەوێـت، لەو ڕێگەیەدا دەردەکەوێت وێنەی پێدروست دەکرێت، هەروەها لەو سیاسەتەیشدا دەردەکەوێت سەرجەم حکومەتە جیاوازەکان پەیڕەویی لێدەکەن. درۆی سیاسی بە فۆڕمە نەریتییەکەی، وەك ئەوەی لە مێژووی دیبلۆماسییەت و پرۆگرامە سیاسییەکاندا هەیە، هەمیشە یان بە نهێنییە ڕاستەقینەکانەوە پەیوەست بووە، واتە ئەو زانیارییانەی بە تـەواوی لە ڕای گشتی شاردراونەتەوە، یاخود بەو نیاز و مەرامانەوە پەیوەست بووە کە بە هیچ کلۆجێك ناکرێت بەشێوەیەکی دڵنیایی و یەقینی، بەهەمانشێوەی دەرککردن بەو کارانەی وا بە ڕاستی ئەنجامدراون، دەرك بکرێن. [...] کارایی سیاسەتی هاوچەرخ لە مامەڵەکردن

18-هانا ئارێنت، سیاسەت و حەقیقەت، ل321.

لەگەڵ نهێنییەکاندا دەرناکەوێت، بەڵکو لە مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو واقیعەدا دەردەکەوێت کە بە جۆرێك لە جۆرەکان لەلایەن هەموانەوە زانــراون. ئەمەیش لە شێوازی سەرلەنوێ نووسینەوەی مێژووی هاوچەرخدا دەردەکەوێت، لە نوسینەوەی مێژوو بەگوێرەی بینین و بیستنی ئەو کەسانەوە کەوا لە رووداوەکاندا ژیاون و بینیویانە، هەروەها لەمیانەی دروستکردنی وێنەی هەمەجۆرەوە [...] ئەوەیش لەبەرئەوەی وێنەکان، بە پێچەوانەی فۆتۆ تایبەتییە کەسییەکانی شێوازی کۆنەوە، خوازیاری ئەوە نین لاسایی واقیع بکەنەوە، بەڵکو دەیانەوێت بە تەواوەتی جێگای بگرنەوە. بە لەبەرچاوگرتنی تەکنیکە نوێکان و ئامرازەکانی راگەیاندن، ئاساییە ئەم ئەڵتەرناتیڤە، بایەخ و گرنگییەکەی لە ئەسڵ زیاتر بێت»[19].

لەسەر ئـەم بنەمایە، ***وێنە-ئەڵتەرناتیڤ*** چیتر ناگەڕێتەوە بۆ ئەو ئەسڵەی هەوڵدەدات نیشانی بداتەوە، بگرە دەیـەوێـت بە شێوەیەکی پۆزەتیڤیش شوێنی بگرێتەوە؛ واتە گۆڕانێك لە حوکمەکەیدا روویـداوە و ***لە نوێنەرەوە بۆتە ئەڵتەرناتیڤ*** و شوێنگرەوە. ئینجا، پرۆسەی **درۆی نوێ** کە مومارەسە دەکرێت، **تەنیا لە شاردنەوە و داپۆشینی راستیدا کورت نابێتەوە؛ بەڵکو هـەولـدەدات واقیع پوچەڵ بکاتەوە یان ئەرشیفە ئەسڵییەکان لەنێو بەرێت.**

19-هانا ئارێنت، سیاسەت و حەقیقەت، ل321-320.

«به دەربڕینێکی دیکە، زۆرینەی جار جیاوازی لەنێوان درۆی نە ریتی و درۆی نوێدا هەمان ئەو جیاوازییەیە لەنێوان داپۆشین و لەنێوبردندا هەیە»[20].

دواتر دەگەڕێینەوە بۆ ئەم روونکردنەوانە تاوەکو ئەو لۆژیکە دەربخەین کە لە پشتییەوەیەتی. ئەگەر مێژووی پەرەسەندنی چەمکییانەی وشە و چەمکی "درۆ" لەبەرچاو بگرین، ئایا دەبێت بە دوو شتی گونجاویان لەقەڵەم بدەین بۆ گوزارشتکردن لەو دیاردانەی تایبەتن بە شەقڵی سیاسی و تەکنیکی-میدیای و گەواهیدەرانەی سەردەمەکەمان؟ هانا ئارێنت یەکەم کەس بووە بە شێوازێکی قوڵ سەرنجمانی بۆ ئەم دیـاردە نوێیانە راکێشاوە، بە زۆری لەبەرئەوەی خۆی لێی قەڵس بووە، بەتایبەتیش ئەو کاتەی وەك لێکۆڵەری پەخشکردنی دادگاییەکەی ئایخمەن کاری دەکرد.

با ئێستا ئاوڕێك لە رستەی دووەمـی دەستپێك بدەینەوە؛ کەوابێت ئەو مێژووگەراییەیش ئارێنت قسەی لەسەر دەکـات بە "پیرۆزی" یان بە "رێزگرتن"ـەوە پەیوەستە. بۆ نموونە بەلای **کانت**ەوە، کە لێرەدا لەژێر کاریگەری میراتی ئۆگەستینیدایە ئەگەرچی خۆیشی نەیدرکاندبێت، ئەم **پیرۆزی-رێزە** (Heiligkeit) ئەو شتەیە وا لە پشتەوەی دەرکەوتنی ئەرك یان فەرمانی بێ کۆت و بەندی درۆنەکردن، ئینجا ئەرکی وتنی راستییەوە دەبێتە فەرمانێکی پیرۆز. هاوڕێ و هاوپیشەم "راینەر

20 - هەمان سەرچاوە، ل322.

شۆرمان" Reiner Schurmann، کە لێرەدا دەمەوێت باسی بکەم، بەهای **پیرۆزی** و **مێژووگەرایی** لەیەکتر گرێداوەتەوە و لە کتێبی ***پرەنسیپی ئانارشیزم***دا، لە سەرەتای خوێندنەوەی هایدیگەردا، سەرنجی لەوە داوە کە:

«لەبەرئەوەی ئایدیای پیرۆزی پەیوەستە بە کۆنتێکست (سیاق)ێکی رەسەنەوە، بۆیە هەر وەك ئایدیایەکی مێژووگەرایانە دەمێنێتەوە، هەر شتێکی پیرۆز بریتییە لەو "شوێنەوارانەی خواوەندە هەڵهاتووەکان لەدوای خۆیان بەجێیدەهێڵن" کە [بە گوزارشتی هایدیگەر[21]] ئاماژە و نیشانەن بۆ کاتی گەڕانەوەیان، بە پێچەوانەی ئەمەیشەوە، بەهۆی ئەوەی شەرم و پەرستش یاوەری دیاردەی ئەسڵن، ئەوا بیرکردنەوە ئاراستەی یەك شت دەکەن، ئەویش هەڵقوڵانی ئامادەبوون [حزور]ـە کە بە هیچ داوێك پەیوەندی بە مێژووگەراییەوە نییە»[22].

21- M. Heidegger, “Wozu Dichter?”, Francfort-sur-le-Main, Klostermann, 1950, p.250 sq : tr. Fr. W. Brokmeier, «Pourquoi des poétes?”, Chemins qui ne ménent nulle part, François Fédier (éd.), Paris, Gallimard, 1962, p.222 sq.

22- Reiner, Schürmann, Le Principe d’anarchie. Heidegger et la question de l’agir, Paris, Le Seuil, 1982, pp. 183-184, n. I.

(1)

ئێستا دەچمە نێو باسی گـێـڕانـەوەی هەندێك حیکایەتەوە -تکاییشم وایە بڕوام پێبکەن من درۆ ناکەم-. لەڕێگەی نموونە تایبەتییەکانەوە، کە بەشێوەی گێڕانەوەی پەخشان و بەشێوازی مێژوونووس و هەواڵدەرە کۆنەکانی دنیا بۆتان پێشنیاریان دەکەم، هەوڵدەدەین بەشێوەیەکی تێڕامانگەرییانە لە باسەکەماندا بچینە پێش، لەمەیشدا پشت بە بنەمای پێوانە دەبەستین و پەیڕەوی لە بزۆزیی ئـەو شتە دەکەین کە کانت ناویدەنێت "داوەریـی تێڕامانگەری". کەواتە لە تایبەتەوە دەست پێدەکەین بۆ ئەوەی بگەینە گشت، ئامانجیشمان تێڕامانە نەك دیاریکردن، تێڕامانیش لەسەر بنەمای بەدەستهێنانی بنەمایەك کە ئەزموون ناتوانێت بیخاتە بەردەستمان.

لە هەر کاتێکیشدا ئەگەر پشتم بە لایەنی هەرە کەمی پێوانە بەست، یان ئەگەر دەستپێشخەرییم کرد بۆ ئاماژەدان بە جیاکارییە زەقە کانتییەکە -ئەم جیاکارییە خۆی وەك بنچینەیەك پیشاندەدات کە دەتوانین پشتی پێببەستین- کە جیاکارییە لەنێوان داوەرییە دیاریکەرەکان و داوەرییە تێرامانییەکاندا، ئەوا ئەمە لەبەر سێ هۆکارە: یەکەم، ئەم جیاکارییە، وەك ئەوەی لە ***ڕەخنەی توانای داوەری***دا هاتووە، دیالەکتیك و لێکدژییەکانی لێوە بەرهەم هاتووە، بێگومانیش لە هاوشێوە و هاوتاکانی نزیکی کردۆتەوە، کە تۆزێکی تر ناچارین باسیان بکەین. دووەم، لە هەمان توێژینەوەی هانا ئارێنتدا، واتە لە

سیاسەت و راستیدا، ئارێنت هەوڵدەدات بەشێوەیەکی دورودرێژ باس لە تایبەتمەندی ئایدیاڵ بکات بەو جۆرەی کانت باسیکردووە و لەمەیشدا بەڵگەکانی لە ***رەخنەی توانای داوەری***یەوە دێنێتەوە.

سێیەم و دوایین، کە گرنگترینیانە، کانت خۆیشی توێژینەوەیەکی کورتی چڕ و ئاڵۆزی لەبارەی درۆوە نوسیووە (نزیکەی شەش لاپەڕەیە). ئەم لاپەڕانە کە کانت نووسیویەتی وەڵامدانەوەیەك بووە لەکاتی مشتومڕیدا لەگەڵ **بنیامین کۆنستانت** Benjamin Constantدا، کە بە (Der franzosische philosoph) وەسفی دەکات، ئەمە لە کاتێکدا کە کۆنستانتیش بە جۆرێك قسەی کردووە کە تانەی لە فەیلەسوفە ئەڵمانییەکە [واتە کانت] داوە، وەك بڵێی مشتومڕەکە لەبارەی درۆوە، لە هەمان کاتدا ناکۆکیی نێوان رەگەزە فەلسەفییەکانیشی بەرجەستە کردووە. بەلای منەوە ئەم چەند لاپەڕەیەی کانت، لەپاڵ هەردوو نووسەرە دیارەکەی دانپێدانانەدا، واتە ئۆگەستین و رۆسۆ، لەو توێژینەوانەیە کە مێژووی هەرە رادیکاڵی رۆژئاوا لە شیکارکردنی درۆدا بەرهەمیهێناون، منیش بەهەموو هێزم هەوڵدەدەم دیاریی بکەم، لێیڕابمێنم، بەشێوەیەکی بێکۆت و مەرج رێگربم لە بەردەمیدا و نەهیی لێبکەم.

کەواتە، مەسەلەکە بەو توێژینەوە زۆر کورتەوە پەیوەستە کە ناونیشانەکەی ئەمەیە: **"دەربارەی مافی**

بانگەشەبۆکراوی درۆی مرۆیی"[23] (1797)، کە ئەگەرچی ئەم توێژینەوەیە زۆر بەناوبانگە، بەڵام گفتوگۆی ئەوتۆی لەسەر نەکراوە. هەرچەندە ئارێنت لەو وتارەیدا کە پێشتر باسمکرد و لە زۆر بۆنەی دیکەدا ئاماژەی زۆری بە کانت داوە، کەچی ئەوەندەی من بزانم، ئارێنت هەرگیز لە هیچ جێیەکدا ئاماژەی بەم توێژینەوەیەی کانت نەداوە، ئەگەرچی ئەمە کارێکی هەم پێویستە و هەمیش ترسناك، هەروەها نایشکرێت بە هیچ کلۆجێك لەو لۆژیکە قووڵەدا کورتی بکەینەوە، کە بەڵگەکانی لەسەری وەستاوە و پشتیان پێبەستووە.

لە کاتی خوێندنەوەی ئەم دەقـەدا ئەگەر بێتوو نەتوانین ئەو ڕێگەیە بە ڕوونـی ببینین کە کانت بە مەبەستی دیاریکردنی درۆ و هاندان بۆ راستگۆیی و دروستیدا پەیڕەوی لێکردووە، ئەوا هەرگیز ناگەینە ئەو سنورەی دەبێت بیگەینێ، (چونکە لایەنە دژەکەی درۆ راستی یان واقیع نییە، بەڵکو راستگۆیی و درووستییە، کردەی قسەی دروست و مەبەستی گوتنی دروست ، واتە (Wahrhafigkeit)).

پێناسە کانتییەکە بۆ درۆ و ئەرکی پەیوەستبوون بە راستگۆییەوە، تا ئەو رادەیـە بنجبڕ و ناچارکەر و بێ قەیدوشەرت دیـارە، کە دەبێت لەگەڵیدا هەموو

23- Emmanuel Kant, «über ein vermeintes Recht aus Menschensliebe zu lügen (1797) », tr. fr. L. Guillermit, «Sur un Prétendu droit se mentir par humanité", dans Théorie et pratique, Paris, Vrin, 1967, pp.67-13.

سەنگێکی مێژوویی دووربخەینەوە. دەبێت مرۆڤ لە هەموو حاڵەتەکاندا، جا گریمانە و ئەگەرەکان هەرچی بن، باجەکەی هەرچەند بێت، هەلومەرجە مێژووییەکە هەرچۆن بێت، راستی بڵێت و پەیوەستبێت بە راستگۆییەوە. پاشان، هەرگیز ناکرێت باس لە **درۆی سوودبەخش** [درۆی سپی] بکەین، کە لە گۆشەنیگای رێزلێنانەوە یان بە مەبەستی خزمەتکردن بووترێت، ("درۆی سوودبەخش" بوونی نییە، بەپێی ئەو گوزارشتەی رۆسۆ لە وەرگێرانی دەستەواژە کلاسیکییەکەی "Mendacium officiosum" بەکاری هێناوە). کانت وەها لەمە ناڕوانێت کە کێشەی **"ویژدان"**ـە لە حاڵەتە سەختەکاندا، بەڵام ئۆگەستین بە پشت بەستن بەو نموونانەی زۆرینەیانی لە کتێبی پیرۆزەوە هێناوەتەوە، پێیوایە ئەمە کێشەی **"ویژدان"**ـە. بۆیە وا دەردەکەوێت **کانت لەوێدا راستگۆیی (Wahrhaftigkeit: veracitas) وەك ئەرکێکی بنجبڕ و رەها دیاریی دەکات، شیمانەی بوونی هەر پاساو و ناوەڕۆکێکی مێژوویی بۆ درۆ رەتدەکاتەوە:**

«پەیوەستبوون بە ڕاستگۆییەوە لە لێدوانەکاندا (Wahrhaftigkeit in Aussagen) [...] ئەرکێکی بنجبڕ و فەرمییە (Formale pflicht) لەسەر مرۆڤ پێویستە ئەنجامی بدات بەرامبەر بە هەر کەسێك بێت و ئەو زیانە هەرچەندێك بێت کە لێیدەکەوێتەوە».

ئەگەرچی ئەم دەقە مۆرکێکی ئەخلاقییانەی

نییە، بەڵکو بەڕوونی مۆرکێکی یاسایی هەیە و ئەو بابەتەی لێیدەکۆڵێتەوە -ئەمە هەر لە ناونیشانەکەدا دەردەکـەوێـت- "**مافی درۆکـردن**"ــە (Recht... zu lugen) هەروەها وێڕای ئەوەی باس لە **"ئەرکی یاسایی"** (Rechtspflicht) دەکـات نەك **"ئەرکی ئەخلاقی"**، ئەمەیش ئەو شتەیە لە یەکەم سەرنجدا وا دەردەکەوێت گونجاوە یان ئاسانە لەڕوانگەی مێژووییدا کورتی بکەینەوە، ئەوا وەك دیارە کانت لە هەوڵی خۆیدا بۆ دیاریکردنی درۆ، هەموو مێژووگەراییەك رەتدەکاتەوە، ئەمە لە کاتێکدا هانا ئارێنت، بە پێچەوانەوە، کار بۆ ئەوە دەکات مێژووگەرایی بخاتە نێو درۆوە وەك جەوهەر و رووداو و جێبەجێکاری. وێڕای ئەو شەقڵە یاساییەی روانگەکەی کانت هەیەتی، کەچی روانگەیەکی بنجبڕ و یەکلاکەرەوە و یاسایی یان نیمچە یاسایی پەتییە، تەفسیری ئەمەیش لە یەك خولیادایە، ئەویش بە هەلومەرجە بنجبڕەکانی ماف و گرێبەستی کۆمەڵایەتی و چاوگی سازگاری مافەوە پەیوەستە.

«لەبەرئەوەی درۆ زۆر بە سادەیی وا پێناسە دەکرێت لێدوان و راگەیاندنێکی ئەنقەستی نا- راستە (unwahre Deklaration) کە بەوانیتر دەوترێت، ئەوا پێویستی بەوە نییە بە ناچاری بەو جۆرە ببینرێت کە ئازاریان پێدەگەیەنێت، واتە ئەو شتەی کەسە یاساییەکان بۆ دیاریکردنی درۆ پەنای بۆ دەبەن. لە هەموو حاڵەتەکاندا درۆ ئازاری ئەوانیتر دەدات، لەو حاڵەتەیشدا کە ئازاری

مرۆڤێکی دیاریکراو نەدات ئەوا ئازاری هەموو مرۆڤەکان دەدات، ئەوەیش لەبەرئەوەی سەرچاوەی مافیان لێدووردەخاتەوە die Rechtsquelle unbrauchbar] macht]»[24].

بێگومان کانت هەوڵدەدات هەموو ئەو لایەنە نەرێنییانە دیاریی بکات لە درۆ و ئامادەیی درۆدا هەن وەك ئەوەی هەیە و لە هەر جۆرە سەنگ و بەهایەك داماڵراوە، جا پاڵنەرەکەی پشتەوەی هەرچییەك بێت و هەر ئەنجامێکی لێبکەوێتەوە. کەواتە کانت بێچەندوچوون سەرزەنشتی خرۆشی ئۆرگازمی (جووتبوون) ساختە دەکات و بە درۆ وەسفی دەکات، بەو پێیەی ئامانجی فریوودانی ئەوانی دیکەیە، ئەگەرچی خۆی وا دەردەخات ئامانجەکەی بەرژەوەندیی ئەوانیترە (ئەگەر بمانەوێت لەو پەیوەندییە بکۆڵینەوە کە مێژووی درۆ بە مێژووی جیاوازییەکانی نێوان هەردوو رەگەزەکە و رەهەندە سێکسییەکانی و هەموو ئەو لێکدانەوانەش دەبەستێتەوە کە بۆی دەکرێن، ئەوا ئەم باسە پێویستی بە چەند وانەیەکە، بەڵام پێویستە ئێمە ئەو لینکە جەوهەرییە لەبەرچاو بگرین لەنێوان نموونەکانی درۆ و سەرجەم ئەزموونەکانی چێژی سێکسیدا هەیە). لە بنەمادا کانت بایەخ بە سەرچاوەی مافی مرۆڤ، بەشێوەیەکی گشتیش بایەخ بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دەدات؛

24- Emmanuel Kant, «über ein vermeintes Recht aus Menschensliebe zu lügen (1797) », op. cit., pp.68-69.

واتە پێویستیە ناوەکییەکەی ئەرکی وتنی ڕاستی بە بێ لەبەرچاوگرتنی رادەی جیاوازیی و هەمەجۆریی فۆڕمەکانی ئەو کاریگەرییانەی مەزەندەکراون و بە بێ رەچاوکردنی هەلومەرجە دەرەکی و مێژوویيەکانی دەوروبــەر. کاتێك بەشێوەیەکی بێچەندوچوون درۆ رەتدەکەینەوە، ئەوا لە ئاکامی ئەمەدا ئەو بنەمایە هەڵدەوەشێتەوە کە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی دامەزراندووە و مرۆڤایەتی لێکدەبەستێتەوە، بەمجۆرە ئیدی مەحاڵە کۆمەڵگاکان بەردەوام بن. دەبێت ئاماژە بەوەیش بدەین پێشتر **مۆنتانی**یش بەشێوازی تایبەتی خۆی هەمان شتی گوتووە [25].

25 -«لە ڕاستیدا درۆ رەزیلەتێکی قێزەونە، ئەوەیش بەو پێیەی مرۆڤ نابێتە مرۆڤ و پەیوەندییەکەیشی بەویترەوە بەردەوام نابێت، تەنیا بە قسە و ئاخاوتن [ی ڕاستگۆیانە] نەبێت« (M. de Montaigne, Essais, “Des menteurs”, Livre I, ch. Ix, dans Œuvres completes, op. cit., p.56).

لە جێیەکی تردا: »بەحوکمی ئەوەی زیرەکی مرۆڤ تەنیا لە ڕێگەی ئاخاوتنەوە دەردەکەوێت، ئەوا ئەوەی بە ساختەیی قسە دەکات خیانەت لە تەواوی کۆمەڵگە دەکات، ئەوەیش بەو پێیەی کە قسەکردن تاکە ئامرازی ئێمەیە کە بتوانین بەهۆیەوە گوزارشت لە ئارەزوو و ئایدیاکانمان بکەین؛ ئاخاوتن ئاوێنەی ئاوەژووکەرەوەی ڕۆحی مرۆڤە. ئینجا، ئەگەر ئەمە نەمێنێت ئەوا داوی پەیوەندی نێوانمان دەپچڕێت و چیدی یەکتری ناناسین، خۆ ئەگەر ببێتە ئامرازی فریوودانیش ئەوا مامەڵەمان لەگەڵ یەکتردا دەمرێت و گرێبەستی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانمان هەڵدەوەشێتەوە» (Ibid., Livre II, ch. XVIII, p. 650).

ئەم تێزانەیش ڕێك وەك ئەوانەی کانت هەمان ئەو ئامانجانەیان هەیە کە چاوبڕینە لە گەردوونێتی، واتە جۆرێك لە نامێژوویێتی یان باڵابوون بەسەر مێژووویێتیدا. مۆنتانیش وەك ئارێنت پشت بەو نموونانە دەبەستێت کە لە جیهانی تازەوە وەریان دەگرێت و دەیانگوازێتەوە، واتە ئەمریکا: »لە هیندستانی نوێ (پێویست ناکات گرنگی بە ناوەکان بدەین، ئەم ناوە چیتر گونجاو نییە، ئەو وێرانکارییەی کە لەو داگیرکارییە کەوتەوە تەنانەت ناوە کۆنەکانیشی گرتۆتەوە کە دەیتوانی شوێنەکان بناسێت و ئینجا یەکسەریش دەیسڕینەوە، ئەمەیش بە

کەواتە هەڵوێستی کانت، بە تەواوی دژی هەڵوێستی **بنیامین کۆنستانت**ە؛ کۆنستانت تانەی ئـەوە لە "فەیلەسوفە ئەڵمانییەکە" دەدات کە لە شیکارییەکانیدا زۆر پەڕگیرە، کە بە گوێرەی ئـەم هەڵوێستە بێت "هاوبەندیی کۆمەڵگە دەبێتە شتێکی مەحاڵ"[26]. ئەمە لە کاتێکدا بەلای کانتەوە، ئەم مەحاڵییە هەر بە کردەیی دەبێتە شتێکی واقیعی، خۆ ئەگەر پێچەوانەی ئەوە ئەنجام بدەین و پاساو بۆ درۆ بهێنینەوە، جا هەر جۆرە درۆیەك بێت و هەر کارێك بکات و هەر شتێك رووبدات و گەر بنەماکەی پشتەوە مۆرکێکی گشتگیریش وەربگرێت، ئەوا ئاکامەکەی پووچەڵکردنەوەی ئەو یاسایەیە کە پشتی پێدەبەستێت. **ئەو پەیوەندییەی درۆ بە بەڵێنی درۆوە دەبەستێتەوە زۆر بەهێزە**، ئەمەیش وای لە کانت کردووە لە ***بنچینەکانی میتافیزیکای ئەخلاق***دا پێکەوە

شێوازێکی بێ وێنە و بێ پێشنە دەکرا) نەتەوەی وا هەیە کە خوێنی مرۆیی وەك قوربانی پێشکەشی خوداکانیان دەکەن، لە کاتێکدا بیر لە گوناهـ و هەڵەی درۆ ناکەنەوە، چ قسە بێت یان تەنیا بیستن بێت، تەنیا بیر لەو خوێنە دەکەنەوە کە لە دەم و گوێ وەری دەگرن« (هەمان سەرچاوە).

26- "لە حاڵەتێکدا ئەگەر ئەو پرەنسیپە ئەخلاقییە پراکتیزە بکرێت کە پێیوایە وتنی حەقیقەت بەموتڵەقی لەسەر هەر تاکەکەسێك ئەرك و واجبە، ئەوا ئەو کاتە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان مەحاڵ دەبن. باشترین بەڵگەیش بۆ ئەمە، ئەو بەرەنجامە ڕاستەوخۆیانەیە کە فەیلەسوفە ئەڵمانییەکە لەم بنەما سەرەتایی و یەکەمییەوە دەری خستووە، کە تا رادەی ئەو بانگەشەیە دەڕوات کە درۆکەت بە تاوان دەرهەق بەو کۆمەڵە بکوژە دادەنرێت کە بەدوای هاوڕێیەکتەوەن و پرسیاری ئەوەت لێدەکەن کە هاتۆتە ناو ماڵەکەی تۆوە یان نا«. La France) en I’an 1979, sixiéme chaire, no I, p. 123,) [E. Kant, “Sur un pretend .[droit de mentir par humanité”, op. cit., p.67

کۆیان بکاتەوە[27]. من ناتوانم و نابێت قسەکانم ئاراستەی ئەوانیتر بکەم، بە بێ ئەوەی لانیکەم بەشاراوەیی، بەڵێنی وتنی راستییان پێبدەم، بەڵێنی دەربڕینی راستی خۆم، ئینجا دەربڕینی راستگۆیی خۆم.

وا دەردەکەوێت بنەما کانتییەکە زیادەڕەویی تێدا کراوە و مەحاڵە لە سەر ئەرزی واقیع [وەك ئایدیالێك] جێبەجێ بکرێت (هەرگیز درۆ مەکە و هەمیشە لە بەڵێنەکانتدا راستگۆبە، جا ئیتر پاساوەکانت هەرچی بن و هێزی پاڵنەرەکان هەرچەندەیش بن)، بەڵام دەتوانین بە وەسفێکی سادە و جێگیری بدەینە قەڵەم بۆ جەوهەری زمانی و وەك شیکارییەکی ئەم جەوهەرە کە لەسەر تێبینیی دامەزراوە ببینین . کانت دەیتوانی پێمان بڵێت: «هەڵبەت تۆ دەتوانیت درۆ بکەیت و کۆمەڵێك بەڵێن بدەیت کە وەفات بۆیان نەبێت، جا کێ لە ئێمە هەیە ئەمجۆرە کارانەی نەکردبێت؟ بەڵام تۆ بەم کارەت لە بەکارهێنانی زمان دەوەستیت و چیتر بەو جۆرە قسە

27- Id., Fondements de la métaphysique des murs, tr. fr. V. Delbos, introd et notes A philonenko, Paris, Vrin, 1980, p. 69.

»تەنانەت لەو حاڵەتەیشدا ئەگەر داکۆکیم لە درۆ کردبێت، ئەوا واتای ئەوە نییە کە دەتوانم داکۆکی لە یاسایەکی گشتی بکەم کە فەرمان بە درۆکردن دەدات: ئەوەیش بەو پێیەی کە یاسایەکی لەم جۆرە دەتوانێت وا لە بەڵێنەکان، بە واتا بەرتەسکەکەی، بکات بی بایەخ و بێ کاریگەر بن. سوودی ئەو لێدوانە چییە کە بە پێداگرییەوە دەمەوێت ئاراستەی ئەوانیتری بکەم، لە کاتێکدا دەزانم کە باوەڕم پێناکەن، یان تەنانەت ئەگەر بەهۆی بێئاگاییانەوە باوەڕیشم پێ بکەن، ئەوا ئەوانیش بە هەمان شێوە مامەڵەم لەگەڵ دەکەن؟ لەسەر ئەم بنەمایە، ئەوەندە بەسە ئەو پرەنسیپەی کە کردوومە بە دروشمی خۆم، بکەم بە یاسایەکی گشتی» تاوەکو بە حەتمی هەر لە خۆیەوە شکست بهێنێت«.

لەگەڵ ئەوانیتر کە بوونەوەری مرۆیین ناکەیت، کەواتە تۆ لە دەرەوەی زمانیت، چونکە زمانێك نییە لە بەڵین و راستگۆییەوە دروست نەبووبێت».

رەنگە ئەم قسەیە تاڕادەیەکی زۆر پتەو بێت و بە ئاسانی پووچەڵ نەکرێتەوە، مەگەر تەنیا ئەو کاتە بۆ رەت بکرێنەوە بشێن کە بڕیاری گۆڕینی شێوازی بیرکردنەوەمان بدەین لە بەرامبەر تارماییەکی شیمانەیی و درۆیەکی شیمانەییدا کە دەبێت بەردەوام باڵ بەسەر راستگۆییدا بکێشێت. با ئێستا باسی ئەم تارماییە نەکەین، چونکە دواتر لە وەختی خۆیدا دەیهێنینەوە نێو باسەکەمان. بە هەرحاڵ، **لەم پێکەوەلکانە بەهێزەی زمان و بەڵێنی راستگۆییدا، ئەو رێز و پیرۆزییە هەیە کە مۆر لە وەسییەتی عەقڵانیی بۆ وتنی ڕاستی و مەبەستی گوتنی ڕاستی دەدات**. راینەر شۆرمان پێیوایە پیرۆزی مۆرکێکی مێژوویی هەیە؛ بە واتایەکیتر، وا پێدەچێت بەلای کانتەوە و رێك لەم حاڵەتەدا، بابەتەکە بە پێچەوانەوەیە، لایەنیکەم ئەگەر واتا بەرفراوانەکەی پیرۆزی لەبەرچاو بگرین. بەڵام وێڕای ئەوە، دەشێت باوەڕ بەو گریمانە بکەین دەڵێت دەتوانین **مێژووگەرایی پیرۆزی** قبوڵ بکەین، بەڵام بە واتایەکیتر؛ واتە وەك ئەسڵ و پێشمەرجی مێژوو و پەیوەندییە مرۆییەکان بەشێوەیەکی گشتی. کەواتە ئەوەی لێمان خـوازراوە قوربانیدانە بە هەموو شتێك، تاوەکو وەسییەتەکە پیرۆزییەکەی خۆی بهێڵێتەوە. کانت دەڵێت:

«کەواتە ئەم وەسییەتە لە عەقڵەوە دەردەچێت (Vernunftgebot) و ئەمەیش پیرۆزە (heiliges)، بێ قەیدوشەرتیش دەبێت پێیەوە پەیوەست بین، هیچ جۆرە موجامەلە و رووپامایییەکیش ناتوانێت بە هیچ پاساوێك سنورێکی بۆ دابنێت و لە ئیشی بخات، وەسییەتەکەیش ئەمەیە: دەبێت لە هەموو قسەکانتدا راستگۆ بیت (wahrhaft) [وەفادار و راستگۆ و نیاز پاك بیت (ehrlich)]»[28].

ئێستا ئیتر باسی دوو نموونە دەکەم کە پێشتر بەڵێنی باسکردنیانم دابوو، باس لە حیکایەتێکی ئەوروپایی دەربارەی دوو جیهان دەکەم ، هەردووکیشیان لەبارەی ئەوروپا و ویلایەتە یەکگرتووەکانەوەن، ئەو دوو کیشوەرەی کە دەتوانین هەردووکیان بە دوو کیشوەری ئەوروپایی دابنێین (کەواتە لە پاریسەوە ئەچین بۆ نیویۆرك)، هەردووکیشیان لە دوو رۆژنامە وەرگیراون، ئەوانیش **نیویۆرك تایمز** و چاپە پاریسییەکەی **ئەنتەرناشناڵ هێراڵد تریبیۆن**ن. ژاك شیراك ماوەیەك پاش سەرکەوتنی لە هەڵبژاردنی سەرۆکایەتیدا، دوای ئەوەی رایگەیاند کە بەهیچ جۆرێك لە بڕیاری فەرەنسا بۆ دەستپێکردنەوەی ئەزموونە ئەتۆمییەکانی لە دەریای ئارامدا پاشگەز نابێتەوە، لە یادی زیندوڕاگرتنی رابردووی کارەساتباری پەلامارەکەی **ڤیل دەهیڤ**دا، کە هەموومان لەبیرمانە و لە یادەوەریماندا ماوەتەوە، بەشێوەیەکی

28-کانت، »دەربارەی مافی بانگەشەبۆکراوی درۆی مرۆیی«، ل70-69.

فەرمی دانینا بەو تـاوانـەدا کە دەوڵەتی فەرەنسی کردوویەتی؛ واتە بەرپرسیارێتی دەوڵەتی فەرەنسی لە راگواستنی دەیان هەزار جوولەکە لە کاتی داگیرکارییدا و لە دەرکردنی یاسای تایبەت بە جوولەکەکان و چەند دەسپێشخەرییەکی دیکە، کە ناتوانین تەنیا بەوە تەفسیری بکەین گوایە بەهۆی فشاری نازییە داگیرکەرەکانەوە بووە.

کەواتە بەمجۆرە، بە بێ پاشگەزبوونەوە، دانی بەو بەرپرسیارێتی و بەشدارییە چالاکانەیەدا ناوە کە لە ئەمڕۆی ئێمەدا پێیدەڵێین: **"تاوان دژ بە مرۆڤایەتی"**. ئەم دانپێدانانەیش لە دەوڵەتەوە بەشێوەیەکی فەرمی دەرچووە، بە مۆری ئەو سەرۆکەوە کە لە هەڵبژاردنی گشتیدا هەڵبژێردراوە. ئەم دانپێدانانەیش بەناوی دەوڵەتی فەرەنسییەوە کراوە و لەبەردەم خەڵکیشدا بووە؛ بگرە لەبەردەم هەموو جیهاندا بووە و بە پێی یاسای نێودەوڵەتی، ئەوەیش لە نمایشێکی رێکخراو و پلان بۆ دانـراودا، کە لەلایەن ئامرازی راگەیاندنی نووسراو و بیستراو و بینراوەوە بەشێوەیەکی بەرفراوان پەخشکراوە (من لێرەدا جەخت لەسەر ئەو پەیوەندییە دەکەمەوە کە لەنێوان "بواری گشتی" و ئامرازەکانی راگەیاندندا هەیە، چونکە ئەم خاڵە لەو تەوەرانەیە کە سەرنجمان رادەکێشێت وێڕای ئەو گۆڕانەی بەسەر ستاتۆسی وێنەدا هاتووە). ئەو راستییەی سەرۆك

شیراك رایگەیاندووە هەمان ئەو ستاتۆس و سەلماندن و هێزەی هەیە کە هەموو راستییەکی گشتی و نیشتمانی و نێودەوڵەتی هەیەتی.

جێگەی سەرنجە ئەم راستییە، کە پەیوەندیدارە بە قۆناغێکی مێژووییەوە، خۆیشی مێژووی هەیە. تەنیا پاش زیاتر لە پەنجا ساڵ بە سەر رووداوەکانیدا ئینجا بوو بە راستییەکی رەوا، دانپێدانراو، راگەیەنراو، بڕیار لێدراو. واتە هیچ یەکێك لەو شەش سەرۆکە فەرەنسیە (ئۆریۆل، کۆتی، دیگۆل، پۆمبیدۆ، جێسیکار دیستان و میتران) پێیانوانەبووە پێویست و دادوەرانەیە، کاتی ئەوە هاتووە وەها راستییەك بەشێوەیەکی فەرمی بسەلمێنرێت و دانی پێدابنرێت. هیچ یەکێك لەو سەرۆکانە بیریان لەوە نەکردۆتەوە کە لەسەری پێویستە فەرەنسا، نەتەوەی فەرەنسی، دەوڵەتی فەرەنسا و کۆماری فەرەنسا ناچار بکات واژۆ لەسەر دانپێدانانێك بکات کە فەرەنسا بخاتە ژێر باری بەرپرسیارێتی ئەم راستییەوە، ئەویش ئەوەیە کە فەرەنسا تاوانی دژی مرۆڤایەتی ئەنجامداوە.

لەم کۆنتێکستەدا لانیکەم دەتوانین دەربارەی چەند نموونەیەکی هاوشێوە بدوێین -چ لە ئەوروپا و چ لە دەرەوەی ئەوروپا، وەك ئـەوەی لە یابان و ویلایەتە یەکگرتووەکان و ئیسرائیل هـەن- کە بە کردەکانی توندوتیژی و سەرکوتکردنەوە پەیوەستن کە پێشتر لە رابـردودا روویانداوە و بینراون، یان نموونەی تاوانە ناسراوەکانی جەنگن، هەیانە تەنیا لەم دواییانەدا

کەشف بوون و هەیشیانە دەمێکە ویژدانی مرۆڤایەتییان هەژاندووە.

هەمووان دەزانین سەرۆك کلینتۆن بە فەرمی خۆی لەوە بوارد کە لەو باوەڕە پاشگەز ببێتەوە کە لەلایەن دەوڵەتی ئەمەریکاوە پشتیوانیی لێکراوە؛ واتە هەر پێیوابوو بڕیاری لێدانی ئەتۆمی لە هێرۆشیما و ناکازاکی پاساوی خۆی هەیە، ئەمەیش وێـرای ئەو شایەتییە لێکدژانەی چەند مێژوونوسێك باسیدەکەن. لێرەدا دەبێت ئاوڕ لەوەیش بدەینەوە کە لە ماوەی جەنگدا بە تایبەت بە سەر سیاسەتی ژاپۆن لە ئاسیادا هاتووە، دەبێت ئاوڕ لە سەرجەم ئەو جەنگانەیش بدەینەوە کە هەریەکە لە جەزائیر، کەنداو، یوگسلاڤیای پێشوو، رواندا، چیچان و وڵاتانی تر تێیکەوتن.

لێرەدا قسەکانم دەربـارەی ژاپۆن، لەو ئاماژەیەدا کە خستمە نێوان دوو کـەوانـەوە، دەقـۆزمـەوە بۆ باسکردن لەخاڵێك، ئەویش ئەوەیە کە یەکەم وەزیری ژاپۆنی "مۆرایاما" لە لێکدوانێکیدا دوو ساڵ لەمەوپێش هەنگاوێکی دروستی نا؛ دەبێت ئاگامان لە هەموو وشەکان و بونیادە پراگماتیکییەکەی ئەم لێدوانە بێت. بەمجۆرە یەکەم وەزیر دەبینین کە راستیەك بەشێوەی دانپێدانان رادەگەیەنێت[29]، ئەوەیش بە بێ ئەوەی

29- لە پانزەی ئۆگەستی ساڵی 1995 دا، یەکەم وەزیری سۆشیالیستی «تۆمیشی مۆرایاما»، بە بۆنەی یادی پەنجاهەمین ساڵەی کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانییەوە وتارێکی پێشکەش کرد و تێیدا داوای لێبووردنی لەو تاوانە گەورانە کرد کە ژاپۆن لەماوەی ئەو جەنگەدا ئەنجامی دابوون.

پەیوەست بێت بەم کارەی دەوڵەتی ژاپۆنەوە، یان بەوەوە کە کێ تێیدا بەزرترین دەسەڵاتە و بەردەوامبوونی شوناسە ئیمپراتۆرییەکەی دەستەبەر دەکات، واتە بە بێ گوێدانە خودی ئیمپراتۆر.

لە کاتی قسەکردنێکی پڕ دەلالەتدا دەربارەی **"ئەو فاکتە مێژووییانەی ناتوانین پووچەڵیان بکەینەوە"** (These irrefutable facts of history)، بە پێی وەرگێڕانە ئینگلیزییەی ئەم وتارە کە یەکەمجار بەرچاوی من کەوت، بە **"یەکێك لە هەڵە مێژووییەکانمان"** (Error in our history) وەسفی دەکات، مۆرایاما (وێڕای ئەوەی ئەم ناوە لە راستییدا ئاماژە بەشتێکی گەورەتر لەخۆی دەکات و پەیوەست نییە بە ناوی ئیپمپراتۆر، واتە بە دەوڵەتەوە) بەناوی خۆیەوە گوزارشت لە "ئەسەفبارییە راستگۆ و قوڵەکەی" (Heartfelt apology) دەکات و دان بە ئازاری پەشیمانبوونەوەشدا دەنێت، دان بە پەژارە کەسییەکەی خۆی و هەمان کاتیش، گەرچی بە لێڵی و تەمومژاوییش بێت، دان بەو پەژارەیەشدا دەنێت کە لەسەر ئاستی نەتەوەیی و حکومی تێیدا ژیاون.

دەبێت چۆن لە پەژارەیی تێبگەین، کاتێك دەوڵەتێك وەك خەمباری و پەرۆشی خۆی بۆ مردنی کەسانێك دەری دەبڕێت، کە سەر بە گروپی سەرۆکی دەوڵەتان نین، بگرە تەنانەت سەر بە هاونیشتمانیانی ئاسایی و سادەیش نین؟ لەمەودوا چۆن دەکرێت داوای لێبووردن و بەخشین بکات؟ دەرئەنجامەکانی وەها کارێك چییە بۆ

ویژدانی سیاسی نێودەوڵەتی؟ تا چ رادەیەك ئەم بابەتە لە گرەوی ئەو گۆڕانکارییانەدایە بەسەر یاسای نێودەوڵەتیدا هاتوون، بۆ نموونە وەك ئەو کاتەی کە چەمکێکی تەواو نوێ سەریهەڵدا، ئەویش چەمکی تاوان دژ بە مرۆڤایەتی بوو، بە خۆی و ئەو دەستە یاسایی و دادگا نوێیانەوە کە بۆ ئەم مەبەستە دروستبوون؟

بەمجۆرە خۆمان لەبەردەم کۆمەڵە پرسیارێکی ئاڵۆز و بەیەکداچوودا دەبینینەوە کە لە خانەی نێو شانەکانی هەنگ دەچن، کۆمەڵێك پرسیار کە نەدەکرا پێش پەنجا ساڵ بەمجۆرە بخرێنەڕوو. لێرەدا، جارێکیتر بە ئینگلیزی، واتە وەك ئەوەی کە خوێندومەتەوە، ئاماژە بە لێدوانەکەی مۆرایاما دەکەمەوە: «بە خەجاڵەتییەوە ئەو فاکتە مێژووییانە دەردەهێنمەوە کە ناکرێت پووچەڵ بکرێنەوە، لێرەدا دیسان بەوپەڕی راستگۆییەوە داخ و هاوخەمیی خۆم دەردەبڕم». کاتێك یەکەم وەزیری یابانی دەربارەی سەرکوتکاریی "ئیمپریالی" دەدوێت، خاڵێك دەورووژێنێت کە رەنگە پاڵ بە ئیمپراتۆرییەتە ئیمپریالیستییەکانی پێشترەوە بنێت هەمان هەنگاوی هاوشێوە بنێن. پاشان دەڵێت: «لێرەدا دەمەوێت گوزارشت لە هەستی قوڵی خەمبارانەی خۆم بکەم، کە بەرامبەر هەموو قوربانییەکانی ئەو قۆناغە مێژووییە، چ ئەوانەی ناوەوە [ی وڵات] و چ ئەوانەی دەرەوە، هەستی پێدەکەم».

ئەم دانپێدانانە تەنیا ئامانجی ئەوە نییە راستگۆیانە دەربکەوێت، بەڵکو فۆڕمی **بەڵێن**ی وەرگرتووە و جەخت لەسەر بەرپرسیارێتی بەرامبەر ئەرکێك دەکاتەوە، گفتی گشتاندنێك دەدات لە داهاتوودا ئەنجامی دەدات: «دەبێت وا لە نەوەکانی دواترمان بکەین ئەوانیش هەست بە واوەیلاکانی جەنگ بکەن، ئەوەیش لەبەرئەوەی هەمان ئەو هەڵانە دووبارە نەکەینەوە کە لە مێژووماندا کردوومانن». ئەو زمانەی لێرەدا بەکارهێنراوە، هەمان ئەو زمانەیە هەمیشە بەکاردەهێنرێت کاتێك کەسێك دەیەوێت دان بە تاوانێکدا بنێت و تاوانێك رابگەیەنێت کە کردوویەتی، جا لە پێناو کەمکردنەوەی کاریگەریی وشە بەکارهێنراوەکان، ئەم زمانە تێکەڵ بە زمانێکی تەواو جیاواز کراوە؛ ئەویش ئەو زمانەیە هەمیشە بۆ گوزارشتکردن لە هەڵەکان بەکاردەهێنرێت. بەمجۆرە بە بوێرییەوە چەمکی دەوڵەت و نەتەوە لەو شتە جیادەکرێنەوە هەمیشە ئەو خاسییەتە بونیادییەیان پێدەدات کە دروستکەریانە، واتە هەستکردن بە ئاسودەیی ویژدان، بەدڵنیاییەوە ئەم جیاکردنەوەیە بۆ یەکەمجارە لە مێژوودا روودەدات.

وێرای ئەو ئاڵۆزی و تەمومژیەی بۆتە خەرمانەی دەوری رەوشی ئەم رووداوە، وێرای ئەو گومانانەی لەبارەی پاڵنەرەکانی پشتی ئەمەوە هەیە و وێڕای ئەوەی ئەو ستراتیژییەتەی پشتی پێدەبەستێت بە وردی لێیکۆڵراوەتەوە و لە دۆخێکی دیاریکراودا داڕێژراوە، بەڵام ئەمە لە مێژووی

مرۆڤایەتی، لە مێژووی یاسا نێودەوڵەتییەکەی، ویژدان و زانستەکەیدا هەنگاوێکە بۆ پێشەوە. ئەگەر لەمڕۆدا کانت لەنێوامانەدا بووایە، ئەوا ئەم ڕووداوەی دەخستە نێو ئەو ڕووداوە دەگمەنانەوە کە دەتوانین وەك "دەلالەتەکان"ـی قابیلییەتی کامڵبوون و توانای بەرزبوونەوە و بڵندبوونی مرۆیی، هەژماریان بکەین، ئەم دەلالەتانە، هەر وەکو شۆڕشی فەرەنسی، لەڕێگەی دارمان و سنوردارییەکەیەوە ئیش لەسەر گەڕاندنەوەی یادەوەری بۆ دواوە دەکات، ئەمەیش لە هەمان کاتدا هەم ڕاگەیاندن و هەمیش داپۆشینە، لەمەیشدا ئیمکانی "بڵندبوون"ـی مرۆڤایەتی و "ویستەکان" بە ئامانجی ئەم بڵندبوونەوەیە، دووپات دەکرێنەوە.

بە لەبەرچاوگرتنی ئەو شتەی لەم بوارەدا لە دەوڵەتێکی وەکو ژاپۆن، فەرەنسا و ئەڵمانیا چاوەڕوان دەکرێت، ئەوەی تا ئێستا بەدەستهێنراوە، تەنیا بەشێکی ئەو شتەیە دەبێت ئەنجام بدرێت. بەڵام ئەنجامدانی بەشێك زۆر لەوە باشترە هیچ شتێك نەکرابێت. یەکێتی سۆڤییەت و یوگسلاڤیا لە سەرئەرزی واقیع بوون بەوەی کە هەبوون، ئینجا ئێستا ئەوان لە ئارامی و ئاسودەیی ویژداندان، ئیتر ناشێت داوای ئەوەیان لێبکەین لەبەردەم هەمووواندا دان بەو تاوانانەدا بنێن کە لە ڕابردوودا کردوویانە، بەڵام ویلایەتە یەکگرتووەکان و فەرەنسا، هێشتایش کاتیان لەبەردەمدا ماوە بۆ کردنی ئەم کارە، دواتر دەگەڕێیینەوە سەر ئەم خاڵە.

ئەوەی مایەی بیرکردنەوە و نیگەرانی و بگرە مایەی ترسە، ئەوەیە لە ماوەی نیو سەدەدا یەك سەرۆکی دەوڵەتی فەرەنسا، بیری لەوە نەکردۆتەوە کە دەشێت، بگرە پێویست و دادوەرانەیە و وەختی ئەوە هاتووە مۆری راستی لە تاوانە گەورەکانی فەرەنسا بدات . داخۆ ئەمە واتای ئەوەیە کە لەم حاڵەتەدا بەهای راستی، واتە راستگۆیی و بەهای گوتن و قسەکردن لەسەر رووداوە واقیعییەکان (چونکە راستی و واقیع –ریالیتی- دوو شتی لێکجیاوازن) بەر لە هەر شتێکیش، بەهای قسەیەکی هاوشێوەی بیرکردنەوەکان و هاوشێوەی ئەو شتەی لە راستیدا بیری لێدەکەینەوە، دەتوانن لە گرەوی لێکدانەوەکانی ئەو بەها لێکجیاوازانەدا بن کە شەقڵی سیاسییان هەیە(وەك شیاوێتی، گونجاویی، پێویستی، ماف و دادپەروەری)؟ کەواتە داخۆ دەبێت راستی یان راستگۆیی لەڕووی بنەماییەوە پاشکەوتەی ئەمجۆرە بەهایانە بێت؟ مەسەلەکە بە کێشەیەکی گەورەوە پەیوەستە؛ بێگومان کێشەیەکی نەریتی، بەڵام رەنگە پێویست بێت لەمڕۆدا بەدوای تایبەتمەندییە مێژوویی و سیاسی و تەکنیکی-میدیاییەکەیدا بگەڕێین.

دیگۆلی سەرۆکی پێشوو، کە شیراك بە تاکە پەیامبەخشی سیاسیی خۆی لێیدەڕوانێت، هەرگیز بیری لە دانانان بەو تاوانانەدا نەکردۆتەوە کە دەوڵەتی فەرەنسی لەژێر داگیرکاریدا کردوویەتی و رەنگە بەرپرسیارێتی "دەوڵەتی فەرەنسی" (ئەوە ناوی فەرمیی فەرەنسابوو

لە کاتی حوکمی ڤیچیدا، ئەوەیش لەبەرئەوەی گوایە کۆمار هەڵوەشاوەتەوە و "دەوڵەتی فەرەنسی" شوێنی گرتۆتەوە) لەڕوانگەی ئەودا، بەرپرسیارێتی دەوڵەتێکی نارەوا و بگرە نا یاسایی بێت. لەم کۆنتێکستەدا دەتوانین دەربارەی **ڤانسان ئۆریۆل**یش بدوێین، ئەویش یەکێکە لە سەرۆك کۆمارەکان کە پێیوانەبوو شتێکی شیاو و پێویست و دادپە روەرانەیە و کاتی ئەوە هاتووە هەمان کار بکرێت کە لەم دواییانەدا شیراك کردی و لەبەر هەندێك هەلومەرج دانی پێدانا. ئەنجامدانی ئەرك لە کاتی خۆیدا هەر تەنیا گریمانەیەکە، بەڵام بیگومان لەوە ئاڵۆزترە کە تەنیا وەڵامدانەوە و بەدەمەوەچوونێکی بێمەرج بێت بۆ ئەو وەسییەتە پیرۆزەی کانت باسیکردووە.

دەڵێن ڤانسان ئۆریۆل لەنێوان ئەو هەشتا نوێنەرەی پەرلەمانیی فەرەنسادا بوو کە لە تەموزی ساڵی 1940دا رەتیانکردەوە دەنگ بە پێدانی هەموو دەسەڵاتێك بە **مارشال فیلیپ پێتان** Philippe Pétain بدەن. دواتر بەداخەوە، دەزانێت کە پەکخستنی کۆمار و کردنەوەی رێگە لەبەردەم خودی دەوڵەتی فەرەنسیدا، کە تاوانی دەرکردنی یاسای تایبەت بە یەهودییەکانی ئەنجامداوە و رایگواستوون، پرۆسەیەکی یاسایین کە بەرپرسیارێتییەکەی دەکەوێتە ئەستۆی دەوڵەتی فەرەنسی.

ئەمەیش واتە پچڕانی بەردەوامییەتیی لەنێو بەردەوامێتی یاسایی کۆمار و دەوڵەتی فەرەنسییدا. کۆماری فەرەنسی وازی لە دەسەڵاتەکانی خۆی بەهۆی

ئەو دەنگانەوە هێناوە کە نوێنەرە هەڵبژێردراوەکانی بە شێوەی یاسایی پێیانداوە، بەڵام راستیی هەمان ئەم پێدراوە لە کوێدایە، هەڵبەت ئەگەر هەر بە راستی بوونی هەبێت؟ ئایا دەبێت دەربارەی درۆ قسە بکەین، واتە نەبوونی راستگۆیی لە دۆخێکدا کە ناتوانین راستی بسەلمێنین؟

فرانسوا میتران تا کۆتایی ویلایەتەکەی، چەندینجار ئەوەی رەتکردەوە بەشێوەیەکی فەرمی ئەو بەرپرسیارێتییە رابگەیەنێت کە دەوڵەتی فەرەنسی لە ئەستۆیەتی، ئەو بە راشکاویی پاساوی ئەم هەڵوێستەی بەوەدەدا کە دەوڵەتی فەرەنسی لە رێگەی خۆ-بێبەریکردن و خۆ-جیاکردنەوە لە دەوڵەتی پێشترەوە پەیدابووە و تەنیا بەرەنجامی پەکخستنی رێڕەوی مێژووی کۆماری فەرەنسایە، واتە ئەو تاکەکەسە سیاسی و مەعنەوییەیەی لێرەدا دەتوانێت بەرپرسیارێتی ئەوەی روویداوە بگرێتە ئەستۆی خۆی نەك هیچ دەوڵەتێکی تر، بەڵام دەوڵەتەکە لەو کاتەدا یان ناچارکرابوو بێدەنگ بێت یانیش لە بەرگرییەکدا بەشداربووە کە هیچ شەقڵێکی یاسایی نییە. بەلای میترانەوە کۆماری فەرەنسای ئەمڕۆ، هەرگیز لەسەری پێویست نییە "دان" بە هیچ شتێکدا بنێت و بەرپرسیارێتی رابردوو یان تاوانێك هەڵگرێت کە هی قۆناغێکە کۆمار تێیدا هەڵپەسێردرا بوو. هەروەها لەسەر نەتەوەی فەرەنسییش پێویست نییە، وەك نەتەوەی فەرەنسی و وەك بەردەوامێتی نەتەوەیی، دان بەو تاوانە

دژە مرۆڤایەتییە پێشێلکەرانەی بنەماکانی دادپەروەریدا بنێت کە بە ناوییەوە ئەنجامدراون.

باس لەوە دەکەین فرانسوا میتران رەتیکردۆتەوە دان بەمەدا بنێت، ئەمە لە کاتێکدا ئەو فێستڤاڵی گشتی و فەرمی بۆ زیندوڕاگرتنی یادی **پەلاماری ڤێل دهیڤ** Vel dHiv ‘ ساز دەکرد. سەرەڕای ئەمەیش، ئەو بەدرێژایی چەندین ساڵ نامە و داواکاریی فەرمی چەندین لایەنی پێدەگەیشت -کە من زۆر باش ئاگاداریانم، چونکە خۆیشم لەنێو ئەو کەسانەدا بووم واژۆیان کردبوون- بە پێداگرییەوە داوایان لێدەکرد هەمان ئەو هەنگاوە هەڵنێت کە ژاك شیراك لە ئەنجامدانی دوودڵ نەبوو.

لێرەدا دەتوانین ئاماژە بە نموونەیەکی ئایدیاڵی دیکە بدەین، کە هەمان کێشە بەرجەستە دەکات، ئەم نموونەیە **ژان پییەر شۆفینمان** Jean – Pierre Chevénement ی وەزیری پێشووی میترانە، کە سۆشیالیست بوو، بەڵام ئەو زۆر حەزی بەوە دەکـرد سەربەخۆیی بۆچوونی خۆی بپارێزێت دژ بە مودێلی ئەوروپیی‌کە لەو کاتەدا لە قۆناغی دروستبووندا بوو، هەمیشەیش لایەنگیری لە سەروەری و کەرامەتی نیشتمانی دەکرد، هەروەك چۆن لە ماوەی جەنگی کەنداودا دەستی لە پۆستی وەزیری بەرگری کشاندەوە. ژان پییەر شۆفینمان وای دەبینێت کە شیراك کاتێك دانی بە بەرپرسیارێتی دەوڵەتی فەرەنسیدا نا، لەسەر هەق بوو، هیچ کەسیش ناتوانێت پەڵپی پێبگرێت، بەڵام ئەو بەرەنجامانەی لەم "راستگۆیی"ـە

و ڕێگەکانی ئەم ڕاستگۆبوونە کەوتوونەتەوە، جێگای مەترسین، لەوانە ڕەوایەتیدانی ناڕاستەوخۆ بە قۆناغی پێتانی و پشتگیریکردنی هەموو ئەو هێزانەی لەمڕۆدا کاردەکەن بۆ بەخشینی ڕاستگۆیەتی بەو ئایدیایەی کە دەڵێت: " پێتان و فەرەنسا یەك شتن"[30]. بێگومان ژەنەراڵ دیگۆل هەمان هەڵوێستی هەبوو، ڕەنگە بتوانین هەمان سەرنج لەسەر سەرۆك کۆمارەکانی دوای ئەویش دەببڕین، ئەگەرچی بەڕێگەیەکی تەمومژاویتریش بێت.

واتە بە کورتی، لەمڕوانگەیەوە، ڕاستی و ڕاستگۆیی پێویستن، بەڵام نابێت بەشێوەیەکی بێمەرج، بە هەر ڕێگەیەك بمانەوێت و بە بێ لەبەرچاوگرتنی ئەو باجەی کە دەبێت بەرامبەر ئەمە بدرێت، بەکاریان بهێنین. هەموو ڕاستییەکان بۆ وتن و ئاشکراکردن ناشێن، فەرمانکردن بەمەیش بەو جۆرەی کانت دەیەوێت، نە پیرۆزیە و نە بێمەرج و دەرە-کۆنێکست؛ واتە دەبێت لەمەدا هەموو ئەو گوشارانەمان لەبەرچاو بێت کە دەشێت گریمانەیان بکەین، بەوپەڕی پراگماتیزمیشەوە ڕەچـاوی دۆخە پێشهاتووەکە و ئاکام و ڕەوشی دەورووبەر و فۆڕمەکانی دەربڕین و ڕەوانبێژیی بەکارهاتوو، هەستوسۆزی بەربێژەکان، چ زیانمەند چ سودەمەند و شتی لەم بابەتە، بکەین.

30- Jean-Pierre Chevénement, “Vichy, Iaver ou noyer la honte”, Libération, 7 aout 1995.

شۆفینمان بۆ ئەوەی بتوانێت رەوایەتی حکومەتی ڤیچی و ویستی گەل، کە تەسلیمی بووبوو، لەیەکتر جیابکاتەوە، ناچاربوو بۆ رابردوو بگەڕێتەوە ، لانیکەم بۆ پێنج ساڵی پێش رووداوەکـــان، تاوەکو شوناسی بەرپرسە راستەقینەکانی کارەکە دیاریی بکات. لە رووی پرەنسیپەوە، شیکاریی مێژوویی پەتی دەتوانێت تا ناکۆتا درێژببێتەوە، دەشێت ئەو شاڕەگە لەدەست بچێت کە وا لە جیاوازییەکانی نێوان راستگۆیی و درۆ دەکات، بە هەموو پتەوی خۆیانەوە وەك سنوری نێوانیان بمێننەوە.

لەم روانگەیەوە، دەبێت ئاماژە بە یەکەم گروپی پرسیارەکان بدەین، ئەوانیش بەمجۆرەن: دەتوانین چی دەربارەی هەڵوێستی سەرۆك کۆمارەکانی پێشوو بڵێین، هەر لە دیگۆلەوە بۆ میتران، کە رەتییان کـردەوە بە شێوەی فەرمی ئەوە رابگەیێنن کە لەسەر ئاستی دەوڵەت بە راستی مێژوویی ئەژمار دەکرا، ئایا ئەوە درۆ بوو یان شاردنەوە؟ ئایا دەتوانین پرسیاری لەمجۆرە بکەین؟ ئایا ناشێت ئەو سەرۆکانەیش لای خۆیانەوە شیراك بە "درۆزن" تۆمەتبار بکەن؟ داخۆ دەتوانین بڵێین یەکێکیان درۆی کردووە؟ کامیان درۆزنە و کامیان راستگۆیە؟[31] ئایا

31- ئەم زنجیرە پرسیارە («ئایا درۆی کرد؟»، «کێ درۆی کرد؟» لە پرسیارێکی مێژوویی دیکە نزیك دەبنەوە (تەنیا قسەکان لە یەکتر نزیك دەبنەوە)، وامان لێدەکەن دووبارەی بکەینەوە، ئەم پرسیارەیان پەیوەستە بە گەلی یەهودەوە، ئەمەیش شتێکی زیاترە لە سودفەی ڕووت. پرسیارەکە ئەوەیە: «ئایا پۆلس درۆی کرد؟» کاتێك لەبارەی خەتەنەکردنەوە وتی بە هیچ کلۆجێك ڕزگاریی تێدا نییە، بەڵام ئەوەیشی وت: »لە بەرامبەر ئەواندا هەرچم لەدەست هات کردم«، »هەر شتێك ئەکەم کە دڵی هەموویان ڕابکێشێت«، بە خەتەنەکردنی تیموساوسیشەوە

لێرەدا دەتوانین باس لە درۆ بکەین؟ ئایا لێرەدا "درۆ" چەمکێکی گونجاوە؟ خۆ ئەگەر وابێت، ئەو پێوەرە چییە دەتوانین بۆ دیاریکردنی درۆ پشتی پێ ببەستین؟ ئایا دەتوانین مێژوویەکی تایبەتی بۆ ببینینەوە؟ لەمانەیش گرنگتر، کە پرسیارێکی تەواو جیاوازە لە پرسیارەکانی پێشتر، سروشتی ئەو میژووە چییە کە دەتوانین بە مێژووی درۆوە بیبەستینەوە، کە لەسەر بنەمای ئەو مێژووە ئەم هەموو پرسیارە درووست بوون؟ خۆ ئەگەر بووترێت لێرەدا درۆیەك لە گۆڕێدایە و وا دروستە قسە درۆکان دیاریی بکرێن، ئەی باشە کێ بەنێوییەوە قسە دەکات و کێ ئامانجی درۆکەیە، کە دەشێت وەك قوربانیی درۆ ئەژماری بکەین؟ پێویستە بگەڕێینەوە بۆ زنجیرەی یەکەمی ئەم پرسیارانە، بۆ ئەوەی ئەو رێگەیەی درۆ بەهۆیەوە دروست بووە و ئەو شێوازەی بۆ دەربڕینی درۆ پشتی پێدەبەسترێت، بپشکنین، بەڵام لێرەدا دەبێت جەخت لەسەر دوو تایبەتمەندیی نوێ بکەینەوە کە تەنیا لەگەڵ ئایدیاڵەکەدا دەردەکەون.

لەلایەکەوە، بەکردەیی لەڕووی مێژوویی پەتییەوە ویستێکی جدی هەیە بۆ کردنی **راستگۆیی/درۆ** بە لێکدژێکی کەرەستەیی، تەنانەت رەنگە لە جەوهەریی

کە باوکی یەهودیی نییە. میشێل سیناپی لە وتارێکدا بەم ناونیشانەی خوارەوە، سەرنجی لەم پرسیارە داوە، واتە «تۆ بڵێی پۆلیس درۆی کردبێت؟»:

“Le mensonge officieux, dans la correspondence Jérome-Augustin”, publié dans la revue Rue Descartes, no 8/9, Collége international de philosophie, Paris, Albin Michel, November 1993.

درۆیشدا ئەم لێکدژییە ڕێی تێبچێت. ئەوەیش لەبەرئەوەی لێرەدا پرسەکە یان بە راستگۆییەوە پەیوەستە یاخود بە درۆوە، کە لەسەر ئاستی دەوڵەت وتراوە، دەتوانین هەردووکیشیان وەك ئەوەی کە هەن، بە گوێرەی یاسای نێودەوڵەتی کە بەر لە جەنگی دووەمی جیهانی بوونی نەبوو، دیاریی بکەین. هەر بە کردەییش، ئەم گریمانانە لەمڕۆدا لە باکگراوندی تێرمە یاساییەکانی وەك **"تاوان دژ بە مرۆڤایەتی"**دا دەخرێنەڕوو، واتە لەژێر ڕۆشنایی تێرمگەلێکی داهێنراو و "جێبەجێکاری"دا کە پێشتر مرۆڤایەتی بەخۆیەوەی نەیبینیووە. ئەم تێرمە یاساییە نوێیانە پێویستیان بە دەرکەوتنی یاسادانانی نێودەوڵەتی، پەیماننامە، قەواڵەنامەی نێوان دەوڵەتە جیاوازەکان، دامەزراوەکان و دادگاکان هەیە، کە لەڕووی پرەنسیپەوە رەهەندی گەردوونییان هەیە کە پێشتر نەدەکرا ئەمجۆرە کارانە دادگایی بکەن و بگرە تەنانەت تۆمارییشی بکەن. سەرەڕای ئەوەی خودی ئەم کارانە، سەختە وەك ئەوەی هەن دیاریی بکرێن.

ئەگەر ئەو بابەتانەی لێرەدا خرانەڕوو، بە گشتی شەقڵێکی مێژوویان هەبێت، ئەوا لەبەرئەوەیە کێشەی درۆ و دانپێدانان و ئەرکی پەیوەستبوون بە راستگۆییەوە، لە کۆمەڵێك کەیسی وەك "تاوان دژ بە مرۆڤایەتی"، بەر لە دیاریکردنی ئەم چەمکە یاساییە لە بەندی 6c لە یاساکانی دادگای سەربازیی نێودەوڵەتیی نۆرمبێرگدا، بەلای مرۆڤەکان و بەلای دەوڵەتانیشەوە هیچ مانایەکی

نەبوو، بەتايبەتيش كاتێك لايەنيكەم لەوێدا كە مەسەلەكە پەيوەنديدارە بە فەرەنساوە، واتە بەرلەوەی -ديارە ئەگەر زانيارييەكانم ورد بن- ئەوە رابگەيەنرێت كە بوونی ئەم تاوانانە ناچنە ژێرباری بنەمای بەسەرچوونی زەمەنەوە، ئەوەيش بەگوێرەی ياسايەك لە بـەرواری 26ی ديسەمبەری 1964دا؛ بەم مانايە ئەو شيكارييانەی ئێمە ئێستا خەريكين دەيانخەينەڕوو ئەگەر بێتوو لەو ناوەندانەدا تاوتوێ بكرێن كە دان بە هيچ دەسەڵاتێكی دادگای نۆرمبێرگدا نانێن ئەوا نەرێنی دەكەونەوە و رەنگە بە تەواوەتيش نەگونجاو بن. پێويستيش ناكات سەختی و بايەخی ئەو گرەوانەی ئێرە دووپات بكەينەوە.

لەلايەكی ديكەيشەوە، ئەو شتانەی لەم كونتێكستەدا خۆيان دەسەپێنن،دەبێت هەڵوێستيان لەبەرامبەردا بنوێنرێت، ناتوانين وەك راستی سروشتی "لە خۆياندا" حسێب بكرێن. چونكە هێشتايش بە لێكدانەوەكانەوە پەيوەستن، بگرە بە لێكدانەوە جێبەجێكارييەكانيشەوە پەيوەستن. مەبەستی من لەم خاڵەی دواييان كردەی جێبەجێكاريیانەی زمان نييە، كە سەرۆكی دەوڵەتێك بۆ دانانان بە تاوانێكدا بەكاری دەهێنێت، بەمەيش رووداوێك دروست دەكات و ئەو زمانانەی ئەوانەی پێش خۆی بەكاريان هێنابوو، دەخاتە ژێر باری لێكدانەوەی نوێوە. من بەر لە هەموو شتێك دەمەوێت، جەخت لەسەر مۆركە جێبەجێكارييەكەی خودی ئەو بابەتانە بكەمەوە كە ئەم لێدوانانە لەبارەيانەوەن، شتێكی وەك

ڕەوایەتیدان بە دەوڵەتێك كە بانگەشەی ئەوە دەكات خۆ-سەروەرێتی هەیە، دانانی سنورەكان، دیاریكردن و سەلماندنی بەرپرسیارێتییەك، هەموو ئەمانە كردەی جێبەجێكاریین.

كاتێك كردە جێبەجێكارییەكان بە سەركەوتنەوە گرێدەدرێنەوە، بە زۆری ڕاستیەكان لە هێزەوە بەرهەم دەهێنن و لەوێدا بوونی خۆیان دەسەپێنن و هەندێ كاتیش بۆ ئەبەدی دەیسەپێنن. بەرەوپێشچوون بە ئاراستەی دانانی سنورەكان و دامەزراندنی دەوڵەت هەمیشە كردەیەكی جێبەجێكارییانەی توندوتیژە، كە هەر كاتێك دۆخی كۆمەڵگەی نێودەوڵەتی ڕەخساوبێت، دەتوانێت یاساكان دابنێت، كە دەشێت ماوەیەكی زۆر بخایەنن یان نەخایەنن ئینجا لەو شوێنەدا بیانسەپێنێت كە تێیدا نەبوون، یان تێیدا نابن، یاخود لەوێدا كە ئەم یاسایەنە هێشتا نەیانتوانیوە خۆیان بسەپێنن، یاخود چیتر توانای پێویستیان بۆ خۆسەپاندن بەسەریدا نەماوە.

كاتێك ئەم توندوتیژییە جێبەجێكارییە -كە ناتوانین بە ڕەوا یان بە نارەوا وەسفی بكەین- دەتوانێت یاسا دەربكات، ئەوا لە هەمان كاتیشدا ئەو شتە درووست دەكـات كە دواتـر بە شێوەیەكی ڕاستەقینە دەبنە ڕاستی، ئینجا دەبنە ڕاستییە گشتی و باڵادەستەكان، كە ناتوانین لە ڕووی یاساییەوە تانەیان لێ بدەین. كاتێك لەمڕۆدا قسە دەربارەی سنورەكانی یوگسلاڤیای پێشوو دەكەین، دەربارەی "هەموو زەوییە دەستبەسەرداگیراو"

و دابەشکراوەکانی ئەو وڵاتە، یان کاتێك باس لە سنورە گەمارۆدراوەکانی بە زەویتیر دەکەین کە ئەوانیش خۆیان گەمارۆدراون، ئایا "ڕاستی" لە کوێدایە؟ یان کاتێك باس لە چیچان، ئیسرائیل و جەزائیر دەکەین؟ پاشان لەم بابەتەدا کێ درۆزنە و کێ راستگۆ؟ بەرەنجامەکانی ئەم رەهەندە جێبەجێکارییە هەرچەندی باش یان خراپ بن، بە گوێرەی دەربڕینی ئۆگەستین **"راستی دەخوڵقێنن"**. ئینجا ئەمە مۆرکی مێژووگەرایی خۆی وەکو یەك هەم لە راستگۆیی و هەم لە درۆیش دەدات، مۆرکێك کە هیچ مۆرکێکی دیکە جێگای ناگرێتەوە.

ئەم هێزە "جێبەجێکارییە" کە پێشتریش هەبووە، ئەوەندەی من بزانم هەریەکە لە ئیمانوێل کانت و هانا ئارێنت بیریان لەوە نەکردۆتەوە وەك تەوەرێکی سەرەکی مامەڵەی لەگەڵ بکەن و بیخەنە ئەژماری خۆیانەوە. هەوڵدەدەم ئەوە دەربخەم کاتێك لەڕوانگەیەکی دیکەوە بەراورد لەنێوانیاندا دەکەین، وێرای ئەو جیاوازییانەی لەنێوانیاندا هەیە، هەردووکیان لەوەدا هاوبەشن کە ئەمەیان فەرامۆشکردووە، یان لە هەموو دۆخێکدا لەوەدا هاوبەشن لەمبارەیەوە پەیڕەوییان لە میتۆدێکی لاواز کردووە. هەروەها هەردووکیشیان وەزیفەی ئەم دیاردانەیان پشتگوێخستووە و دەرکیان بەوە نەکردووە ئەمانە نیشانەگەلێکن بە پاڵ نائاگاییەوە.

لەم کۆنتێکستەدا کەمترین شتێك بکرێت بیڵێین ئەوەیە کە ناکرێت توخنی ئەم دیاردانە بکەوین بە بێ

ئەوەی لە هەمان کاتدا پشت بە **"لۆژیکی نائاگایی"** و **تیۆری "جێبەجێکاری"** ببەستین. ئەمەیش واتای ئـەوە نییە ئەو گوتارەی ئێستا هەیە و لەلایەکەوە بەستراتەوە بە **دەروونشیکارییەوە** و لەلایەکی دیکەیش بە **تیۆری کردەکانی قسە**وە کە یان لە کاتی ئێستادا و دەستبەجێ درووست دەبن یان لەڕێگەی ناوە هەرە ئامادە و زەقەکەیانەوە بەرجەستە دەکرێن، بەسبێت بۆ وەدیهێنانی ئەم مەبەستە. هەروەها ئەمە واتای ئەوە نییە کە لە لایەکەوە دەشێت لە یەك جومگەدا کۆیان بکەینەوە، یان لەگەڵ یەکتردا کۆیان بکەینەوە، لەلایەکی دیکەیشەوە لەگەڵ گوتاری زانینەکان دەربارەی سیاسەت و ئابوری و هێزە تەلێتەکنەلۆژیەکاندا.

لـێـرەدا هـەوڵـدەدەیـن بۆ دیاریکردنی ئەرکێك کە پێویستە جێبەجێبکرێت، هەوڵیشدەدەین بۆ پیشاندانی هەلومەرجە یارمەتیدەرەکان بۆ دروستبوونی شیکارییەکی داهێنەرانە، کە لە ئاستی ئەم دیاردانەدا بێت کە تەنیا لە "سەردەم"ــی ئێمەدا پەیدابوون. دووبارە نووسینەوەی مێژوو، درۆ، ساختەکاری، نەفیکردن و نکوڵیکردن، هەموو ئەمانە کۆمەڵێك پرسن دەمانخەنە بەردەم گرەوێکی ئەوتۆوە کە ئاسانە دیاریان بکەین، بە جۆرێك وا هەستدەکەم دووبارەکردنەوەیان سوودی نییە و پێویستیش نییە. تەنیا خاڵێك دەورووژێنم بۆ پیشاندانی یەکێك لەو کێشە نوێیانەی کە پەیوەستە بەو راستییانەوە وا لەسەر ئاستی دەوڵەتان قسەوباسی لێوە دەگرێت،

ئەوەیش ئەو گوزارشتە گەرماوگەرمانەیە هەریەکە لە ڕاستکردنەوە و نکوڵیگەرایی دەردەبڕن.

ئەم گوزارانە تا ناکۆتا زۆر دەبـن، بەردەوامیش لەنێو خۆڵەمێشی خۆیانەوە زیندوو دەبنەوە، کە لە یەك کاتدا لەڕێگەی بە نەفرەتکردن و پیاهەڵدانی ئەم مێژووەوە کار دەکات. داخۆ دەتوانین ڕووبەڕووی ئەو گوزارانە ببینەوە، کە یەکەمجار دەمانخەنە سەر ئەو قەناعەتەی کار بۆ پوچەڵکردنەوەیان بکەین و بەرپەچیان بدەینەوە و بیانگەڕێنینەوە سەر ڕاستیەکەی خۆیان، ئەویش تەواوبوونیانە لە نەفی و نکوڵیدا؟ ئایا لەڕێگەی شایەتحاڵەتەکانەوە دەتوانین بەڵگە بهێنینەوە و شتێك بسەلمێنین، ئەمە ئەگەر بێتوو ئەوە قبوڵ بکەین کە شایەتحاڵ بە تەواوی جیاوازە لە بەڵگە؟ وەڵامی باشتر و ڕاستتر و توانادارتر بۆ ڕەخنە و قەناعەتپێکردن، چییە؟ داخۆ دەتوانین خۆمان لەبەردەم ئەم لادانانەدا ڕابگرین تەنیا بەوەی سیفەتێکی یاسایی بەو ڕاستییانە بدەین کە دەوڵەتان بەرگریی لێدەکەن؟

یان پێموایە، بە پێچەوانەوە، داخۆ دەتوانین ئەمە لەڕێگەی کـاری بێ وچـان و بـەردەوامـەوە بکەین، هەرکاتێکیش پێویست بێت دەسـت بە گفتوگۆ و هێنانەوەی بەڵگە و شایەتحاڵ و هێنانەوەی ڕابردوو بکەین، بـایـەخ بـە ڕابــردوو بـدەیـنـەوە و ئینجا لە بەڵگاندنەکانماندا پشت بە ئەرشیفەکان ببەستین کە کەس ناتوانێت پەڵپیان پێ بگرێت؟ گومانی تێدا نییە هەرگیز

ناتوانین ئەم ئەرکە بە تەواوەتی جێبەجێی بکەین، بەڵکو دەبێت بەردەوام و بە بێ وەستان هەوڵی تەواوکردنی بدەین، بەڵام ئایا ئەمە دۆخی هەر ئەرکێکی دیکەیش نییە؟ هیچ یاسا و بەرژەوەندییەك لەوانەی کە دەوڵەتێك بەرگرییان لێدەکات ناتوانێت ئەمە وەدی بهێنێت، ئەمەیش واتای ئەوە نییە کە دەوڵەت لەم کۆنتێکستەدا هیچ مافێکی نییە، بەڵام دەبێت ئاگایشمان لێی بێت و وریای بین چونکە زیان بە دۆزەکان دەگەیەنێت، واتە کاتێك راستییەکان مۆنۆپۆل دەکات، تەنیا دەیانکاتە باوەڕێکی دۆگمایی یان ئەرتۆدۆکسی orthodoxie.

(2)

بەپێی سروشتە تەلێتەکنۆ-میدیاییەکەی سەردەمی ئێمە و ئەو توانایانەی لەسەر ئاستێکی زۆر پەرشوبڵاو و بەشێوەیێکی چڕ و فـراوان، بە ریتمی خێرا و بە نارێکخراوی بۆ بڵاوکردنەوە هەیەتی، ئەوا ئەستەمە قەبارەی دەرەنجامەکانی ئەم دەسەڵاتە جێبەجێکارییە دیاریی بکەین. ئەم سەرەنجامانە دەشێت بە شێوەی بەدوای یەکدا ، تەریب، شکێنەر، مەترسیدار، ناکۆتا، رواڵەتی، سادە، لاواز، رووکەشی بن.

بۆ نموونە، فەرموو ئێوە و بڕگەیەکی تری هەمان ئەو مێژووەی وا ئێستا خەریکین باسیدەکەین، واتە مێژووی دانپێدانانی دەوڵەتان، کە یەکەمجار وا خۆی دەرخات بایەخێکی کەمی هەیە. ئەوە سەلمێنراوە هۆکارەکانی راگەیاندن، لەو رووەوە ئەو شوێنە پێکدەهێنێت تێیدا گوتاری گشتی کۆدەبێتەوە و بەرهەم دەهێنرێت و کۆگای ئەرشیفی بۆ دادەنرێت تاوەکو بپارێزرێن، رۆڵێکی یەکلاکەرەوە دەگێڕن لە شیکاریی درۆی سیاسی و هەموو ئەدگارەکانی ساختەکاری کە لەنێو "فەزای گشتی" (res publica)دا یە. لەمەوە، لێرەدا گرنگە ئاماژە بەوە بکەین کە نیویۆرك تایمز کۆمێنتێکی لەسەر لێدوانەکەی شیراك بڵاوکردەوە.

دەتوانین وا گریمانە بکەین ئەم کارە ئـارەزووی وەفاداربوونە بۆ راستی، ئەرکەکەیشی دەستەبەرکردنی پانتاییە بۆ نووسین و بڵاوکردنەوەی وتارێك لەلایەن

کەسێکەوە کە توانای هەیە، جا ئەم وتارە بە واژۆی پرۆفیسۆرێکەوە بڵاوکرایەوە. ئەمە شتێکی سەسوڕهێنەر نییە، لە کولتوری ئێمەدا ئایدیای توانا و لێهاتویی بە زانکۆ و پرۆفیسۆرەکانی زانکۆوە دەلکێنرێت . هەمووان پێیانوایە کە پرۆفیسۆرەکان دەزانن هەق چییە و هەر هەقیش دەڵێن و درۆ ناکەن. هەر ئەم پرۆفیسۆرەی چاوەڕوانی ئەوەی لێدەکرێت زانینێکی باشی هەبێت، لە یەکێك لە گەورەترین زانکۆکانی نیویۆرك وانە دەڵێتەوە، لەمەیش زیاتر، بە شارەزایەکی بواری مۆدێرنە، بە مانا فەرەنسیەکەی، دادەنرێت کە دەکەوێتە پنتی بەیەکترگەیشتنی فەلسەفە، ئایدیۆلۆژیا، سیاسەت و ئەدەبەوە. ئەوە بەسەر نیویۆرك تایمزیشدا تێنەپەڕیوە کە بیری خوێنەران بخاتەوە ئەو کەسە نوسەری ئەم کتێبەیە: (Past Imperfect: French Intellectuals, 1944 to 1956).

کەواتە بەمجۆرە نیویۆرك تایمز لە ژمارەی بەرواى 19 تەموزی 1995 دا وتارێکی تۆنی جودت (Tony Judt)ی بە ناونیشانی "حیکایەتەکان دەربارەی جەنگی فەرەنسی" بڵاوکردەوە کە نووسەرەکەی لە زانکۆی نیویۆرك پرۆفیسۆرە. نووسەری کتێبی (Past Imperfect) پشتیوانیی خۆی بۆ شیراك دەردەبڕێت و بە کورتی دەڵێت "دەبێت ستایشی کارەکەی شیراك بکەین و بینرخێنین دەربــارەی ئەو راستییانەی کە تایبەت بە رابــردووی فەرەنسا گوتی" (It is Well that Mr. Chirac has told

(the truth about the French Past)، بەڵام ئەو دوای ئەمە سەرزەنشی هەڵوێستە شەرماوەرەکەی -لەڕوانگەی ئەوەوە- رۆشنبیرانی فەرەنسی دەکات، کە بەلای ئەوەوە زۆر بە دەگمەن لە ماوەی نیو سەدەدا گرنگییان بەم زانینە و بە پێویستی دانپێدانانی راستییەکان لەبەردەم هەمووواندا داوە. سارتەر و فۆکۆ "بەشێوەیەکی سەیر لەم پرسە بێدەنگبوون" (Curiously silent)، بە بڕوای پرۆفیسۆر جودتیش هۆکاری ئەمە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئەوان هاوسۆزی مارکسیزم بوون. ئەم لێکدانەوەیە مرۆڤ دەخاتە پێکەنین، بەتایبەتیش دەرهەق بە فۆکۆ، ئەوەیش لەبەرئەوەی زۆرینەی "پەیوەستییە سیاسییە" ناسراو و سەلمێنراوەکانی فۆکۆ، رایەڵێکی بەهێزی بە مارکسیزمەوە نییە، بگرە لە هەندێ حاڵەتیشدا بە جۆرێکی زێدەڕۆیانە لەگەڵ مارکسیزمدا ناکۆك بووە.

خۆ ئەگەر بڕیاری ئەوەمدا کە باسی ئەو نووسینەی پرۆفیسۆر جودت بکەم، ئەوا بەو هۆیەیە حەز دەکەم قسەکانم بە هێنانی ئەو نموونانە دەوڵەمەند بکەم کە ئەوەندە هەڵەیان تێدایە ئەستەمە هەموویان دیاریی بکەین؛ واتە دەبێت بەردەوام بێوەستان لە هەڵبژاردنی ئەگەرێك لەنێو چەندین ئەگەردا دوودڵبین. ئەی بە دیاریکراوی ئەو پاڵنەرانە چین لە پشتی ئەم باسەی ئێستای ئێمەوەن؟ ئایا هۆکاری ئەم مەسەلەیە چییە: نەبوونی توانا و ڕوانگەیەکی ڕوونە، یان لاوازیی شیکارییە، یان جەهلێکی نییەتباشە، یان هەڵەیەکی

رووکەشە، یان نیازخراپییە کە سروشتی خۆی دەشارێتەوە و دواتر لەنێوان درۆ و بێدەربەستیدا دەمێنێتەوە؟ خۆ ئەگەر بمانەوێت پەنا بۆ سێ کاتیگۆرییەکەی رۆسۆ ببەین ئەوا دەڵێین، پاڵنەرەکە یان **"فێڵە"**، یان **"ساختەچێتییە"** یان **"(بۆ)هەڵبەستنە"**.

رۆسۆ لە هەمان "پیاسە"یـدا، باسی "دراوە ساختەکان" [پارەی تەزویر] دەکات. ئایا دەبێت لێرەدا دەربارەی سەرکوتکردنی نەخۆشیانەی دەروونـی، یان دەربـارەی لۆژیکێکی تایبەت بە نائاگایی بدوێین؟ یان باس لە شایەتییەك بکەین بە ئاشکرا ساختەیە، یان بۆ بەلارێدابردن و درۆیە؟ گومانی تێدا نییە، ناتوانین ئەم کاتیگۆرییانە لە یەکتردا کورت بکەینەوە، بەڵام دەبێت پرسیار دەربارەی ئەو هەڵوێستە بکەین کە دەبێت بەرامبەر چەندین حاڵەت وەری بگرین، لەوێدا ئەم کاتیگۆرییانە، چ لەڕووی پرەنسیپەوە یان لە رووی کردەییەوە، بەڕادەیەك کاریگەری لە یەکتر دەکەن کە ئیتر ئەستەمە زۆر بە وردی ئەم کاریگەرییە دیاریی بکەین. رەنگە شیمانەکراو بێت و زۆر رێی تێبچێت، ئەم کاریگەرییە فرەلایەنە شوێندەستی خۆی لەو فەزایەدا جێبهێنڵێت کە گوتارە گشتییەکان تێیدا دەجوڵێن، بەتایبەتیش ئەوەی کە ئامرازەکانی راگەیاندن دەیگوازنەوە. فەرموون ئەمە ئەو قسانەیە کە پرۆفیسۆر جودت لە کرۆکی باسەکەیدا دەربارەی بێدەنگیی کردوونی و لە روانگەی ئەوەوە دەبێت ئەم بێدەنگییەی هەر یەکە لە سارتەر و فۆکۆ و ئەوانیتر سەرزەنشت بکرێت:

«لەو ڕۆشنبیرە بڵند و بەناوبانگانەی لەدوای جەنگەوە لە فەرەنسا دەرکەوتن، وا چاوەڕواندەکرا کار بۆ بەرەوپێشبردنی بابەتەکان بکەن، بەڵام هەندێکیان وەکو ژان پۆل سارتەر و میشێل فۆکۆ بەشێوەیەکی سەیر بێدەنگ بوون، ئەوەیش لەبەر چەند هۆکارێك، لەوانە پەیوەستبوونی زۆریان بە کۆمۆنیزمەوە. بەم جۆرە دوو نەوەی ڕۆشنبیرەکان، پرسە ڕەوشتییەکانیان فەرامۆشکرد، گوایە خزمەت بە مارکسیزم ناکەن و بگرە زیان بە دۆزە مارکسییەکان دەگەیەنن، ئەمە وێڕای ئەوەی ئەوان لە هەمان کاتدا جەختیان لەسەر پێویستی پەیوەستبوونیان بە چالاکی و وەرگرتنی هەڵوێستی ڕوون دەکردەوە».

لێدوانی لەم شیوەیە، تۆزێك ئاڵۆز و تەمومژاوی دەردەکەوێت، بگرە جێگای گاڵتەجاڕییە، بەتایبەتیش کاتێك باسی "ئەو دۆزە مارکسییانە" دەکات کە میشێل فۆکۆ بەرگری لێکردوون. پرۆفیسۆر جودت لەم ئاستەیشدا ناوەستێت، لەژێر ناونیشانە لاوەکییەکەیدا **"عەیبە بۆ ڕۆشنبیران"** (دەبێت خۆی بەرپرسیارێتی ئەم ناونیشانە لاوەکییە هەڵبگرێت، لایەنیکەم بۆئەوەی لەگەڵ ڕۆژنامەکەدا نەختێك بە ئینساف بێت و بەرپرسیارێتییەکە لە ئەستۆی ئەو لاببات، بە داخەوە کاتێك وتارەکان لە ڕۆژنامەکان بڵاودەکەینەوە ئەمە بەسەر هەمووماندا دێت). ئەم پرۆفیسۆرە ڕۆژنامەنووسە سەرزەنشی ئەو هەڵوێستە پڕ عەیبوعارە دەکات کە ڕۆشنبیرانی دوای مارکس وەریانگرتووە؛ بەلای ئەوەوە بەلای ئەوەوە،

ئەم ڕۆشنبیرانە بەرامبەر بەرپرسیارێتییەکەی فەرەنسا بۆ لەئەستۆگرتنی حوکمی ڤیچی و ئەو "تاوانە دژ بە مرۆڤایەتییانە"ی لەو سەردەمەدا ئەنجامیداوە، بەجۆرێك بێدەنگبوون کە پێویستە سەرزەنشت بکرێن:

«کەس بە رووی فەرمانبەرە پلەبەرزەکاندا نەوەستایەوە و هاواری نەکرد: "تۆمەتبارت دەکەم"، وەك ئەوەی ***ئەمیل زۆلا*** *لە وەختی کێشەکەی* ***درایفۆس*** *Dreyfus*دا کردی؛ *کاتێك هەریەکە لە* ***سیمۆن دی بۆڤوار*** *و* ***رۆلان بارت*** *و* ***ژاك دێریدا*** *داوای داگیرکردنی فـەزای گشتی دەکەن، هەمیشە بابەتەکە بە قەیرانێکی زۆر دوورەوە پەیوەستە، وەك مەداغەسکار و ڤێتنام و کەمبۆدیا، بگرە لە وەختی هەنوکەیشدا نووسەرە مولتەزیمەکان داوای ئەوە دەکەن سەرنجی خۆمان ئاراستەی ئەو رووداوانە بکەین لە بۆسنە روودەدەن، بەڵام بە دەگمەن دەچنە نێو ئەو مشتومڕانەوە لە بارەی مێژووی فەرەنساوەیە».*

مـن ئـامـادەم دانـبـەوەدا بنێم کـە ئـەم تۆمەتە بەتەواوەتیش ناڕاست نییە، بەڵام لە جەوهەردا هەستی وروژاندم، لەبەرئەوە هیوادارم کاتێك ئەمە دەڵێم باوەڕم پێ بکەن، نەك لەبەرئەوەی هەر بە شەخسی ناوی منی هێناوە، بەڵکو لەبەرئەوەیش کە خۆم و ئەوانیتریش لە چوارچێوەیەکی هەڵبەستراودا دەبینمەوە کە زۆر زێدەڕەویی تێدا کـراوە (ئەوەیش لەبەرئەوەی ئەمە یەکەمجار نییە ئەو رۆژنامانەی ناوی "نیویۆرك"ـیان لکاندووە بە ناونیشانی خۆیانەوە، شتانێکی بێ بنەما و

ناڕاست دەرهەق بە من بڵاودەکەنەوە، بەڵکو زۆر بە ئاشکرایی درۆیشیان بەدەم منەوە کردووە، لە هەندێ کاتدا ئەم درۆیانە چەندین مانگی خایاندووە و بە زنجیرە لە چەندین ژمارەی دوابەدوای یەکدا، بڵاویان کردۆتەوە).

کەواتە کاتێك دەڵێم کە ئەم بانگەشەیە بە تایبەتی تووشی شۆکی کردم و پێچەوانەی راستییە (بە گوزارشتە فەرەنسییەکە contre- vérité) کە بۆ ئەم کۆنتێکستەی ئێرە دەگونجێت، لەبەر ئەم هۆکارە نییە و لەبەر ئەوەیش نییە منیش وەك ئەوانیتر، وەك جودت دەڵێت، لە نێو ئەوانەدا ریزکراوم کە گرنگی بە "مێژووی فەرەنسا" نادەن، بەڵکو لەوە گرنگتر، لەبەرئەوەیە پێشتر من و ئەوانیتریش، زۆر بە پێداگرییەوە هەڵوێستی خۆمان لەبارەی بابەتگەلێکی دیکەوە دەربڕیوە (بۆ نموونە ئەو باسانەی لە بارەی جەزائیرەوە بوون)، هەروەها لەبەرئەوەی من هێشتایش بیرمە کە لەنێو ئەو کەسانەدا بووم کە واژۆم لەسەر ئەو نامە کراوەیە کردووە کە بۆ سەرۆك میترانمان نارد و تێیدا داوامانکرد دان بەوەدا بنێت کە لەم دواییانەدا شیراك دانی پێدانا.

دوای ئەوەی نیویۆرك تایمزم خوێندەوە، هەستمکرد، کە بەداخەوە زۆرجار ئەمەم بەسەردێت، شکۆم رووشێنراوە و هیچ ئارەزوویەکم بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پڕوپاگەندە دژ بە راستییە نییە کە تەنیا لەبەر ئەوە بۆتە راستیی پشت بەو پێگە و قەڵەمڕەوییە دەبەستێت گوایە شارەزایەکی ئەکادیمی خاوەنییەتی، هەروەها رۆژنامەیەکیش پاڵپشتیی کردووە کە بەشێوەیەکی چڕ و

بەرفراوان و لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی بڵاودەبێتەوە (کە لە ئەمەریکا و ئەوروپا دەخوێنرێتەوە، هەمان وتاریش دوای سێ رۆژ لە دەرچوونی لە چاپە ئەوروپییەکەی **ئەنتەرناشناڵ هرالد تریبیۆن**دا دیسان بڵاوکرایەوە).

بۆ خۆشبەختی دوای چوار رۆژ، لە هەمان رۆژنامەدا لەلایەن پرۆفیسۆرێکی دیکەی ئەمەریکییەوە پەردە لە رووی راستەقینەی ئەم بانگەشەیە، هەڵدرایەوە، من ئەو ناناسم، بەڵام دەمەوێت دەستخۆشی لێ بکەم بۆ ئەو توانا و دەستپاکییەی کە هەیبوو، من لێرەوە مەمنونی ئەوم؛ ئەو کەسەیش **کێڤین ئەندرسن** (Kevin Anderson) بوو، پرۆفیسۆرێك لە ئاستێکی سادەدا و لە زانکۆیەکی کەمتر بەناوبانگدا (ئەو، پرۆفیسۆری یاریدەدەرە لە ژووری کۆمەڵناسی سەر بە زانکۆی ئەلینۆی باکور).

بەمجۆرە نیویۆرك تایمز ناچاربوون ئەو نامەیە بڵاوبکەنەوە کە **کێڤین ئەندرسن** بۆ "بڵاوکەرەوە"کەی نارد، بە ناونیشانی **"رۆشنبیرە فەرەنسیەکان داوای راستییان کردووە"**. جا وەك ئەوەی هەمیشە لەم جۆرە دۆخانەدا روودەدات، نامەکە لەگۆشەیەکی فەرامۆشکراوی رۆژنامەکەدا بڵاوکرابوویەوە کە زەحمەتە خوێنەر بە ئاسانی سەرنجی بکەوێتە سەری، ئەمە لە کاتێکدا کە وتارەکەی یەکەم "بە واتا بەرتەسکەکەی"، ئەوەی پرۆفیسۆرەکەی تر، بەو ناوەڕۆکە دژە راستییەوە، لە جێیەکدا بڵاوکرابوویەوە کە دەستبەجێ بە زەینی ملیۆنان خوێنەرەوە بلکێت، بەتایبەتیش خوێنەرە ئەوروپییەکانی

"**ئەنتەرناشناڵ هراڵد تریبۆن**"، بێگومان ئەم خوێنەرانە هەرگیز ناتوانن نامەکەی کێڤین ئەندرسن ببینن، کە زۆر رەخنەی لە شیکارییە سیاسییەکانی پرۆفیسۆر جودت دەگرێت، بەتایبەتیش جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە:

«لە 15 ی حوزەیرانی ساڵی 1992دا، بەیاننامەیەك بڵاوکرایەوە کە لەلایەن دوو سەد رۆشنیری چەپەوە واژۆکرابوو، وەك بەڕێز دێریدا و ریجیس دوبرێ و کۆرنیلیۆس کاستۆریادیس و بەڕێز لاکوتور و ناتالی ساروت و..هتد، جەختیان لەسەر ئەوە کردەوە کە دەبێت ئەو رێوشوێنانەی حکومەتی فەرەنسی لە ساڵی 1942دا، لە فەرەنسای کاتی داگیرکارییدا، گرووتایەنەتەبەر بەو جۆرە ئەژمار بکرێن کە ئەو حکومەتانە "بە پشت بەستن بە دەسەڵاتی تایبەتی خۆیان ئەنجامیان داوە، بۆیە هەرگیز لەلایەن ئەڵمانیای ئیمپریالیتسییەوە ناچار بەم کارە نەکراون". ئەم بەیاننامەیە داوا لە بەڕێز میتران دەکات "بە شێوەی فەرمی دان بەوەدا بنێت کە حکومەتی ڤیچیی فەرەنسی، بەرپرسە لەو ستەم و تاوانانەی دەرهەق بە جووەکانی فەرەنسا کردوویەتی"»[32].

32- ئایا مافی ئەوەمان هەیە داوا لە رۆژنامەیەك بکەین کە لەگەڵ ئەرشیفی خۆیدا لێکدژ نەبێت؟ ئەو بانگەشە دژە حەقیقەتەی کە تۆنی دەگات وتویەتی، هەر پێشتر لە وتارێکدا بە درۆ خراوەتەوە کە لە 22ی یۆنیۆی 1992 بڵاوکراوەتەوە، واتە سێ ساڵ لەمەوبەر، بەناونیشانی: »پاریس داوای دانان بەو تاوانانەدا دەکات کە حکومەتی فیشی دەرهەق بە یەهودییەکان ئەنجامی داوە«، ئەمەیش واژووی تایبەتی ئالان رایدنی لەسەرە کە پەیامنێری تایبەتی نیویۆرك تایمز بوو لە پاریس: »واژووکەرانی سەر ئەم داواکارییە کە ئاراستەی بەڕێز میتران کراوە، داوای ئەوەیان لێی کردووە کە لێدوانێك بدات دەربارەی

بانگەشەی ئـەوە ناکەم هەموو شتێك دەزانـم، یان ڕەنگە تازە وەختی راستکردنەوەی زانیارییەکانم بەسەرچووبێت، ئەوەندەی من بزانم بەڕێز جودت تا ئێستایش هێشتا بە ئاشکرایی ئەوەی رانەگەیاندووە کە راستی نەگوتووە. دەیشتوانن سەرنجی ئەوە بدەن کە من، کاتێك "قسەم دەربـارەی ئەو شتە کرد کە بە گوزارشتە فەرەنسییەکە پێیدەڵێن **"پڕوپاگەندەی ناکۆك لەگەڵ راستیدا"** [یان بانگەشەی دژ بە راستی]، کە لەنێو وتارەکەی پرفیسۆر جودتدایە، هەرگیز نەمووتوە کە ئەم کەسە درۆی کردووە.

ناکرێت هەموو هەڵەکان بە درۆ لەقەڵەم بدەین، جیاوازییەك لەنێوان هەڵە و درۆدا هەیە، پێشتریش ئەفلاتوون و قەدیس ئۆگەستین بەتووندی جەختیان لەسەر ئەمە کردۆتەوە. ئەوە سەلمێنراوە کە درۆ تایبەتمەندییەکی زۆر ئاشکرای هەیە، ئینجا دەبێت کـار بکەین بۆ جیاکردنەوەی درۆ لە هەڵە و جەهل، لە پێشداوەرییەکان،

حکومەتی فیشی و دان بەو تاوانانەدا بنێت کە ئەو حکومەتە دەرهەق بە یەهودییەکان کردوونی «تاك و تەنیا لەبەر یەك هۆکار، ئەویش یەهودیبوونیان بووە«، [...]. واژووکەران –لەنێویشیاندا پییەر پۆلیسی مۆسیقادانەر و ژاك دێریدای فەیلەسوف و میشێل بیکۆلیی ئەکتەر و دیژی دێبرای نووسەر هەن- داوای ئەوە لە بەڕێز میتران ناکەن کە بە ناوی هەموو فەرەنسای ئێستاوە داوای لێبووردن بکات، بەڵکو داوای ئەوەیان کردووە بە فەرمی دان بەوەدا بنێت کە «دەوڵەتی فەرەنسی لەسایەی حکومەتەکەی فیشیدا» ئەم تاوانانەی ئەنجام داوە. داواکارییەکە ئەوە دووپات دەکاتەوە کە «دەبێت ئەم هەنگاوە ڕمزییە هەڵبنرێت وەك رێزێك بۆ یادی قوربانییەکان و نەوەکانیان». هەروەها «دەبێت ئەمە بکرێت لەپێناو کۆ-یادەوەری فەرەنسیدا کە بەهۆی ئەم نکوڵیکردنەوە پەشۆکاوە«.

لە بەڵگاندنی غەڵەت، بگرە تەنانەت لەو کەموکوڕییانەیش کە لە زانیندا هەیە. دەتوانین لەمە دوورتریش بڕۆین و ئەوە دووپاتبکەینەوە کە دەبێت درۆ لە لەدەمدەرچوون و لەدەستدەرچوونیش جیابکەینەوە کە لە کار و کردار یان پراکتیك یان تەکنیکە پشت پێبەستراوەکاندا دروست دەبێت. هەڵبەت ئەم کارە ئەرکەکەمان سەختتر دەکات.

لەسەر ئەم بنەمایە، درۆ تەواو جودایە لە هەڵە، یان جیایە لەو کەموکوڕییانەی لە زانیارییەکان و شارەزاییەکاندا هەیە؛ درۆ پێویستی بە پێداگرییەکی مەبەستدارانە هەیە بۆ زیانگەیاندن بەوانیتر، بە لەبەرچاوگرتنی عەقڵی ئەخلاقی و عەقڵی پراکتیکیی نیازی خراپە، نەك پراکتیزەکردن، کە روو لە باوەڕ دەکات نەك لە زانین. لێرەدا دەبێت جیاوازی لەنێوان پرۆژەی مێژووی درۆ و ئەو شتەدا بکەین کە دەتوانین بە گوێرەی دەستەواژە بەرکاهێنراوەکەی نیچە لە "ئاوابوونی بتەکان"ـدا، ناوی بنێین **مێژووی هەڵە**.

ئەگەرچی دەبێت جیاوازییەکان لەبەرچاو بگرین، ئایا دەتوانین ئەو جیاوازییانە دیاریی بکەین کاتێك هێزێکی سەرمایەداریی- تەکنیکی- میدیایی، کە رۆژنامەیەکی نێودەوڵەتی هەیەتی، بتوانێت هەمان ئەو کاریگەرییەیە بەرهەم بهێنێت کە هەمیشە راستییەکان دروست دەکەن، یان بانگەشەی ناکۆك بە راستی، بەرهەم بهێنێت، کە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی بڵاودەکرێنەوە و جاڕ دەدرێن؟ ئەم کاریگەرییە لە هەندی کاتدا رەنگە ببێتە شتێکی

جێگیر و بە ئەستەم بتوانین لێی رزگار ببین، بەڵام وێڕای ئەمە مەسەلەکە بە دۆزە مەترسیدارترەکانەوە پەیوەستە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، کە لەم نموونە سادەیە گەورەترن و لە سنوری ئەمجۆرە کەسە خاکەڕا و سادانەی ئەو نموونەیەی وا کەمێك لەمەوبەر باسمان کرد، تێدەپەڕن.

کەواتە دەتوانین پێداگری لەسەر ئەوە بکەین، لەگەڵ رەهەندی جیاوازییەکاندا، ئەو حیکایەتەی کە کەمێك لەمەوبەر گێرامەوە نە بە هەڵەوە پەیوەستە و نەش بە درۆوە، چونکە درۆ بە واتا بەرتەسك و کلاسیکییەکەی ئەم چەمکە، پێویستی بە زانینی راستی هەیە، ئینجا دەبێت بە ئەنقەست ئەم راستیە بشێوێنرێت، ئەمەیش واتە درۆنەکردن لەگەڵ خۆدا، ئەوەی کە خود نەتوانێت درۆ لەگەڵ خۆیدا بکات. من لەوە زۆر دڵنیام، هیوادارم لەمەدا هەڵەبم، کە ئەگەر پرۆفیسۆر جودت زانیاریی روون و وردی لەبەردەستدا بووایە، ئەگەر بە جدی لەوە ئاگاداربووایە ئەو رۆشنبیرە فەرەنسییانەی وا کەوتوونەتە ژێر تۆمەتەکەی ئەوەوە، واژوویان لەسەر ئەو نامەیە کردووە کە بۆ میتران نێردراوە، ئەوا ئەوەی نەدەنووسی کە نووسیویەتی.

پێموایە شتێکی عەقڵانییە دان بەوەدا بنێین ئەو لە راستیدا درۆی نەکردووە. ئەو بە ئەنقەست و بە روونی مەبەستی ئەوە نەبووە متمانەی خوێنەر بقۆزێتەوە، یان مەیلێکی پێشوەختەی هەبووبێت وا لە خوێنەر بکات بڕوا بەوە بکات دەیخوێنێتەوە تاوەکوی فریووی بدات، بەڵام **ئایا دەتوانین هەروا بە ئاسانی بڕوا بەوە بکەین ئەوەی نوسراوە**

کۆمەڵێك پاڵنەری بێخەوش و پاکی وەکو هەڵە و زانیاریی نوقسان لە پشتییەوەیەتی؟ من وای بۆ ناچم، ئەگەر پرۆفیسۆر جودت، وەك هەر مێژوونووس و رۆژنامەنووسێکی دیکە کە ویژدانێکی زیندووی هەبێت، هەوڵی بدایە زانیارییەکانی خۆی دەوڵەمەند بکات و بیانکاتە زانیاری کامڵ و پێویست، ئەوا ئەوەی نەدەنووسی کە نووسیویەتی، واتە هەوڵی نەدەدا "کۆمەڵێك راستی کاریگەر" بخوڵقێنێت کە تێزە گشتییەکانی دەربارەی پەیوەندی رۆشنبیرە فەرەنسییەکان بە سیاسەتەوە، بە زۆرەملێ لەگەڵیاندا بگونجێنێت، لەمەیشدا گوێ بەو باجە نەدات کە دەبێت تێزەکانی بیدەن، دەتوانین ئەمە لەو کتێبانەیشیدا ببینینەوە کە ماوەیەکی کەمە بڵاوبوونەتەوە، شتانێکیان تێدایە کە نەك هەر من، بەڵکو زۆرێکی تریش، پێیانوایە زۆر سادە و ساکارن. ئەگەر بابەتی وانەکەمان ئەمە بووایە و کاتمان هەبووایە، لێرەدا دەمانتوانی ئەمە روون بکەینەوە.

ئەوەی لێرەدا دەمەوێت دووپاتی بکەمەوە ئەوەیە کە بانگەشەیەکی لەمجۆرەی **ناکۆك بە راستی**، ناکرێت نە بە درۆی دابنێین و نە بە جەهل و نە بە هەڵە، بەڵام ئەوە گومانی تێدانییە ناتوانین بەو درۆیەوە بیلکێنین کە هانا ئارێنت قسەی لەسەر کردووە، واتە درۆکردن لەگەڵ خۆ، ئەمە دەچێتە خانەیەکی دیکەوە و ناتوانین لەو کاتیگۆرییانەشدا کورتی بکەینەوە کە لە سەرجەم تیۆرییە نەریتییەکاندا هەن، واتە ئەو تیۆرییە نەریتییانەی کە دەربارەی درۆن، ئیتر هەر لە ئەفلاتوون و ئۆگەستین و

ڕۆسۆوە هەتا کانت، بگرە ئارێنتیش، تەنانەت لە لایەنە جیاوازەکانی نێوان ئەم بیرمەندانەیشدا کورتی بکەینەوە.

بەگوێرەی ئەو گریمانەی دەمەوێت وەك بابەتی مشتومڕەکە بۆتانی بخەمەڕوو، بابەتی درۆکردنە لەگەڵ خۆدا (و خۆ فریودان)، کە وا پێدەچیت هانا ئارێنت زۆر پێویستی پێی هەبووبێت تاوەکو بتوانێت ئەو جۆرە درۆیە دەستنیشان بکات وا لە سەردەمی ئێمەدا وەك درۆیەکی ڕەها باوی هەیە،درۆیەك کە ناکرێت بە وردی لەو درۆیەدا کورت بکرێتەوە کە لە دیاریکردنە کلاسیکییەکەیدا ناسراوە. بەڵام چەمکی درۆ بە گۆڕانە کلاسیکییە ڕەقەکەیەوە، کە لێرەدا بەشێوەیەکی سەرپێیی بەکاری دەهێنم، خۆیشی مێژوویەکی هەیە کە تائەمڕۆیشمان درێژ دەبێتەوە و لە هەموو دۆخێکدا پێگەیەکی سەرەکی لە کولتور و زمانی هاوبەشماندا هەیە.

درۆکردن لەگەڵ خۆ دا "**نیازی خراپ**"ی نییە، چ بە واتا باوەکەی و چ بەو واتایەی کە سارتەر پێیدەدات، کەواتە پێویستە ناوێکی دیکەی لێبنێن و پێویستی بە لۆژیك و وشەی جیاواز لەوە هەیە؛ وێڕای ئەمەیش، دەبێت گرنگی بە جێبەجێکاریی تەکنۆ -میدیایی و لۆژیکی تایبەت بە **خەیاڵات** "Phantasma" (واتە تارماییەکان) و **نیشانەناسی** symptomatologie و **نائاگایی** بدەین. بێگومان هانا ئارێنت دەیەوێت ئەم سێ هۆکارەی کۆتاییان بە هەند وەربگرێت، بەڵام وەك دەردەکەوێت ئەو لەخۆیاندا گرنگییان پێنادات.

درۆ لەگەڵ خۆدا رۆڵێکی یەکلاکەرەوەی لەو توێژینەوەیەدا هەیە کە ئارێنت بۆ درۆ لەم سەردەمەی ئێمەدا تەرخانی کردووە، ئەوەیش بە روونی لەو توێژینەوەیەدا دەردەکەوێت ناوی ناوە **"سیاسەت و راستی"**. بێگومان ئارێنت بۆ بەرجەستەکردنی درۆ لەگەڵ خۆدا نموونەکان لەو حیکایەت و گوتارانەوە دەهێنێتەوە کە لە سەردەمە کۆنەکانی پێشتردا هەبوون. ئەو سەرنجی ئەوە دەدات کە وا دەردەکەوێت ماوەیەکی درێژە **ئەستەمە بە بێ درۆکردن لەگەڵ خودی خۆدا، درۆ لەگەڵ ئەوانیتردا بکەین**، هەروەها «*هەتا زیاتر درۆزن لە درۆکردن لەگەڵ ئەواندا سەرکەوتووبێت، ئەوەندەیش شیمانەی زیاتری ئەوە هەیە خۆیشی ببێتە قوربانیی ئەو درۆیانەی خۆی دایاندەهێنێت*»[33] .

بەڵام ئەو دەیەوێت ئەم شیمانەیە لە سەردەمی ئێستاماندا قەتیس بکات، ئەو دەرەنجامەیشی کە تایبەت بە خودی دیموکراسییەت لێوەی دەردەچێت بەڕوونی شێوەیەکی پارادۆکساڵ وەردەگرێت، ئەوەیش بەوپێیەی گوایە ئەو فێڵەی لە سایەی ئەم سیستمە ئایدیاڵییەی ئێستادا دەچنرێت، دەیەوێت وەك ئەوەی کە هەیە، گۆڕانەکە بەرەو **"خۆ-فریودان"** ببات. لێرەدا ئارێنت دان بەوەدا دەنێت ئەو بەڵگانەی «کۆنزەرڤاتیڤیستەکان بۆ رەخنەگرتن لە دیموکراسییەتی جەماوەری» پشتی پێدەبەستن «توانایەکیان بۆ قەناعەتپێکردن هەیە کە ناکریت نکوڵیی لێ بکەین».

33- هانا ئارێنت، سیاسەت و حەقیقەت، ل323.

«*ئەوەی سیاسییانە (لە لایەنی سیاسییەوە) گرنگە، ئەوەیە کە هونەریی نوێی* **خۆ-فریودان** *(Self-deception) دەتوانێت کێشەیەکی دەرەکی بۆ پرسێکی ناوەکی بگۆڕێت، بە جۆرێك کە ململانێی نێوان نەتەوەکان و کۆمەڵەکان رەنگدانەوەی لەسەر ئەو رووداوانە هەیە لەسەر شانۆی سیاسەتی ناوخۆیی دەگوزەرێن. پراکتیکەکانی خۆ-فریودان وەك ئەوەی لە هەردوو لایەنە ناکۆکەکەی جەنگی سارددا دەیبینین، زۆرە و لەژمارە نایەت، بەڵام حاڵەتێکی تایبەتیشە. ئەو رەخنانەی کۆنزەرڤەتیڤیستەکان لە دیموکراسییەتی جەماوەرییان گرت زۆربەیان جەخت لەسەر ئەو دەرەنجامە مەترسیدارانە دەکەنەوە کە لە ئاکامی ئەم فۆرمەی حوکمڕانییەوە پەیدا دەبن و هەڕەشە لە پرۆسێسی دۆزە نێودەوڵەتییەکان دەکەن، بەڵام ئەوان ئاماژەیان بەو ئاکامانە نەداوە لە موڵکایەتی یان حوکمی گروپێکی بچووك دەکەوێتەوە. هێزی ئەو بەڵگانەی دەیخەنە روو، وا لەوەدا کە پشت بە واقیعێك دەبەستن ناتوانین نکوڵیی لێبکەین، ئەویش ئەوەیە لە هەلومەرجی دیموکراسیدا بە شێوەیەکی کامڵ، مەحاڵە بە بێ فریوودانی خۆمان، ئەوانیتر فریوو بدەین (Deception without self-deception)*»[34].

پرسیارێك بە هەڵپەسێردراوی دەهێڵمەوە، بەڵام ئەستەمە لە ئێستادا وەڵامی بدەینەوە، ئەویش ئەوەیە: دەبێت چۆن لە دەستەواژەی **"هەلومەرجی دیموکراسی بەشێوەیەکی کامڵ"** تێبگەین؟

34- هانا ئارێنت، سیاسەت و حەقیقەت، ل226.

(3)

نازانم ئارێنت ئاگای لە وتارەکەی **ئەلیکساندەر کویرێ** (Alexandre Koyré) بووە و شارەزای بووە یان نا، بەڵام ئیلتیزامکردن بە وتنی راستی ئەوەمان بەسەردا دەسەپێنێت کە ئاماژە بەوە بکەین تێزەکانی ئارێنت هیچ نییە جگە لە درێژکردنەوە و درێـژەدان بەم وتارە، کە ئەویش زۆر پێش توێژینەوەکەی ئارێنت هەر لە نیویۆرك بڵاوکراوەتەوە. ئەم وتـارە لە ساڵی 1943دا ، لەژێر ناونیشانی **"تێڕامانەکان لەمەڕ درۆ"** Réflexions sur le mensonge، لە گۆڤاری **"رێنیسانس"**Renaissance کە قوتابخانەی ئازادیی توێژینەوەی باڵا L'École libre des hautes études دەریدەکرد، بڵاوکرایەوە. ئەم وتارە جارێکی دیکەیش لە نیویۆرك لە حوزەیرانی ساڵی 1945دا، لە تۆماری هاوچەرخی جوولەکە Contemporary Jewish Record، بەناونیشانی **"وەزیفەی سیاسی درۆی نـوێ"** The political Function of the Modern Lie بڵاوکراوەتەوە. ئەم توێژینەوە بەهادارە جارێکی تریش لە فەرەنسا دەرکەوتەوە، ئەویش کاتێك لە ساڵی 1993دا لە **شەقامی دیکارت** Rue Descartes کە کۆلێژی نێودەوڵەتیی فەلسەفە Collège International de Philosophie دەری دەکات، بڵاوکرایەوە[35].

35- Alexandre Koyré, “La function politique du mensonge modern”, Rue Descartes, no 8/9, op. cit., pp. 179-192 ; rééd. Sous son titre original, Réflexions sur le mensonge, Paris, Allia, 1996.

ئەم وتارە بەمجۆرە دەستپێدەکات:

«*پێشتر هەرگیز نەبووە مرۆڤ بەم قەبارەیە و بەم شێوازە بەردەوام و سیستماتیك و بێشەرمانەیەی ئەمڕۆمان، درۆ پراکتیزە بکات*».

هەموو ئەو تەوەرانەش کە ئارێنت ئاوڕیان لێدەداتەوە لەم وتارەدا هەن، بەتایبەت درۆکردن لەگەڵ خۆ (ئەوە جێگەی مشتومڕ نییە کە مرۆڤ هەمیشە پراکتیزەی درۆی لەگەڵ خۆی و لەگەڵ ئەوانیتریش، کردووە) و درۆی تایبەت بە سەردەمی ئێستامان:

«*ئەو درۆیەی دەمانەوێت لەسەری بوەستین تاوەکو کەمێك لێیرابمێنین، ئەو درۆیەیە کە لەم سەردەمەماندا پراکتیزە دەکرێت، ئەویش بەتایبەتی ئەو درۆیەی لەلایەن سیاسییەکانەوە دەکرێت [...] و ئێمە لەم بوارەدا، ئەگەرچی ناکرێت تایبەتمەندییەك بە لایەنێك بدەین و بەویتریانی نەدەین، پێمانوایە ئەم سەردەمەی ئێستامان -یان ئەگەر بمانەوێت بە وردی قسە بکەین سیستەمە تۆتالیتارەکان- بەشێوەیەکی بەرچاو دایانهێناوە [...]. مرۆڤی نوێ ، لێرەیشدا هەر باسی مرۆڤی تۆتالیتار دەکەم، نوقمی درۆ بووە و بە درۆ هەناسەدەدات و بە درێژایی ژیانیشی ملکەچی درۆ بووە*».

لێرەدا کاتی ئەوەمان نییە باس لە کۆی ئەو خاڵە سەختانەدا بکەین کە کویرێ دەیانوروژێنێت؛ ئەو، بە پێچەوانەی ئارێنتەوە، پرسیاری ئەوە دەکات **ئایا "مافی ئەوەمان هەیە" لەبارەی "درۆ"وە قسە بکەین؟**

من لێرەدا هەمان ئەو ستراتیژییەتە پەیڕەو دەکەم کە ئەو بۆ وەڵامدانەوەکەی پشتی پێدەبەستێت، کە تەنیا چەند دێڕێکی کەمە، تاوەکو لەمەوە بە کورتی جەخت لەسەر گرەو و تەقەلایەك بکەمەوە کە وزە بەو دژوارییە فەلسەفی، هاوکات رەوشتی، یاسایی و سیاسییانە دەبەخشێت کە رووبەڕووما‌ن دەبنەوە. ئەگەر هەوڵبدەین مێژوویەك بۆ درۆ بنووسینەوە و ژینالۆژیای چەمکەکە و **راستگۆیی پیرۆز** یان Heiligket ـی پەیوەست بە **دروستی/ پیرۆزی [Saint]** و سەلیمییەوە دیاریی بکەین، ئایا دەتوانین سوود لەو وەڵامە وەربگرین کە کۆیری بۆ دۆخەکەی دەخاتەڕوو، لەم وەڵامەیشدا هەمیشە بڕیاری داوە ئەخلاق بە باوەڕ و زۆربەی کاتیش بە ئایینەوە پەیوەست بکاتەوە؟ دەبێت یەکەمجار ئەو ستراتیژییەتە بخەملێنین کە لەلایەن کویرێیەوە پەیڕەو کراوە، کە لێرەدا پتەو و پێویستە ، بەڵام لە هەمان کاتدا ئەگەری کرانەوە و ئەگەری سنوداربوونیشی تێدایە.

أ- با یەکەمجار باس لە سنورداریێتی بکەین. وا دەردەکەوێت کویرێ متمانەی بەو پرسیارانە نییە کە شیمانەی پەنابردن بۆ وشـەی "درۆ"یـان هەیە. ئەو لایەنیکەم ئاماژە بەوە دەدات کە تەنیا خستنەڕووی پرسیارگەلێکی لەم شێوەیە دەرگـا بۆ ئەو لادانانەدا دەکاتەوە کە مۆرکێکی گشتگیریان هەیە. ئەو لەمەدا لەسەر هەقە، ئەگەرچی مەسەلەکە زۆریش سادە نییە؛ هەر بە راستی هەمیشە شیمانەی مەترسی هەیە و

نیگەرانکەریشە، بەڵام دەتوانین بپرسین، داخۆ لەسەرمان پێویست نییە بەڕێگەیەکی جیاواز مامەڵە لەگەڵ ئەم مەترسییەدا بکەین و گوێ بە هەلومەرجە مێژووییە تایبەتییەکان بدەین و ئەو گۆڕانانە لەبەرچاو بگرین کە لە بارودۆخە جیاوازەکاندا دەردەکەون، لەمەیشدا خۆمان لە کەوتنە نێو رێژەگەراییەوە بپارێزین؛ لەمەیش گرنگتر بە کۆمەڵێك چەمك کار بۆ دەوڵەمەندکردنی شیکارییەکانمان بکەین کە لەبەر هەندێک هۆکاری بونیادی، لەلایەن کۆیری و ئارێنتەوە دوورخراونەوتەوە و بگرە لەلایەن بیرمەندانی پێش ئەوانیشەوە سەرکوتکراون، واتە کانت و ئۆگەستین و ئەفلاتوون، ئەوەیش لەبەر کۆمەڵێك هۆکاری جەوهەری کە بە هەمان ئەو "رەوان"ـیە پێویست و هاوبەشەوە پەیوەستن کە تایبەتی بە چەمکی درۆ وەك ئەوەی پێشتریش ئاماژەمان پێدا؟

کویرێ لەسەر هەقە و خودی بۆچوونەکەیشی کاتێك دروستە دنەی ئەوەمان دەدات کە لەبیرمان بێت ئایدیای "درۆ" پێویستی بە ئایدیا دژەکەی، یان ئایدیا نەفیکەرەکەوەکەی هەیە، ئەویش ئایدیای راستگۆییە، هەروەك چۆن ئایدیای "هەڵە" پێویستی بە ئایدیای "راست" هەیە، دەبێت ئەوەیش لەبیرنەکەین کە بە ناچاری پێچەوانەکەیشی راستە. کۆیری لەمەیش دوورتر دەڕوات، بە جۆرێك کە لەجێی خۆیدا دەمانخاتە بەردەم زەنگی مەترسییەك و زۆریش مەترسیدار، بەردەم ئاگادارکردنەوەیەك کە نابێت لەبیری بکەین، بەتایبەتیش

کاتێك بابەتەکە بە دۆزە سیاسییەکانەوە پەیوەست بێت. وێڕای ئەمەیش، دەتوانین بەو ڕێگەیەدا بەردەوامبین لە بەرەوپێشچوون کە بۆخۆمانمان کێشاوە و ئامانجەکەیشی دەستڕاگەیشتنە بە **ژینالۆژیایەکی هەڵوەشانەوەگەرایی بۆ چەمکی درۆ، ئینجا بۆ چەمکی راستگۆیی؛** ئەگەر بیشمانەوێت نەك تەنیا مامەڵە لەگەڵ رابردوودا بکەین، یان ئەزموونی راچەنینێکی رەخنەیی بکەین، بگرە ئەگەر بمانەوێت بەرپرسیارێتییەکان دیاریی بکەین کە دەبێت بەئەستۆیان بگرین، جا چ ئێستە بێت و چ داهاتوو، ئەوا ژینالۆژیایەکی لەم جۆرە حەتمییە و خۆ دزینەوە لێی مەحاڵە؛ دەبێت ئەوەیش دیاریی بکەین کە چۆن دەشێت ژینالۆژیایەك بۆ درۆ پێکبهێنین بە بێ لەنێوبردنی ئەو بابەتەی دەیەوێت بیگرێتە خۆی، یان گومان لە سودبەخشییەکەی بکەین؟ ئایا دەتوانین، بە بێ ڕێگاخۆشکردن بۆ هەمان ئەو لادانانـەی کە کۆیری و ئارێنت لێیانمان ئاگادار دەکەنەوە و لەمەیشدا لەسەر هەقن، کاربکەین بۆ دروستکردنی مێژوویەکی هەڵوەشانەوەگەریی دەربارەی لێکدژیی نێوان راستگۆیی و درۆ، بە بێ ئەوەی گومان لە سودبەخشییەکەی بکەین و بە بێ ئەوەی سازش لە "رەوانی"ـی چەمکەکە بکەین و بە بێ ئەوەی لەسەر شانی ئەم "رەوانی"ـیەی چەمکەکە بێت کە پێویستە ئەگارەکانی دیارییکراو بێت؟

کەواتە ئەمە ئەو مەترسییانەیە کە کۆیری لێیان ئاگادارمان دەکاتەوە، هەڵبەت ئەگەر بمانەوێت ئاگاداری

ئەو شتانە بین کە لەو سەروەختەدا روویاندەدا، دواتر روویـانـدا و ئـەوەی لەمڕۆماندا بە رادەیـەکـی هێند زۆر روودەدەن کە لە رابـردودا لە وێنەی نییە؛ نابێت ئەوەیشمان لەیاد بچێت کە وتارەکەی لە ساڵی 1943دا نووسراوە. ئەوەیش لەبەرئەوەی ئەو پراکتیزە گشتگیرانەی لەوێدا سەریانهەڵدا و لە کاتی خۆیاندا روویاندا بوو (واتە ئەو کاتەی کە بۆ ئێمە قۆناغێکی رابردووی نزیکە)، هێشتایش لەژێر سایەی سیستمەکانی ئێستادا هەیە، واتە لە سەردەمێکدا کە **هەژموونی سەرمایەداریی تەکنۆ-میدیایی** تێیدا زاڵە و بانگەشەی ئەوە دەکات کە سەردەمێکی دیموکراسییە:

«ئاراستە فەلسەفییە فەرمییەکانی سیستەمی تۆتالیتاری، بەشێوەیەکی کامڵ لەوەدا کۆدەبنەوە لە یەکتر دەچن کە تێیاندا ئەو بۆچوونەی بۆ دەستڕاگەیشتن بە تاکە راستییەکی بابەتی کە هەمووان لەسەری کۆك بن دەیخەنە ڕوو، هیچ بنەمایەکی نییە؛ ئەو پێوەرەیش کە دەشێت بۆ دیارییکردنی "راستی" پشتی پێ ببەستن، ناشێت بەهایەکی گەردوونیانەی هەبێت، لە دواتـردا کویرێ جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە "خەباتی من"ی هیتلەر تیۆرێك لەخۆ دەگرێت دەربارەی درۆ، خوێنەرەکانی ئەم کتێبەیش لەوە تێنەگەیشتوون کە باسەکە دەربـارەی ئەوانە. جێگەی مشتومڕ نییە کە دەبێت لە هەرکاتێکی دیکە زیاتر توێژینەوە لە "خەباتی من" بکەین، ئەوەیش تەنیا لەبەرئەوە نا کە درۆی تێدایە، بەڵکو لەبەرئەوەیش

که به ئاشکرا هەوڵدەدات تیۆرێك دەربارەی درۆ بخاتەڕوو، بەتایبەتیش لەمیانەی ئەو شتەوە کە هیتلەر ناوی دەنێت "درۆی گەورە"، بگرە بەهای ئەم تیۆرە بەو ئاستەوە بەندە کە لە جووتبوون و گونجانی تەواوەتیدا لەگەڵ رۆحی نەژاد و نەتەوە و چیندا دەیگاتێ ، واتە ئەو سودانەی کە دەکرێت لەلایەنی نەژادی یان نیشتمانی یان کۆمەڵایەتییەوە بیخاتە بەردەست. فەلسەفەکانی سیستەمی تۆتالیتاری هەوڵیاندا بۆ هێنانەوەی ئەو تیۆرە بایۆلۆژی و پراگماتیستی و کارایانەی کە بە راستییەوە پەیوەستن و بەوپەڕی توانایانەوە کاریان کرد بۆ دەستڕاگەیشتن بە ئەوپەڕی تواناکان و پەیڕەوکردنێکی رەفتارییانە لەو شتەی پڕبەپێستی خۆی پێیدەوترێت **"خیانەتی روناکبیران"** (La trahison des clercs) ، ئەمە نکوڵی لەوە دەکات کە هزر بەهایەکی تایبەت بەخۆی هەبێت، پێیوایە کە هزر نور نییە، بەڵکو چەکە، ئامانج و وەزیفەکەیشی لە کەشفکردنی واقیعدا نییە، واتە کەشفکردنی ئەوەی بەڕاستی هەیە، بەڵکو هاوکاریکردنی ئێمەیە بۆ گۆڕین و وەرچەرخانی ئەو واقیعە، بۆ ئەم مەبەستەیش پێشماندەکەون و رێنماییمان دەکەن بۆ گەیشتن بەو شتەی کە نییە. ماوەیەکی زۆرە هەمووان گەیشتوونەتە ئەو باوەڕەی کە لەم رەوتەدا زۆربەیجار فەزڵی ئەفسانە بەسەر زانستدا دەدرێت، فەزڵی ئەو رەوانبێژییەی هەستوسۆز دەوروژێنێت بەسەر ئەو

بەڵگاندنانەدا دەدرێت کە پێویستیان بە زیرەکی هەیە»[36].

با لێرەدا هەر بەدحاڵیبوونێکی شیمانەیی وەلابنێین، دیسانیش جەخت لەسەر ئەوە دەکەمەوە و پێداگری لەسەر ئەوە دەکەم ئەوەی کویرێ دەیڵێت بەلای منەوە پێویستە و هیچ گومانێك لەوەدا نییە کە دروستە و لەگەڵ راستیدا کۆکە، ئینجا دەبێت یەکەمجار و بەر لە هەموو شتێك بیخەملێنین، ئینجا دەبێت هەمیشە بەوپەڕی ئاگادارییەوە خۆمان لەو مەترسییانە بپارێزین کە لێرەدا دەردەکـــەون. وێـرای ئەوەیش، وەك پێشتر بیستتان، بایۆلۆژیا و فەلسەفەی فەرمیی سیستەمە تۆتالیتارییەکان سەرزەنشت دەکات، بەڵام لەم ئاستەدا ناوەستێت، بەڵکو بە گوزارشتی خۆی، هەموو لێکدانەوە "پراگماتیست و کاراکان"ـی راستییش، سەرزەنشت دەکات، کە لێرەدا دەرەنجامی مەترسیداریان لێدەکەوێتەوە.

ئەم گومانە، هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە دەیانەوێت بە ئاشکرا لە چوارچێوەی دیاریکردنی راستییەکان بەپێی پێوەرەکانی بابەتگەری (ئوبێکتیڤیزم) دووربکەونەوە، یان لەو شتانە دووربکەونەوە کە ئوبێکتن بۆ گوتەی سەلمێنەر، یان بەرەئەنجامێکی گونجاون، یان لەوەیش زیاترن؛ واتە لە هەر شیکارییەك دووربکەونەوە کە گوتە جێبەجێکارییەکان رەچاوبکات؛ بە گوزارشتێکی دیکە، خودی گومان هەر کێشەیەك دەگرێتەوە کە هەوڵ بدات بۆ دیاریکردنی یان پرسیارخستنەسەر دەسەڵاتی

36- کویرێ، هەمان سەرچاوە، ل181-180.

ڕاستی، باشتر بڵێین کاربکات بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەو دەسەڵاتەی کە راستی پراکتیزە دەکات، ئەو کاتەی وەك سەلمێنەرێکی بێلایەن و بابەتی دەردەکەون، یان ئەو کاتەی وەك هاوتابوون یان تەنانەت ئاشکراکردن (Aletheia) دەردەکەون، ئەمەیش پرسیاری نوێمان بەسەردا دەسەپێنێت.

(کاتێك بابەتەکە بە دۆزە گشتییەکانەوە پەیوەست بێت، چ دۆزی سیاسی یان رەوانبێژیی تەکنۆ-میدیایی) هەمان گومان هەموو ئەو کێشانەیش دەگرێتەوە کە شیمانەی دەرکەوتنی زمانی دامەزراوەیی و جێبەجێکاری بە گرنگ دەزانن (بۆ نموونە، **شایەتحاڵەکان**، بە کردەیی لەسەرجەم ئەو حاڵەتەنەدا دەنوێنرێنەوە کە پێویستیان بە بەڵێن یان **سوێندێکی جێبەجێکاری** بێت کە بە بنچینە یان نێوانگیرێکی پێویست دابنرێت بۆ هەر زمانێك، بە زمانی سەلمێنەریشەوە). دەشێت ئەم ئەگەرە سەرکوت بکرێت و دووربخرێتەوە، یان هەر پێشتر لەبری ئەوەی بخرێتەڕوو ئیفلیج بکرێت، ئەوەیش وێرای گرنگییەکەی و توانا زۆر پۆزەتیڤ و زۆر نێگەتیڤەکان، کە لە هەندێکاتدا هەیەتی یان لەبەر دەستیدایە.

لێرەدا دەمەویت هەر بۆ ئاگاداربوون و وریایی جەخت لەسەر دوو روونکردنەوە بکەمەوە کە بە هەمان شێوەی ئەوانی پێشتر گرنگن. **لەلایەکەوە**، من هەوڵی ئەوە نادەم لەڕێگەی ئەو شتانەی باسمکردن لە بەهای ئەو گومانانە کەم بکەمەوە کە کویرێ نیشانی

داون، جارێکی دیکەیش ئەوە دووپات دەکەمەوە کە ئەوانە پێویست و ڕەوان، ئەو وەزیفەیەیش کە دەبێت ئەم کارە بکات وریایی و چاوکراوەیی ئێمەیە لە کاتی مامەڵەکردنماندا لەگەڵ ئەم کێشە نوێیانەدا، ئەگەرچی بە زەقی خۆیان دەسەپێنن. **لەلایەکی دیکەیشەوە،** ڕاستە ئەم کێشە نوێیانە خۆیان (بە فۆڕمە پراگماتیستیە-هەڵوەشانەوەگەرییەکەیانەوە) قابیلی ئەوەن لە خزمەتی بەرژەوەندی جیاواز و بگرە لێکدژیشدا ئیشیان پێبکرێت، بەڵام دەبێت واز لەم شیمانەکراوە دوولایەنە بهێنین (ئەگەرچی جێگای نیگەرانییشە) تاوەکو مامەڵە لەگەڵ ئەو دەرفەتانەدا بکەین کە دەیڕەخسێنێت و مامەڵە لەگەڵ ئەو مەترسییانەشدا بکەین کە تێیدا هەن، دەنا خۆمان لەبەردەم دەزگایەکی پرۆگرامیزەکراودا دەبینینەوە کە بە شێوەیەکی نابەرپرسانە کار دەکات.

کاتێك بەرپرسیارێتییە ڕەوشتی، یاسایی و سیاسییەکان دەبنە ئەگەرێکی شیاو، ئەمە پێویستی بە وەرگرتنی هەڵوێستێکی ڕوونە دەرهەق بەو ستراتیژییەتەی دەبێت بۆ مامەڵکردن لەگەڵ ئەم کێشەیەدا بگیرێتە بەر، کە هەر بە کارایی دەمێنێتەوە و لە هەموو دۆخێکدا ڕەهەندێکی شیکاریانە و جێبەجێکارییانەی هەیە، ئەویش ئەوەیە کە بەسەرماندا دەیسەپێنێت وا مامەڵە لەگەڵ ڕاستی بکەین کە، ئەویش هەر وەکو واقیع، پێدراوێك نییە پێشتر بوونی هەبێت، پێدراوێك نییە تەنیا پێویستی بە تێبینیی و سەرنج لێدان بێت؛ بە پێچەوانەیشەوە بە هەمانشێوە.

ئەو کێشەیەی لێرەدا دەردەکەوێت بە ناچاری بە بەڵگەو ئەرگومێنتەوە پەیوەست نییە، بەڵکو بەپێچەوانەوە بە شایەتحاڵەوە پەیوەستە، وێڕای ئەوەیش ناتوانم لێرەدا بە هەموو رەهەندەکانییەوە باسی بکەم. ناکرێت لێکدژیی **راستگۆیی/درۆ** لە چوارچێوەی کێشەیەکی زانیندا بخرێتەڕوو کە بە پێدانی بەڵگەوە و بە دووالیزمی **راست/هەڵەوە** پەیوەستە، بەڵکو دەبێت بەشێوەیەك بخرێتەڕوو کە لەگەڵ کێشەی شایەتحاڵدا تەبا و سازاو بێت .

(لەبەرئەوەی کاتمان کەمە، لێرەدا ئەم سەرنجە کـورتـە دەخـەمـەڕوو: ئـەو شـێـوازی بەکارهێنانەی وشەی "جێبەجێکاری" پێویستی بە وردەکـاى هەیە، ئەوەیش لەبەرئەوەی کۆمەڵێك کێشەم وەلاخستووە کە پێشتر لە شوێنی دیکەدا لێیان دواوم[37]، وەك ئەو لێکدژییەی لەنێوان **جێبەجێکردن** و **سەلماندن**دا هەیە؛ وەکو کێشەی پارادۆکسەکان، بەتایبەتیش ئەو کەموکوریانەی جێبەجێکردنەکە سنوردار دەکات و زیان بە پوختییەکەشی دەگەیەنێت. جا لەبەرئەوەی ئۆستین (Austin) پێشتر ئێمەی لەم "پوختییە" بانگەشە بۆکراوە ئاگادار کردۆتەوە[38]، بۆیە رەخنەی ناکەم و بەخێرایی

37- بۆ نموونە: L'Université sans condition (Paris, Galilée, 2001).

38- John Langshaw Austin, How to do Things with Words, Cambridge, Harvard University Press. 1962; douziéme conference, p. 150; tr. fr.G. Lane, Quand dire, c'est faire, paris, Le Seuil, 1970, p. 152.

دەتوانین شیکارییەکی وردتریش بکەین ئەگەر لە نزیکەوە سەرنج لەو جیاوازییە بدەین و بیپشکنین کە ئۆستین. بۆ نموونە، لەنێوان درۆ و بەڵێنێك کە نیازێکی

دەستپێشخەری بۆ ڕاستکردنەوەی ئەم بابەتە یان کارکردن لەسەر ڕاستگۆییەکەی ناکەم، تاوەکو بچینە سەر جەمسەرەکەی دیکە [واتە سەلماندن].

ب- کەواتە لە ڕوانگەی منەوە، ئەمانە ئەو کەموکورییانەن لە بەها شیکارییەکانی نێو وتارەکەی کویرێدا هەن، پێموایە هەر ئەم سنورانە لای ئارێنتیش هەن، بەڵام کویرێ هەوڵدەدات ئەم سنورانە تێپەڕێنێت، ئەگەرچی لە ڕاستیدا تەنیا هەوڵی سەرەتایین، ئەمەیش وا لە میتۆدە شیکارییەکەی دەکات کە زۆر ورد و پێویست بێت، منیش هیواخوازم شیکارییەکانم بەو شێوەیە بن.

کویرێ پێیوایە سیستەمە تۆتالیتارییەکان و سەرجەم هاوشێوەکانیان، هەرگیز نەیانتوانیوە بەیەکجاری لە دووالیزمی ڕاستی-درۆ دەربچن. کاتێك سیستەمە تۆتالیتارەکان پێویستییان بەم جیاکارییە لێکدژ و نەریتییە هەیە، لەبەرئەوەیە کە کارێکی چارەنوسسازە، ئەم جۆرە سیستەمە تەنیا لەنێو ئەم چوارچێوە نەریتییەدا دەتوانێت پراکتیزەی درۆکەی خۆی بکات، هەروەها پێویستی بەم چوارچێوەیە بۆئەوەی بە تەواوی بە فۆڕمە دۆگماییەکەی خۆی بمێنێتەوە و هەر بەو جۆرەیش بەردەوام بێت، تاوەکو بتوانێت فریووەکانی خۆی بچنێت. بە پێچەوانەی کلێشە میتافیزیکییە کۆنەکانەوە، ئەوان لە

خراپ، واتە نیازی ناوەفاداری و بێ ئەمەکی لە پشتی خۆیەوە دەشارێتەوە، دایناوە. ئەو بەڵێنەی کە نیازێکی خراپی لەگەڵدایە هەر بە ڕاستی وەکو بەڵین دەمێنێتەوە »نایشتوانین بە درۆ، یان لێدوانێکی جەخت لەسەر کراوی جێبەجێنەکراوی دابنێین« (Ibid., premiére conference, p. 11; tr. fr., p.45).

دووالیزمەکەدا درۆ دەخەنە پێشەوە؛ واتە ئەوەی گۆڕاوە تەنیا هەڵگەڕانەوەی ریزکردنەکەیە، نیچەیش لە کۆتایی **"مێژووی هەڵە"** و چەند شوێنێکی دیکەدا، جەخت لەوە دەکاتەوە ئەم هەڵگەڕانەوەیە بەس نییە.

جارێکیتریش کۆتەیشنێکی درێژی کویرێ دێنمەوە:

«نوێنەرانی سیستەمی تۆتالیتار بە دەگمەن نەبی بایەخ بە راستی بابەتی [ئوبێکتیڤی] نادەن، ئەمەیش لە ئەددەبیاتەکانیاندا (بەو ئەددەبیاتەیشەوە کە بە زانستی دادەنرێن) و لە گوتارەکانیاندا و هەڵبەت لە پروپاگەندەکانیشیاندا، دەردەکەوێت. ئەوان کار بۆ گۆڕینی ئێستا بە پێی هەواوهەوەسی خۆیان دەکەن، وەك بڵێی توانایان لە هەموو شتێکدا لە خوا زیاترە، بەڵکو تەنانەت هەوڵدەدەن رابردوویش بگۆڕن [لەم هەوڵەیاندا بۆ دووبارە نووسینەوەی مێژووی رابردوو لە تونای خودی خودایش تێپەڕ دەکەن، کە ئەو ناتوانێت رابردو بگۆڕێت: ساڵی 1943 لە کاتی حکومەتی فیشیدا، لەو ئاماژەیەدا کە دەتوانین لەمڕۆدا تا ناکۆتا کار بۆ بەرفراوانکردنی بکەین،کویرێ قسە لە "تەڵقینکردنی مێژوو لەژێر دەسەڵاتی سیستمی تۆتالیتاردا" دەکات، بگرە تەنانەت دەربارەی "کتێبە قوتابخانەییە نوێیە مێژووییەکان کە لە قوتابخانە فەرەنسییەکاندا بەکاردەهێنرێن"]، لێرەوە دەگەینە ئەو دەرەنجامەی کە سیستمە تۆتالیتارەکان بەسەر راستی و درۆدا باڵادەبن، ئەمەیش ئەو شتەیە کە هەندێجار هەر بە راستی روودەدات. ئێمە پێمانوایە ئەمە

راست نییە. جیاکاری لەنێوان راستی و درۆدا، خەیاڵکراو و واقیعدا، هێشتایش لەنێو سیستم و جیهانبینیی سیستمە تۆتالیتارەکاندا هەر بە کارایی دەمێنێتەوە، بە جۆرێك کە سیستەمی تۆتالیتار لە بنەڕەتدا پشت بە **لەپێشترێتی [ئەولەویەت] درۆ** وەردەگرێت (جەختەکە هی کویرێیە)»[39]. [واتە لە بنەڕەتدا کار بە درۆ دەکات و لە دووالیزمەکەدا دەیخاتە پێشەوە: درۆ / راستی].

بۆ کویرێ ئەستەم نەبوو لەو قۆناغەدا کە تێیدا ژیاوە، نموونەی پێویست بۆ بەرجەستەکردنی "لەپێشترێتی درۆ" ببینێتەوە وەك ئەوەی سیستمە تۆتالیتارەکان دەیانکرد (جا وەك درۆ دەرکەوتبن یان نا)، لە هەموو شتێکیش پێویستتر بوو لە لێکدژییەکی توندا، کە پشت بە جێگیرە میتافیزیکییەکان دەبەستێت، باوەڕ بەم درۆیانە بکرێت و بتوانرێت راستگۆیی و درۆ لێکجودابکرێنەوە، لەم سەردەمەی ئێمەیشدا سەخت نییە نموونەی لەم جۆرە ببینین، جا لەو ئەزموونانەدا کە لە نزیکەوە بە خۆمانەوە پەیوەندیدارە، یان لە ئەزموونی دیکەدا.

بە لەبەرچاوگرتنی ئەو بابەتانەی پێشتر باسمانکردن، **درۆزن ئەوەیە دەڵێیت گوایە راستییەکی بەڵێنپێدراو دەڵێت**، (ئەمەیش یاسایەکی بونیادیی بێ مێژوو نییە)، ئینجا **دەزگا سیاسییەکان چەندە پەنا بۆ درۆ ببەن، ئەوەندەیش خۆشەویستی راستی بەڵێنپێدراو دەکەنە دروشمیی رەوانبێژانەی خۆیان.** "مـن بێز لە درۆ

39- کویرێ، هەمان سەرچاوە، ل181.

دەکەمەوە"، ئەمە ئەو شتە بوو مارشال پێتان لە لێدوانە بەناوبانگەکەیدا وتی، کویرێش بەشێوەیەکی کورت باسی دەکات و لەمەیشدا تەنیا پشت بە یادەوەری خۆی دەبەستێت، گوزارەکەیش ڕێك ئەمەیە: ***"درۆکان قێزەون بوون، ئەو درۆیانەی بوونە هۆی ئەوەی ئەم هەموو ئازارانەتان بەسەردا ببارێت"***. هەموو وشەکان و راناوەکان و زەمەنە بەکارهێنراوەکان بەهای خۆیان هەیە، (لەلایەکەوە **راناوی قسەکەر** هەیە، لەلایەکی دیکەیش **راناوی کەسی سێیەمی کۆ** هەیە: ئەوە دەتاندوێنم بۆ زانینی راستی، هەمان ئەو راستییەی من پێتانی دەڵێم، کە لەئەستۆیشمە پێتانی بڵێم؛ سروشتی ئەو درۆیانە دەناسم کە هۆکاربوون بۆ ئـەوەی ئازارتان بەسەردا ببارێت، لەبەرئەوە درۆ شایەنی ئەوەیە ڕسوا بکرێت، بەهەرحاڵ هەموو ئەمانە تەواوبوون و بوونەتە رابردوو، ئەو ئازارە گەورەیش کە درۆ هۆکارەکەی بوو چیتر بوونی نییە).

من لای خۆمەوە، پێمباشترە شیکاریی دروشمێك بکەین لە سەروەختی حکومەتی ڤیچی و ئایدیۆلۆژییە کۆنزەرڤەتیڤەکەیدا بەکاردەهێنرا، کە ناوکی ئەم دروشمە ئایدیای گەڕانەوە بوو بۆ زەمین وەك نیشتمانی جێگیری بەهای خێزان و نیشتمان، و بۆ نیشتمان-دایك و راستگۆیی. **گۆستاڤ تیبۆن** (Gustave Thibon)ی ئایدیۆلۆژیستی شۆڕشی نیشتمانی دەڵێت: **"زەمین درۆ ناکات"**، لەمەیشدا بەرلەوەی بچێتە سەر باسی **"ریالیزمی زەمین"**، ئاماژە بە (مارشاڵ پێتان) دەدات؛ ئەمە لە هەمان ئەو کاتەدا کە

ئایدیۆلۆژیستێکی دیکە باس لە "**ریالیزمی ژنانە**" دەکات، کە لای خۆیەوە بەشداریی لە پیاهەڵدانی هەم راستگۆیی و هەم رەسەنایەتیدا دەکات ، یان بەشداریی هەر شتێك دەکات کە بە زەمین و ژنێتییەوە پەیوەست بێت[40].

ئەو لاپەڕانەی کە بە قەڵەمی کویرێ نـووسراون، زۆر ئاسۆمان لەبەردەمدا والا دەکەن، وایش پێدەچێت دەبێت لانیکەم دووانیان بخەینە پێش هەموویانەوە، ناچاریشین یەکێك لەو پرسانەی کە دەیورووژێنێت، ئەگەرچی ئێجگار گرنگیشە ،بە هەڵواسراوی بهێڵینەوە.

40- Custave Thibon, Retour au reel, nouveaux diagnostics, Lyon, Lardanchet, 1943, pp. 3 et 5 ; cité par Francine Muel-Dreyfus, vichy et I'éternel feminine, Pari's, L ;r Seuil, 1996, p. 27.

فرانسین مزوییێل-درایفۆس بەرلەوەی ئاوڕ لە وتەکانی تیبۆن بداتەوە، ئاماژە بە کتێبێکی میشێل مۆرت دەکات و شیکارییەکی بۆ دەخاتە ڕوو: Les Intellectuels devant la défaite, Paris, cirréa, 1941.

بۆ نموونە لەوێدا ئەمە دەخوێنینەوە: »ئەوەی سەرسوڕهێنەرە ئەوەیە کە مۆرت لای کۆلێت، لە لاپەڕەیەکی Journal à rebnours ـدا، کە لە یۆنیۆی ساڵی 1940 دا نووسراوە، هەمان ئەو کەشە دەبینێتەوە کە لە هەمان کاتدا هەم پڕە لە زەمین و هەمیش پڕ لە مێینە، ئەوەیش لە ڕێگەی گەڕانەوە بۆ «بەها ئەسڵییەکان»، کە ئەو بانگەشەیان بۆ دەکات، نموونەکەیشی بە جووتیارێك دێنێتەوە کە دڵخۆشە بە بینینی «وەختێك لەنێوان ژنە نەبەردەکەی و منداڵەکانی و ڕانەمەڕەکەی و دیمەنی زەنگە ساکارەکان و ئاوە هەڵقوڵاوەکان و ڕۆشنایی کزی کازیوەدا، بێ جوڵە وەستاوە«. ئەگەر جۆرج ساند توانی «وڵات بەرەو سیاسەتێك بەرێت کە لەسەر زبری و حیکمەت دامەزراوە« ئەوا لەبەرئەوەیە «بە بێ ئەوەی خۆیشی ئاگای لێ بێت»، داکۆکی لە «فەرەنسای واقیعی» کردووە. «ئەو دوو دەنگە ئاشنایەی» کە ئەم دوو ئەدیبە بەرجەستەیان دەکەن، «کە جلری واهەیە لەگەڵ یەکدا ناسازگارن و لە تەبایی دەردەچن، مایەی سەرسوڕمانن و لە ئاستێکی باڵادا حیکمەت و دەرسمان دەدەنێ. هەر وەك ئەوەی کە دەشێت نووسین لە تەرزی واقیعییەتی مێینەیی پەیدا ببێت».

أ- یەکەمجار مەسەلەکە بە **لادان-پـارادۆکـس**ەوە پەیوەستە ، کە درۆ لە پلەی دووەمـدا بەرجەستەی دەکـات. ئەویش، بە دەربڕینی کویرێ، "تەکنیکی مەکیاڤیلیزم لەنێوان هەمووانـدا"، ئەمە هونەرێکیشە هیتلەر لەسەر ئاستێکی بەرز تێیدا شارەزایە، ئەویش وتنی راستییە لەکاتێکدا خۆی باش دەزانێت هەموو ئەو کەسانەی لە هێما بەکارهێنراوەکان بێئاگان، قسەکانی بە جدی وەردەگـرن؛ واتـە مەسەلەکە پەیوەستە بە "جۆرێك لە موئامەرەوە کە وەك رۆژی نیوەڕۆ دیارە" ؛ زۆرجار هانا ئارێنت ئەمە بە وێنەیەکی بەرجەستەکەری درۆی سەردەمەکەمان دەزانێت، کە دەتوانین بەمجۆرە دەستنیشانی بکەین: **گوتنی راستی بە ئامانجی فریودانی ئەو کەسانەی پێیانوایە لەسەریان پێویست نییە بڕوای پێبکەن؛** واتە ئەوانەی بەهۆی ساویلکەییەکەیانەوە وا دەزانن کە ئاگاداربوون و شارەزابوون و ناسینی رەمزە بەکارهێنراوەکان، گرەنتی ئەوە دەکات ببنە بەشێك لەو دەستەبژێرە کەمەی زۆر بەباشی دەزانن کەی بەوە بڕوا بکەن کە پێیاندەوترێت. وێڕای ئەوەی ناتوانین بڵێین کویرێ (و تەنانەت فرۆیدییش) یەکەم کەس بوون ئەم فێڵەیان کەشفکردووە، بەڵام ئەوەی لە کویرێدا تایبەتە خولیای شیکارکردنی ئەم فێڵەیە لەسەر ئەو بنچینەیەی کە ئەوە تەکنیکێکی سیاسی تایبەت بەم سەردەمەی ئێمەیە، واتە سەردەمی پەیوەندیگیریی جەماوەری و سیستەمە تۆتالیتارەکان.

ب- ئاسۆی دووەم کە بەسەر شیکارییەکانماندا ئاوەڵا بووە دەربارەی ئەگەر و ئیمکانی پێکهێنانی تیۆرێکە بە ناوی دەربارەی نهێنی. ئەم کۆدناسییە Cryptologie سیاسییە، لە راستیدا دەکەوێتە ناواخنی وتارەکەی کویرێوە. ئەو بابەتەی کویرێ دەیورووژێنێت **کۆمەڵەی نهێنیی** (La Société Secrète) نییە، بەڵکو "**کۆمەڵە لە نهێنییدا**" (Société à Secrèts)یە و رێکخستنەکەیان بەجۆرێکە کە بتوانن "بەرۆژی نیوەڕۆ موئامەرە بکەن"، بەشێوەیەك کە هەوڵنەدەن خۆیان لەوەبپارێزن "نەکەونەوە نێو ئەو لێکدژییانەی خۆیانیان لێ بوواردون" و تێیانپەڕاندوون.

ئەم بڵاوبوونەوە بێ پێشینەیەی کۆدناسی (Cryptologie)ی سیاسی نوێ، تەفسیری خۆی لەو خولیا و هەڵسەنگاندنە شاراوەیەدا دەبینێتەوە کە دەبنە هۆی دروستکردنی هەستکردن بە نیگەرانی، لەم بارەیەوە تەنیا دەتوانم ئەوەندە بڵێم کە **رەنگە کویرێ پێیوابووبێت هەر نهێنییەك لە رووی پرەنسیپەوە مەترسییەکە هەڕەشە لە "بواری گشتی Res publica " دەکات، واتە فەزای دیموکراسییەت.** ئەمە شتێکە دەتوانین وا لێیتێبگەین کە نابێت هیچ شتێك دوور لە رۆشنایی فەزای گشتی بمێنێتەوە و ملکەچی ئەو شەفافییەتە نەبێت کە دەیخوازێت، ئەمەیش بە تەواوەتی کۆك و جووتە لەگەڵ جەوهەری سیاسیەتدا، سیاسەت Politeia وەك دیاردەگەرایيەکی (Phénoménalité) رەها، وەك دیاربوون و ئاشکرایی.

وێڕای ئەوە من لەبارەی ئەو بەرەنجامانەوە پرسیار دەکـەم کە لە لۆژیکی ئـەم ویستەوە بۆ ئاشکرایی دەکەونەوە، کە دەشێت فۆڕمی لادانە سیاسییگەرییە پێچەوانەکان، هەژموونی ڕەهای عەقڵی سیاسی وەربگرن و درێژبوونەوەیەکی ناکۆتایی ئەو لۆژیکە بن کە سیاسەت بەکاری دەهێنێت. بەمجۆرە هەیکەلی سیاسی کە زۆرجار فۆڕمی دەوڵەتی خـاوەن سەروەرێتی وەردەگرێت و ڕەنگە بنەمای بەرژەوەندی دەوڵەت دووپات بکەنەوە، دەتوانێت مافی هەبوونی نهێنییەکان ڕەتبکاتەوە، چونکە دەتوانێت فەرمان بە هەمووان بکات تەنیا بەو جۆرە ڕەفتار بکەن کە ئەوان هاونیشتمانی بەرپرسن لەبەردەم یاسای شاردا (La polis).

ئایا ناکرێت لێرەدا دەربارەی ئەگەری سەرهەڵدانی یـەکـەم تـۆوی سیستمە تۆتالیتارە بـە ڕووکـەش دیموکراسییەکان قسە بکەین، کە لە بنەڕەتدا تۆتالیتارن، بــەڵام بەنێوی ڕاستـی بابەتی و دیــاردەگــەری و شەفافییەتەوە خۆیان دیموکرات نیشاندەدەن؟ تووشی جۆرێک سەرسوڕمان بووم کاتێك ئەو گوزارەیەی کویرێم خوێندەوە کە بۆ بەرجەستەکردنی ئەو مومارەسانەی دەیانەوێت مەشق لەسەر پاراستنی نهێنییەکان بکەن و ڕەمز و درۆکان بەکاربهێنن، دەری دەبڕێت؛ ئەو بێ جیاکاری بە توندی ئەم مەشقە دەداتە پاڵ سپارتەییەکان، هندییەکان، مەسیحییەکان و مارانوس[41]؛ ئەو دەڵێت:

41- ئەم ناوە لە سەدەی پانزەدا بەو یەهودییانە دەوترا کە لە نیمچە دوورگەی

«کاتێك قسەوباس دەربارەی مەشقکردنە لەسەر درۆ، ئەوا لەو نموونانەی کە یەکەمجار بە مێشکماندا دێن، لاوە سپارتەییەکان و هندییەکانن، وێڕای ئەوانیش عەقڵییەتی زاڵ لە ناوەندە مانووسی و مەسیحییەکاندا»[42].

خۆ ئەگەر پشتیوانی لەو هەڵوێستە بکەین کە بانگەشەی ئەوە دەکات گوایە دەبێت دژی دیاردەگەرایی و سیاسەتگەریی گشتگیر، بێ چەندوچوون بەرگری لە مافی پاراستنی نهێنییەکان بکرێت؛ خۆ ئەگەر گریمانەی ئەوە بکەین کە دەبێت ئەم نهێنییە رەهایە بە داخراوی و زەوتکراوی بهێڵرێتەوە، ئەوا ئەمە بە سیاسەتەوە پەیوەست نییە، بەڵکو پەیوەستە بە مافی پاراستنی نهێنییەکانەوە وەك بەرگری و تێپەڕاندنی بواری بەرتەسکی سیاسەت و تەنانەت تێپەڕاندنی بواری ئایینی-سیاسییەوە بەشێوەیەکی گشتی -وەك بڵێی درکە (کنایە)ی مارانووس بەو شێوەیەی کە لێرەدا گشتگیر کراوە، توانای ئەوەمان پێدەدات ئەم مافە بەرجەستە بکەین-.

کاتێك مەسەلەکە بە سیاسەتەوە پەیوەستە، ئەم بنەمای بەرگرییە ئەوە دێنێت بە زەینماندا، بگرە ئەو فۆرمە وەردەگرێت کە لە ویلایەتە یەکگرتووەکان پێیدەڵێن مافی **"سەرپێچیکردنی مەدەنییانە"** (Civil disobedience)، ئەوەیش کاتێك حاڵەتێکی لەناکاو

ئیبیریە (ئیسپانیا و پورتوگال) دەژیان و ناچار بوون بە نهێنی پیادەی ئایینی خۆیان بکەن، لەبەرئەوەی بە زۆرەملێ ناچار کرابوون ئایینەکەیان بگۆڕن و بچینە سەر مەزهەبی کاتۆلیکی. (و. عەرەبی)

42- کویرێ، هەمان سەرچاوە، پەراوێزی 17.

رووده‌دات كه‌ ته‌حه‌دای یاساكان ده‌كـات، كاتێك كه‌ چیتر له‌ به‌رژه‌وه‌ندی ده‌وڵه‌تدا نییه‌ دوا قسه‌ ده‌رباره‌ی ره‌وشت بكات. ئه‌م ده‌سته‌واژه‌یه‌ بۆ گوزارشتكردن له‌ نه‌ریته‌ هه‌ره‌ خانه‌دانه‌كان ده‌سته‌واژه‌یه‌كی قه‌شه‌نگه‌. ئه‌مه‌ش به‌ناچاری واتای ئه‌وه‌ نییه‌ كه‌ به‌ بێ پشكنینی هه‌موو كلێشه‌كانی سه‌رجه‌م ئه‌و گوتارانه‌ی ده‌كه‌ونه‌ ئه‌م چوارچێوه‌یه‌وه‌، به‌ كلێشه‌ی خودی ئه‌و كه‌سانه‌یشه‌وه‌ ئه‌م ده‌سته‌واژه‌یان داهێناوه‌، ئه‌مه‌ قبوڵ بكه‌ین[43].

سه‌رپێچیی مه‌ده‌نی به‌ پێویست واتای دنه‌ی ده‌رچوون نییه‌ دژ به‌ یاساكان به‌ شێوه‌یه‌كی گشتی، وه‌ك ئه‌وه‌ی له‌م ماوانه‌ی دواییدا زۆر باسی ئه‌مه‌ ده‌كرا، به‌ڵكو به‌رگرییه‌ به‌ڕووی یاسا پۆزه‌تیڤیستییه‌كاندا كه‌ دوای پشكنینیان، بۆمان ده‌رده‌كه‌وێت نه‌ك ته‌نیا له‌گه‌ڵ یاسا باڵاكان، یان گه‌ردوونییه‌كان، یان مافی مرۆڤ، یان له‌گه‌ڵ رۆحی ده‌ستوره‌كه‌یاندا لێكدژن و هه‌ماهه‌نگ نایه‌نه‌وه‌، به‌ڵكو له‌به‌رئه‌وه‌ی به‌ ئاشكرا له‌گه‌ڵ خۆیاندا و له‌نێو خۆیاندا، یان له‌گه‌ڵ ئه‌و یاسایانه‌شدا لێكدژ و ناته‌بان كه‌ وا بانگه‌شه‌ ده‌كه‌ن گوایه‌ ئیلهامبه‌خشیان بوون و پشتیان پێیان به‌ستوون، چونكه‌ له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌یشدا دوودڵ نه‌بوون له‌وه‌ی درۆیان له‌گه‌ڵدا بكه‌ن یان به‌ لاڕێیاندا به‌رن، به‌مجۆره‌یش خیانه‌تیان لێكردوون.

43-CF. Henry David Thoreau, Civil Disobedience and Other Essays [Mineola, Dover Publications, 1993].

هه‌روه‌ها توێژینه‌وه‌ی دیكه‌یش، له‌وانه‌:

Ralph Waldo Emerson, "Politics", dans Essays and Lectures, New York, The Library of America, 1983.

لەبەرئەوەی کاتمان کەمە، دیسانیش دەگەڕێمەوە بۆ هانا ئارێنت، هەمان کاتیش هـەوڵـدەدەم ئەم ئایدیا دەروازەییانە بەرەو کۆتایی ببەم. ئایا دەتوانین دەستمانڕابگات بە مێژووی تایبەت بە درۆ وەك ئەوەی مێژووی درۆ بێت؟ من لە هەر کاتێك زیاتر لەمە بە گومانم، تەنانەت ئەگەر گریمانەی ئەوەیش بکەین کە دەتوانین بۆ ئەمە هەوڵێك بدەین، ئەوا دەبێت هەموو بەرهەمەکانی هانا ئارێنت لەبەرچاو بگرین، بەتایبەتیش -کاتێك تەنیا بایەخمان بەو دوو وتارەدا کە باسمانکردن- دەبێت کۆمەڵێك داواکاری بەهەند وەربگرین کە فۆڕمی چوارگۆشەیەکی دوولایەنە پێکدەهێنن، وا پێدەچیت هەندێکیان بۆ لێکۆڵینەوە لەم پرۆژەیە گونجاو بن و هەندێکی دیکەیشیان گونجاو نەبن. کەواتە لە کۆتاییدا فەرموو ئێوە و بەرنامەیەك و دوو چوارگۆشە، کە هەریەکێکیان لە چوار تێلێگرامدا کورت دەکەمەوە:

یەکەم: چەند پێویستییەکی گونجاو بۆ پێکهێنانی مێژووی درۆ هەیە:

1 - ئارێنت بە روونی گوزارشتی لەوە کردووە کە دەیەوێت ئەم مێژووە لە ئایدیای "ئامۆژگاریی ئەخلاقی" دووربخاتەوە[44]؛ واتە لەگەڵ هەندێك جیاوازیدا نیچەمان بیردەخاتەوە، نیچە ئەوەی راگەیاندووە کە دەیەوێت وەها ئاوڕ لەم پرسانە بداتەوە کە بیانخاتە "دەرەوەی ئەخلاق".

2 - ئارێنت، نەك سەرنج لە پەرەسەندنی ئامرازەکانی راگەیاندن دەدات، بەڵکو لە بونیادی راگەیاندن و میدیایی نوێیش رادەمێنێت، کە گۆڕانکاری بەسەر حوکمی **ئەڵتەرناتیڤی ئایکۆنەیی و وێنە[45] و فەزای گشتیدا**

44- مێژووی ململانێی نێوان حەقیقەت و سیاسەت، دێرین و ئاڵۆزە، هەر مامەڵەیەکی سادە و ساکار یان ئامۆژگاریی ئەخلاقیی، جێیەکی ئەوتۆ ناگرن«. («سیاسەت و حەقیقەت»، ل292).

45 وێنە« کلیلە-وشە یان چەمکێکی بنەڕەتیی هەر شیکارییەکە کە بۆ درۆی سیاسی بکرێت، وەك ئەوەی لەم سەردەمەی ئێمەدا دەکرێت («وێنەی سیمولاکرا»، «وێنەی درۆزن»، لێکدژیی «وێنە/ڕووداو»، «ئەو وێنانەی کە بە تەواوی بۆ ساختەچێتی بەرهەم دێن»... هتد. (هەمان سەرچاوە، ل326-325 و بابەتی دیکە). وشە و چەمکی وێنە، بەو جۆرەی کە لێرەدا بەکارهاتوون، نەختێ ئاڵۆز و لێڵن. من پێموایە هانا ئارێنت، لە شیکارکردنی ئەو گۆرانکارییانەی کە بەسەر ئایکۆنەدا هاتووە زۆر دوور نەڕۆیشتووە و تا دوا ڕادەی نەبردووە. ئەگەرچی ئەو بە ڕاشکاوی نەیوتووە، بەڵام مەسەلەکە لێرەدا پەیوەستە بەو گۆڕانەوە کە بەسەر حوکمی ئەڵتەرناتیڤدا هاتووە و بۆتە ئاراستەی گشتی، ئەمەیش ئارەزووی خستنەڕوو و بەرگری لێکردنییەتی (بۆ نموونە بە بیانووی «ڕاستەوخۆ»ـییەوە واتە پیشاندنی «لایڤ»ـەوە)، نەك تەنیا لەبەرئەوەی کە ئەو وێنانە نوێنەرەوەی شتێکی دیکەن، واتە کتومت جێگر-ئەڵتەرناتیڤ-نوێنەرەوە-نیشاندەرەوەن، بەڵکو وەك ئەوەی کە «خودی شتەکەن»؛ ئەمانەیش

هێناوە. وەك دەردەکەوێت ئەم بابەتە لە شیکارییەکانی کویرێدا بوونی نییە، بەڵام لێرەدا دەبێت ئاگادار بین. بە کردەیی گۆڕانێکی تەکنیکی بەسەر **ئایکۆنە**دا هاتووە، کە چیتر تەنیا رواڵەتی فریودەرانەی شت نییە، بەڵکو خۆی بۆتە خودی شت، واتە ***ئایکۆنە چیتر تەنیا (ئەسڵ) نانوێنێتەوە، بەڵکو هەڵیدەوەشێنێتەوە و خۆی جێگای دەگرێتەوە.*** بەمجۆرە دەبێتە تاکە ئەرشیفێك کە لە هەمان کاتدا هەم رووداو دەپارێزێت و هەم خودی رووداوی پارێزراویش.

دەشێت ئەم دۆخە ئەو دیاردانەش دەربخات کە جیاوازی بونیادیی قووڵیان هەیە: لەلایەکەوە درۆ و کارە خەڵەتێنەرەکان بە شێوازە تەقلیدییەکەی، بە واتای ئەو کارانەیە کە بە ئەنقەست و مەبەستەوە دەکرێن، بۆ نموونە: مۆنتاژی تەلەفزیۆنی بۆ گوتارێکی ڤیدڵ کاسترۆ و ئینجا پەخشکردنی، کە لە ئەرشیفی جیاواز وەردەگیرێن و بە گفتوگۆیەکی راستەوخۆی رۆژنامەنووسێکی فەرەنسی تێهەڵکێشدەکرێن.

لە کاتی بینیندا وەزیفەیان ئەوەیە «جێگای هەمان ئەو شتە» بگرنەوە؛ دیارە لێرەدا گریمانەی ئەوە بکەن کە بوونەکەی هەر بەو جۆرەیە و یەکسەر بۆ ئەبەد دەسڕدرێتەوە، بە بێ ئەوەی کەس بیر لەوە بکاتەوە «داوای بکاتەوە»، یان ناڕاستەوخۆ بگوازرێتەوە. ئەمە بە بێ ئەوەی باسی ورد سەرنج لێدان و پاکسازیکردن و لێکدانەوە و هەموو ئەو دەستکارییانە بکەین کە دەشێت لە ئێستادا، لە بەشێکی کورت یان چرکەساتێکدا، لەو ناوبڕ و کاتە کورتەدا کە دەکەوێتە نێوان تۆمارکردنی ڕووەداوەکە و دووبارە بەرهەمهێنانەوەی ڕووداوەکە لە ڕێگەی پەخشەوە، بە تەکنۆلۆژیا ئەنجام بدرێن.

تەنانەت لەم حاڵەتەیشدا، بابەتەکە زۆر ڕۆشن نییە، وەك پێشتریش سەرنجماندا یاسای فەرەنسی ناتوانێت وا وەسفی ئەم کردە خەڵەتێنەرە بکات کە درۆیە؛ واتە فێڵێکە کە دەتوانێت ئازار بەوانی دیکە بگەیەنێت، ئەوەیش لەبەرئەوەی ئاسان نییە بەڵگەی ئەوە بخرێتە بەردەست کە ئەم شێواندنە بۆتە مایەی ئازار بۆ ئەو کەسانەی ئاڕاستەیان کراوە و مافی تـەواوی ئەوەیان هەیە لەم بارەیەوە سکاڵا تۆمار بکەن، بگرە تەنانەت یەك کەسیش هەبێت کە مافی تەواوی هەبێت بۆ پەڵپگرتن بەم خراپ قۆستنەوەیە.

لەلایەکی دیکەیشەوە بەر لە قسەکردن لە هەر کارێکی خەڵەتاندنی ئەنقەست و ئاگایانە و دوور لەم بابەتە، ئەم مەسەلەیە دەتوانێت ئەو گۆڕانکارییانە نیشان بدات کە ملکەچی نموونە جێگیرەکان نابن و لە چوارچێوەی ئەم نموونانەدا ڕوونــادەن؛ دەتوانێت ئەو شێواندنانە دەربخات کە ناتوانین بە پێی نموونە باوەڕپێکراوەکان دیارییان بکەین، واتە بە ڕادەیەکی ئەوەندە ئاشکرا دەستنیشانیان بکەین کە بتوانین وەك درۆ وەسفیان بکەین. مەسەلەکە بە شتێکەوە پەیوەستە کە لە درۆ هەم ڕوونترە و هەمیش مەترسییەکەی کەمترە.

کەمتر مەترسیدارە، چونکە هیچ کەسێك لە نیازی خراپەوە نەیویستووە کەس فریوو بدات؛ ڕوونتریشە، چونکە نەهێشتنی هیچ چوارچێوەیەکی ئاماژەی ترانسێندنتاڵی، بگرە تەنانەت نەهێشتنی هیچ

پێوەرێکیش کە بتوانێت بچێتە پشتی لێکدانەوەکانەوە، پێوانەکردنی کاریگەریی ئەم کارە و شیکارکردنی و بەتایبەتیش چارەسەرەکەی، دەکاتە کارێکی ئێجگار سەخت. لێرەدا دەبێت ئەو لاساییە دەستکردییە لەبەرچاو بگرین لە پشتی دروستبوونی وێنەکانی پێشەوەیە وەك وێنەی میدیایی، واتە ئەوەی کە بە پرەنسیپ ملکەچی پرەنسیپی راستگۆیی و راستین. بژاردکردن و هەڵبژاردن و مۆنتاژ و دارشتن و زەقکردنەوە و قەرەبووکردنەوەی شتێك بە ئەرشیفێکی ساختەرنیگار [سیمولاکرا] و دروستکراو، هەرهەموو دەبنە مایەی تێکەڵکردنی نێوان **"شێواندن"** (Déformer) و **"راگەیاندن"** (Informer)، بێ ئەوەی بتوانین ئەوە بسەلمێنین کەسێك، یان کۆمەڵە کەسێکی دیاریکراو، یان تەنانەت کۆمەڵەیەکی پیشەیی نێودەوڵەتی، بەشێوەیەکی ئەنقەست درۆیان کردووە. کاتێك ئارەزوی دەکەین ئەم هۆگەراییە شیکار بکەین کە لەگەڵ فریودانی مەبەستدارانەی پێش خۆیشی تێهەڵکێش دەبێت، ئەوا بۆمان دەردەکەوێت سنوردارێتی درۆ وەك وشە و چەمك، روون دەبێتەوە.

3 - ئارێنت زۆر بە جدی هەوڵی ئـەوە دەدات کایەی سیاسی دیاریی بکات، ئەوەیش بە قەتیسکردنی لە سنوورەکانی تیۆر، پرۆسە، سنورە کۆمەڵایەتی و دامەزراوەییەکاندا (ئەو سنورانەی کە لەڕووی پرەنسیپەوە زۆر وردن، کە لەبەر کۆمەڵێك هۆکاری جەوهەری ناتوانین باسیان بکەین). ئارێنت لەم هەوڵەیدا، شیکارییەکانی

دوو ئاراستە وەردەگـرن. لەلایەکەوە، جەخت لەوە دەکاتەوە کە مرۆڤ لە "تاکایەتییەکەیدا" و لە "ڕاستییە فەلسەفییە" تاکەکەسییە تەنیاکەیدا **"بە سروشتی خۆی نا-سیاسییە non – politique"**[46]، لەلایەکی دیکەیشەوە، داوا لە هەر دوو بواری یاسایی و زانکۆیی دەکات، کە گوایە لە سیاسەت سەربەخۆن، ئەرکی نوێ جێبەجێ بکەن و بەرپرسیارێتی قورس لە پرۆسەی دیاریکردنی ئەم درۆ سیاسییەدا، بە ئەستۆوە بگرن[47].

4 - دواجار، ئارێنت هێڵە گشتییەکان دیاری دەکات، واتـە بە بێ بەکارهێنانی چەمکی گونجاو و بە بێ پشتبەستن بە تێزێکی پێرفێکت یان یەکلاییکەرەوە بۆ کێشەی جێبەجێکاریی درۆ، کە بەشێوەیەکی سەرەکی،

46- سیاسەت و حەقیقەت، ل313. »مامەڵەی سیاسی بە پەیڕەوکردن لە حەقیقەت، بەو جۆرەی کە لێرەدا باسی دەکەم، پێویستی بە جێهێشتنی کایەی سیاسییە« (هەمان سەرچاوە، ل330). »مانەوە لە دەرەوەی کایەی سیاسی- لە دەرەوەی ئەو گروپانەی کە پێیانەوە پەیوەستین و دوور لە دۆستەکانمان لەو بوارانەدا- بێ هیچ چەندوچونێك یەکێکە لەو چەندان ڕێگایەی کە دەگاتەوە بە تەنیایی. یەکێك لە شێوازە بوونگەراییە ناسراوەکان، کە شێوازی کردەی وتنی حەقیقەتە، تەنیایی فەیلەسوفە، دوورەپەرێزی زانا و هونەرمەندە، بێلایەنی مێژوونووس و دادوەرە، سەربەخۆیی پشکنەر و شایەتحاڵ و لێکۆڵەری میدیاییە (ئەم بێلایەنییە [...] لەنێو کایەی سیاسیدا بوونی نییە، بەڵام دەبێت لای ئەو کەسانەی کە لە دەرەوەی ئەو کایەی ئیش دەکەن و ئەم جۆرە ئەرکانە ڕادەپەڕێنن، هەبێت)« (هەمان سەرچاوە، 331). »زۆر ئاساییە کە تەنیا لە دۆخی ململانێدا ئاگاییمان بەرامبەر سروشتی حەقیقەتی نا-سیاسی و ڕەنگە دژە حەقیقەتیش هەبێت –ڕەنگە دەرکەوتنی حەقیقەت ببێتە مایەی سڕینەوەی جیهان-، تا ئێستا کارم بۆ ئەوە کردووە جەخت لەسەر ئەم لایەنەی مەسەلەکە بکەمەوە« (هەمان سەرچاوە، ل331).

47- هەمان سەرچاوە، ل332.

دەرکـەوتـن و دروستبوونی بونیادەکەی پەیوەستە بە چەمکی **کـردن**ەوە؛ گەر بە وردی دیاریی بکەین بونیادەکەی بە **کردەی سیاسیی**ەوە پەیوەستە[48]. ئەو چەندینجار ئـەوە دووپـات دەکـاتـەوە کە درۆزن بە پلەی ئیمتیاز "**پیاوی کردار**"ە، ئەگەر ئەم دەستەواژەیە بگونجێت. ***لەنێوان درۆ، کردار، کردەی سیاسی، کردن وەك رواڵەتێك لە رواڵەتەکانی ئازادی، گۆڕانی دۆخەکان، پێشکەوتنی رووداوەکاندا، ئاوێزانبوونێکی جەوهەریی هەیە.*** بە بڕوای ئارێنت، ریشەی هاوبەشی "**هەبوونی توانای درۆکردن**" و "**هەبوونی توانای کردە**"، ***بریتییە لە توانای خەیاڵکردن و بەرهەمهێنانی وێنە***، ئەم توانایەیش بۆ وێناکردن و خەیاڵکردن بەوە دەناسرێتەوە کە توانای

48-ئەم داواکاریە هەر لە لاپەڕەکانی سەرەتای «سیاسەت و درۆ»دا بە ڕوونی دەردەکەوێت. با بۆ نموونە ئەمە بخوێنینەوە: »خەسلەتی تایبەت بە کردەی مرۆیی توانای بەردەوام تازەبوونەوەیە، ئەمەیش واتای ئەوە نییە کە دەتوانێت لە نا-شت و هیچی نەبووەوە دەست پێبکات و لە عەدەمەوە شت بخولقێنێت. تەنیا ئەو کاتە دەتوانین کارێکی نوێ بکەین و شتێکی تازە دابهێنین کە ئەوەی پێشتر هەبووە بهەژێنین یان خاپوور بکەین، واتە لێنەگەڕێین دۆخەکان بەو جۆرەی کە هەر لە سەرەتاوە هەن، بمێننەوە. ئەم توانایەی گۆڕین کە ئێمە هەمانە، بەهۆی ئەو فاکەڵتیەوەیە کە توانای ئەوەمان پێدەدات فیکرمان لەو ژینگە و دەوروبەرە کە تێیدا دەژین، دوور بخەینەوە و خەیاڵی ئەوە بکەین کە دەشێت و مومکینە شتەکان بە جۆرێکی جیاواز لەوەی ئێستا هەن، بوونیان هەبێت. بە واتایەکی دیکە، نەفیکردنەوەی ئەنقەستی واقیع، واتە توانای درۆکردن و توانای گۆڕینی دۆخەکان، ئەم دووانەیش واتای توانای کردنی کردەیە، هەردووکیشیان بە توندی بەیەکەوە پەیوەستن و لە یەك سەرچاوەیشەوە دەردەچن، ئەویش: توانای خەیاڵکردنە. (سیاسەت و درۆ، هەمان سەرچاوە، ل9). هەڵبەت دەبێت چەمکی خەیاڵکردن (Imagination) وەك توانای ڕێکخستن و گوتار دەربارەی «وێنە» (Image)، کە پێشتر باسمان کرد، لێك ببەستینەوە.

بەرهەمهێنانی هەیە. وێڕای ئەمەیش، ئەم توانایە گەر لە کانت و هیگڵەوە سەیری بکەین، تاقیکردنەوەی زەمەنە.

بۆ ئەوەی ئاستە پیشەییەکەی شیکارییەکەی ئارێنت تێپەڕێنین، بە بێ ئەوەی لەم کۆنتێکستەدا لە جەوهەری بیرکردنەوەی ئەو دووربکەوینەوە، دەتوانین بڵێین **درۆ هاومانای ئایندەیە**، بە پێچەوانەی ئەمەیشەوە، **وتنی راستی وتنی ئەوەیە کە روویداوە**، وتنی ئەوەی پێشتر هەبووە و روویداوە، واتە گرتنی دەسکی رابردوو. وێڕای ئەوەی ئارێنت خۆی لە هەندێك شت دەپارێزێت، بەڵام دەربارەی "ئاوێتەبوونێك لەنێوان درۆ و کردار و هەوڵدان بۆ گۆڕینی جیهان، واتە بە کورتی دەربارەی سیاسەت، قسە دەکات کە ناکرێت نکوڵیی لێبکرێت".

بە گوتەی ئەو، درۆزن پێویستی بە یەکسانکردنەوەکان نییە تاوەکو:

[....] «لە گۆڕەپانی سیاسیدا دەربکەوێت، ئەو خاوەنی تایبەتمەندییەکی گرنگە، ئەویش بوونییەتی بەهەمیشەیی و پێشوەختە -ئەگەر ئەم دەستەواژەیە بگونجێت- لە ناوجەرگەی ئەم گۆڕەپانەدا. ئەو بە سروشتی خۆی نوێنەرە، ئەوە دەڵێت کە لە واقیعدا بوونی نییە، چونکە دەیەوێت شتەکان وەك خۆیان نەمێننەوە؛ واتە ئەو ئامانجی گۆڕینی جیهانە، [....] بە دەربڕینێکی دیکە، توانامان بۆ درۆکردن، نەك بە زەرورەت توانامان بۆ وتنی راستی، دەچێتە نێو کۆی ئەو پێدراوە روون و ئاسانە دەرئەنجامگیرییەوە کە دەیسەلمێنن مرۆڤ خاوەنی ئازادییە»[49].

49- سیاسەت و حەقیقەت، ل319.

دووەم:

وێڕای ئەوەی ئەم قسانە پێویستیان بە هەندێك دەستکاری و راستکردنەوە هەیە، هەر بۆ یەدەگییش دەبێت کار بکەین بۆ دیاریکردنی ئاستی دروستییەکەی (کە لێرەدا ناتوانین ئەم کارە بکەین)، بەڵام ئەوە بەڵگەنەویستە کە ئارێنت رۆشنایی نەك تەنیا خستۆتە سەر مێژووی درۆ، بەڵکو بەشێوەیەکی رادیکاڵییش رۆشنایی خستۆتە سەر ئەو تێزەی کە دەڵێت: ***لایەنیکەم بە بێ بوونی توانای درۆ، ئینجا بە بێ بوونی شیاوی کردار، هەروەها بە بێ بوونی ئازادی و توانای خەیاڵکردن و زەمەن، بە بێ توانای خەیاڵکردن وەك ئەوەی کاتە. ناکرێت مێژوو بە شێوەیەکی گشتی، مێژووی سیاسییش بە تایبەتی، بوونی هەبێت.***

ئەی چۆن دەشێت گوتارەکەی ئارێنت هەمان ئەو ئاسۆیانە دابخات کە بۆ کردنەوەیان یارمەتیدەربوو؟ ئەمە ئەو شتەیە کە دەبێت لەم کۆتاییەدا ئاوڕی لێبدەینەوە، یان لایەنیکەم بۆ کۆتاییهێنان بەم پێشەکییە خاکەڕایە سەرنجی لێبدەین. من پێموایە چوار داواکاری هەبوون کە ئەگەر لە باشترین حالەتدا کۆسپ نەبووبن ئەوا رۆڵێکی پێچەوانەی تەڵەزگەییان گێڕاوە لە بەردەم مێژوویەکی وەهادا، بە بێ ئەوەی باوەڕمان بە جدییەتی ئایدیای مێژوویەکی لەم جۆرە هەبێت:

1 - نەبوونی کێشەی راستیی شایەتحاڵی و شایەتیدان. ئارێنت گرنگی بە مێژووی ئەم چەمکە نادات، بایەخ

بەو جیاوازییە وردانە نادات ئەم چەمکە لە بەڵگە و ئەرشیف جیا دەکاتەوە، ئەمە وێڕای ئەوەی دەرهەق بەم چەمکە، ئاڵۆزیی و گرێوگۆڵی راستەقینە لە باسەکەی ئەودا هەیە، ئەوەیش لەبەر کۆمەڵێك هۆکار کە ناتوانین تەنیا بە کۆمەڵێك شتی ناکاوی لاوەکییان دابنێین، ئەمە بەردەوام ئەو سنورانە لێڵ دەکات کە ئەم توانا جیاوازانە لەنێو یەکتردا بەشێوەیەکی ریشەیی جیادەکاتەوە. لەوانە: جیاکاری نێوان **"راستی فاکتەکان"** و **"راستی عەقڵانی"**، کە شارەگی ئەم گوتارە بەرجەستە دەکات و لێرەیشدا ئەمە بەس نییە. ئارێنت خۆی، دان بەوەدا دەنێت کە تەنیا بەشێوەیەکی کاتی و بۆ ئاسانکاری پەنای بۆ دەبات و ئاماژەی بۆ دەکات[50]. ئەو چەندینجار باسی شایەتەکان دەکـات[51]، بەڵام کار بۆ ئەوە ناکات وەك تەوەرێکی دورودرێژ شیبکاتەوە، بۆیە ئەمیش هەر وەکو درۆ و نیاز و نیازی باش کرچوکاڵ دەمێنێتەوە. هەمان تێبینی بۆ کویرێش راستە. ئەوان وا مامەڵە دەکەن وەك بڵێی دەزانن "کردەی درۆ" واتای چییە.

-2 ئەوەی پێشتر وتمان پەیوەندییەکی پتەوی بە چەمکی "درۆ لەگەڵ خۆ" (یان "خۆ-خەڵەتاندن"[52])ـەوە هەیە، کە رۆڵێکی یەکلاکەرەوە لەهەموو ئەنجامگیرییەکانی ئارێنتدا دەگێڕێت، بەڵام "دەروونناسی"ـیەك کە ئەم

50- سیاسەت و حەقیقەت، ل305 و دواتر.

51- هەمان سەرچاوە، ل303، 310.

52- سیاسەت و درۆ، ل40-39؛ هەروەها: سیاسەت و حەقیقەت، ل296، 324.

چەمکە پێویستی پێیەتی هەر بە لێڵی ماوەتەوە، وێڕای ئەوەیش ئەمە لە رووی لۆژیکییەوە ناتەبایە لەگەڵ ئەو پتەوییەدا کە چەمکە کلاسیکییەکان و کێشەی درۆی "رەوان" دەیخوازێت. **درۆ هەمیشە ئەم واتایەی هەیە و ناکریت هیچ واتایەکی دیکەی هەبێت: فریودانی ئەوانی دیکە بە ئەنقەست و ئاگایی و زانینێکی تەواوی درۆزن لەو ناوەڕۆکەی کە بە مەبەستەوە دەیشارێتەوە، واتە درۆنەکردن لەگەڵ خۆدا**، ئەوەیش گریمانەی ئەوە دەکات کە **کەسی درۆ لەگەڵدا کراو دەبێت وەك ئەویتر مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت، تا ئەو رادەیە ئەویتر بێت کە کاتێك درۆی لەگەڵدا دەکەین، وەك دوژمنێك لە قەڵەمی بدەین کە دەبێت بۆشی بگرین و هەر دەرفەتێك بۆ فریودانی بقۆزینەوە. ئینجا خۆ ئەگەر ئەم گوزارەیە واتایەکی "هەبێت"، ئەوا *توانای* درۆکردن *لەخۆ* دووردەخاتەوە.** هەر ئەزموونێکی جیاواز لەمە دەبێت ناوێکی دیکەی لێبنێین، بێگومان لەمەیشەوە دەبێت لە شوێنێکی تردا دایبنێین و پشت بە بونیادێکی تایبەت ببەستێت، ئەمەیش ئەو شتەیە کە دەکرێت بەشێوەیەکی سەرپێیی بە نێوخودی Intersubjectivité یان بە پەیوەندی لەگەڵ ئەویتردا، لەگەڵ ئەویتر لە خۆیدا، ناوی ببەین، واتە لەو خۆیەتییەیدا کە هەیە و پێش من [ego] (تاکی و دەستەجەمعی) کەوتووە، ئەو خۆیەتییەی کە لە پەرشوبڵاوییەکان پێکهاتووە و دەشێت بەسەر چەندین بەشدا دابەش بکرێت، ئەوەیش لەبەرئەوەی

دەتوانێت خودێکی دیکە لەخۆ بگرێت کە فۆڕمی دوژمن وەردەگرێت.

ئەمەیش واتای ئەوە نییە کە دەروونشیکاری یان تیۆری بوون (Dasein) -دوو گوتار کە چیتر لە رووی پرەنسیپەوە بە تیۆری منەوە پەیوەست نین- تەنیا خۆیان دەتوانن دیاردەی درۆکردن لەگەڵ خۆ (یان خۆ-خەڵەتاندن)، کە ئارێنت لەبارەیەوە دەدوێـت، لەخۆ بگرن. من وای بۆ ناچم. بەڵام وەك دەردەکەوێت کویرێ و ئارێنت، کاتێك ئاوڕ لە درۆکردن لەگەڵ خۆ لە سیاسەتدا دەدەنەوە، هەرچی لە توانایاندا بێت دەیکەن بۆئەوەی دوور و نزیك هیچ ئاماژەیەك بە فرۆید و هایدیگەر نــەدەن[53]، ناتوانین ئەمەیش تەنیا بە رێکەوتێکی بێمەبەست و رووکەش وەسف بکەین. **ئەوەیش رێکەوت نییە کە ئەوان باسی چەمکی ئایدیۆلۆژیای مارکسییان نەکردووە**، کە هیچ نەبێ دەبـوو لەپێناو سەرلەنوێ خوێندنەوەی و دروستکردنەوەیدا کاریان لەسەر بکردایە. ئەگەرچی ئەم چەمکە لە قوڵایی خۆیدا هێشتایش روون نییە، ئەگەرچی لە رووی فەلسەفی و تیۆریی و بگرە

53 بەر لە بوون و زەمان، هایدگەر ئاوڕی لە مەسەلەی درۆ داوەتەوە. بۆ نموونە لە:

Einführung in die phnomenologisch Forschung (Wintersemester 1923-1924), dans Gesamtausgabe, vol, 17, Livre I, ch. I, op. cit.

بەتایبەتیش کاتێك باسی پسۆدۆلۆژیا دەکات، ئەویش لە § 2 لە بەشی یەکەمی «دیاتریکردنی ئەرستۆییانەی لۆگۆس»ـدا.

(«In der Faktizittr der Sprache liegt die Lüge [...] In dieser Grundmoglichkeit der Sprache liegt die Faktizitt des Lügens», p.35).

سیاسییەوە سنوردارە، ئەم ئاڵۆزی و سنوردارییەیش بە هەموو ئەو گوتارانەوە دیارە کە هەڵگری ئایدیۆلۆژیان، بەڵام ئەم چەمکە دەستەبەری دیاریکردنی ئەو پێگە و شوێنە دەکات ئێمە هەوڵدەدەین لێرەدا دەستنیشانی بکەین.

ئەگەرچی ئەم دیاریکردنە تۆپۆلۆژیایەکی Topologie [شوێنناسی] نەرێنییە، بەڵام گرنگییەکی ئێجگار زۆری هەیە و توانای ئەوەمان پێدەدات شیکارییەکانمان بەرەو پێش ببەین، بە جۆرێك کە بچێتە ئەودیوی سنورەکانی ئاگایی و زانینی ئەنقەستەوە، لایەنیکەم ئەو کاتەی کە بە پێرفێکتی ئامادەیی هەیە و بەپڕی لەگەڵ خۆیدا گونجاوە، تاوەکو بگات بەو شوێنەی کە نا-راستی بوونی هەیە، ئەمەیش نە هەڵەیە، نە نەزانییە، نە وەهمە، نە درۆیە و نە درۆیە لەگەڵ خۆدا.

ئایدیۆلۆژیا بە واتـا مارکسییەکەی، لە رووی پرەنسیپەوە ناکرێت بە هیچ یەکێك لەم رەگەزانەوە پەیوەست بکرێتەوە. ئەگەرچی دەشێت گـوزارە و چەمکی ئایدیۆلۆژیا لە فەزایەکدا قەتیس بکرێن کە بەردەوام لێیدەربچن چونکە ناکرێت بە تەواوەتی لە قاڵبیان بدات و لەخۆییان بگرێت، بەڵام گومانی تێدا نییە ئەم گوزارە و چەمکە توانای ئەوەیان تێدایە بگەنە کێشەیەکی نوێ، کە ریشەکەی نە لەنێو راستیدایە بە واتای دەرکەوتن، وەك ئەوەی لە کتێبی پیرۆزدا هەیە، نە لە راستیدایە بە واتای چەمکێکی فەلسەفی.

3 - وەك دەردەكـەوێـت، كـاركـردێـك هەیە كە دەبێت بە شـاراوەیـی گـۆڕان بەسەر پـرۆژەی مـێـژووی درۆدا بهێنێت، مێژوویەك كە هەموو تایبەتمەندییەكانی خۆی دەپارێزێت، ئەو كاركردەیش گەشبینیی بەردەوامە. ئەم گەشبینییە لەو جۆرە نییە كە دەروونناسی بتوانێت بە تەواوەتی بیكاتە بابەتی خۆی، ئەوە هەر لە بنەڕەتدا لە ئامادەییە كەسییەكان یان لە **هابیتوس** (Habitus) یان لە **بوون-لە-جیهاندا** نییە، بگرە تەنانەت نایشتوانین بە پرۆژەكەی هانا ئارێنتەوە بیبەستینەوە .

لە هیچ دۆخێكدا ناتوانین بڵێین ئەم قۆناغەی وا تێیدا دەژین و بە سەردەمی درۆی رەهای دادەنێین و بە هەموو ئاگاییەكەوە مامەڵەی لەگەڵدا دەكەین، هەردووكیان گوزارشتن لە گەشبینی. "گەشبینی" بە كۆمەڵێك چەمك و كلێشەوە پەیوەستە كە لێرەدا پشتیان پێدەبەسترێت، هەر لەمانەیشەوە درۆی سیاسی دیاری دەكرێت، بگرە یەكەمجار و پێش هەموو شتێك، لەمانەوە راستی بە شێوەیەكی گشتی دیاریی دەكرێت.

دەركەوتن و سەركەوتنی راستی، هەمیشە هەر بە زەروری دەمێننەوە، ئەوەیش لەبەرئەوەی، وەك ئارێنت چەندینجار جەختی لێكردۆتەوە، ئـەوەی جێگیریی و مانەوەی بۆ دەستەبەر دەكات بونیادەیەتی و لە پێچەوانەگەریی دەیپارێت، كاتێك درۆ و خەیاڵات و

وێنەیش دەسڕێنەوە هێشتا ئەمە هەر دەمێنێتەوە و هەمیشەیش دەمێنێتەوە[54]. ئەم پێناسە کلاسیکییەی

54- سیاسەت و حەقیقەت، سەرچاوەی پێشوو، ل329-328. با بۆ نموونە ئەم بڕگەیە بخوێنینەوە: »وێنەکان هەرگیز ناتوانن [...] خاوەنی هەمان ئەو جێگیرییە بن کە شتەکان خۆیان هەیانە، ئەوەیش لەبەر هۆیەکی سادە: ئەوە هەلومەرجە ویستوویەتی شتەکان بەو جۆرە بن و بە جۆرێکی تر نەبن« (هەمان سەرچاوە، ل328). با ئەم تێزەیش بخوێنینەوە، کە لەوەی پێشتر گەشبینانەترە: »حوکم بە جەوهەری خۆی ناتوانێت ئەڵتەرناتیڤێك بەرهەم بهێنێت کە قەرەبووی ئەو جێگیرییە وەستاوە بکاتەوە کە واقیعی ڕاستەقینە هەیەتی و لە حوکمی ڕابردوودا هەبوو، ئینجا تا ئەو ڕادەیە پتەو بووە کە ئیدی مەحاڵە بتوانین کاریگەریمان لەسەری هەبێت. ڕووداوەکان بە پێداگرییەوە خۆیان دەسەپێنن، سەرسوڕهێنەریشە کە بەرامبەر هەر هەوڵێکی دەستکاریکردن و گۆڕین، فشۆڵییەکەی تێکەڵ بە خۆڕاگرییە بەهێزەکەی دەبێت. ئەم مەحاڵێتییە ئاوەژووییە شەقڵی سەرەکی هەر کردەیەکی مرۆییە« (هەمان سەرچاوە، ل329). ئارێنت خۆی گەشبینییەکی بوێرانە پیشان دەدات و دەڵێت: »تۆڕی ئەو درۆیە هەرچەندەیش بەرفراوان وابێت کە درۆزنێکی لێزان دەیچنێت، ئەوا هێشتا ناتوانێت تەواوی ئەو پانتاییە بگرێتەوە و داگیر بکات کە واقیع هەیەتی، تەنانەت ئەگەر پشت بە کۆمپیوتەریش ببەستێت« (سیاسەت و درۆ، ل11). با گریمانەی ئەوە بکەین، یان هەندێك سازش بکەین کە هەرگیز بە واتای تەسلیمبوون و خۆبەدەستەوەدان نییە، کە دەشیت ئەم تێزانە ئەو کاتە قبوڵ بکەین کە مەسەلەکە پەیوەست بێت بە کۆمەڵێك واقیعی وەك: «ئەوە ئەڵمانیا بوو کە لە مانگی ئۆگەستی 1914 دا، سنووری بەلژیکای بەزاند». چۆن دەتوانین ئەم نموونەیە قبوڵ بکەین، کە ئارێنت بایەخێکی زۆری پێدەدات، لە کاتێکدا ئەو «واقیعانە«ی کە لێرەدا ئەسڵی مەسەلەکەن، لە خۆیاندا دیاردەگەلی گوتاریی جێبەجێکاری-میدیایین و لە ڕواڵەتە فریوودەرەکانەوە، یان لە شیمانەکانەوە کەوتوونەتەوە و لەنێو خۆیاندا چرکەساتی لێکدانەوە و تەئویلیان هەڵگرتووە؟ ئەو پرسیارەی کە دەبێت لە ڕاستیدا بکرێت ئەوەیە کە پەیوەستە بە زانینی ئەوەی کە چۆن دەکرێت بونیادی ئەڵتەرناتیڤ، وێنە، وەك ئەوەی لێرەدا هەیە، لە ڕێگەی ئەو ڕۆڵەوە دیاریی بکەین کە لەمڕۆدا میدیا و گێڕانەوە و حیکایەت دەیبینن؟ وێنە-ئەڵتەرناتیڤ هەرگیز لەوە نەوەستاوە کە ئاماژە بەو شتە بکات وا جێگای دەگرێتەوە و، ڕەنگە وەك لە پێشتردا باسمان کرد، ئاماژە بە «حەقیقەت»ـی کەشفکردنیشی بدات. (سەرچاوەی پێشوو، ل89، پەراوێزی

راستی وەك ئەوەی بەردەوامێتی هەمیشەیی نەگۆڕان و "جێگیری"ـیە (Bebaios بە دەربڕینی ئەفلاتوون و ئەرستۆ)[55]، پێویستی بە کردنی چەند پرسیارێکە کە سروشتێکی"هەلوەشانەوەگەری"ـیان هەیە (نەك تەنیا بەو شێوەیەی هایدیگەر کێشاویەتی).

بگرە لەمەیش زیاتر، راستی (نەگۆڕان و بەردەوامێتی راستی) کە شیمانەی بەردەوامێتی هەمیشەیی درۆ دووردەخـاتـەوە، لە پێشدا لـەوە دوورەدەسـتـرە بە ئەزموون دەرکی بکەین: ئێمە زۆر باش دەزانین درۆ و ئەو کاریگەرییەی دروستی دەکات (چەمکی درۆ تەنیا بەو مەبەستەوە پەیوەست نییە کە لە پشتەوەیەتی،بەڵکو

ژمارە 2) ئەو ئەڵتەرناتیڤەی کە لە ڕواڵەتە فریودەرە «هاوچەرخەکان»ـی ئەم سەردەمەوە بەرهەم دێت (بۆ نموونە گواستنەوەی «ڕاستەوخۆ» یان «لایڤ» لە ڕێگەی تەلەفزیۆنەوە)، جێگای ئەوە دەگرێتەوە کە دەچێتە جێگای و نەفیی دەکاتەوە، ئەوەیش بە حوکمی تواناکەیەوە بۆ پاکسازی و لێکدانەوەی جێبەجێکاری و دانانی هەمان ئەو «کاریگەرییە«ی کە حەقیقەتە ڕەهاکان دەتوانن هەیانبێت و بوار بۆ گومان ناهێڵنەوە، بە جۆرێك کە ئاماژە بە شتێکی دیکە دەکەن کە هەمان ئەو شتە نییە وا جێگای دەگرنەوە. بێگومان ئەمەیش ئەو پنتیە کە درۆی ڕەها بەکاری دەهێنێت و «هەمیشە دەتوانێت» تا ناکۆتا بەردەوام بێت، بە بێ ئەوەی کەس بتوانێت بیزانێت یان بەردەوام لێی بەئاگا بێت یان لە یادیدا بێت و باسی بکات. «هەمیشە دەتوانێت»، «ڕەنگە«، ئەگەر مانەوێت مێژووی درۆ لە مێژووی حەقیقەت و مەعریفەی تیۆریدا نەتوێتەوە و ملکەچی دەسەڵاتی حوکمە دیاریکەرییەکانی نەکەین، ئەوا دەبێت هەمیشە ئەم «ڕەنگە«یە و ئەم توانایە بپارێزین.

55-بۆ مەسەلەی Bebaios وەك بەهای جێگیری و متمانە، وەك بەهای متمانەیەك کە لەسەر جێگیری دامەزراوە، وەك بەهای «جێگمانە« [جێگیری و متمانە] داوام وایە خوێنەر بگەڕێتەوە بۆ: politiques de I'amitié, Paris, Galilée, 1944, passim.

بەو کاریگەیەوە پەیوەستە کە دەیەوێت دروستی بکات)، دەتوانن بمێننەوە، بگرە دەبێت تا ناکۆتا درێژ ببنەوە و هەرگیز بەو جۆرە دەرنەکەون کە هەن. تەنانەت ئەگەر وایش دابنێین ئەو کاریگەرییەی درۆ دروستی دەکات، واتە کاتی ئاشکراکردنی راستگۆییەك، فۆڕمی نیشانەیەك وەردەگرێت کە هەرگیز لەنێو ناچێت (من لەگەڵ ئەم بۆچوونەدا نیم، بەڵام وا بە باشتر دەزانم ئێستا ئەم پرسیارە فرە رەهەندە بە هەڵپەسێردراوی بهێڵمەوە)، تەنانەت لەم حاڵەتەیشدا دەبێت ئەوە رابگەیەنرێت کە **نیشانە، بە حوکمی لۆژیکە تایبەتییەکەی خۆی، هەموو ئەم لێکدژییانە تێدەپەڕێنێت: نیازی باش/نیازی خراپ، مەبەستدار/بێ مەبەست، ئیرادی/نا-ئیرادی...** هتد، واتە ئەوەی دەتوانین لە یەك وشەدا کورتی بکەینەوە، ئەویش "درۆ"یە.

ئەو ئەرکەی لێرەدا بە توندی خۆی دەسەپێنێت، زەرورەتــی کێشانی سنورێکە لەنێوان **نیشانەناسیی** هەموو ئەو دیــاردانــەی لە درۆ نزیکدەبنەوە (واتە هەموو ئەم توانا جۆراوجۆرانەی کە لەڕێگەیانەوە راستی دەردەکەوێت: تێکەڵبوونی زمان، نکوڵیکردن، خەونەکان، ئەو رەوانبێژییەی نائاگایی بۆ دەربڕینی خۆی بەکاری دەهێنێت و شتی لەم بابەتانە)، لەگەڵ **درۆ** بە واتا بەرتەسکەکەیدا؛ واتە بۆ نموونە، ئەوەی کە فرۆید لە **"دەربــارەی درۆی منداڵان"[56]دا** قسەی لەسەر دەکات

56- هەمان سەرچاوە.

و ئەم درۆیـە، بە واتا بەرتەسکەکەی، بە نیشانەیەك دادەنێت کە گەرەنتی دەرخستنی راستیی جیاواز دەکات و قابیلی ئەوەیە فۆڕمی درۆیەکی دانپێدانراو وەربگرێت. ئەرکێکی دیکەی هاوشێوە و تەواوکار هەیە، کە دوای دەستکاریی پێویست، دەبێت بۆ دیاریکردنی حوکمی درۆ بە واتا بەرتەسکەکەی، ئەنجامی بدەین، واتە بەو واتایەی لە شیکارییە بوونگەرییەکانی وانەکانی ساڵانی 1923 و 1924 ی هایدیگەردا دەردەکەوێت، ئەوەیش بە گوێرەی ئەو هێڵانەی کە هەر لە سەرەتاوە کێشابوونی.

ئارێنت کاتێك شیمانەی بەردەوامێتی ناکۆتای کردەکانی خەڵەتاندن رەتـدەکـاتـەوە، مێژوو، وەك ئەوەی مێژووی درۆیـە، دەکاتە رووداوی رووکـەش و دیاردەیەکی سەرپێیی لەپێناو هاتنی راستیدا. ئەمە لە کاتێکدا کە پێکهێنانی مێژوویییەکی تایبەت بە درۆی رەوان خـۆی، تەنانەت لای فرۆید و هایدیگەریش، لانیکەم پێویستی بەوەیە پرۆسەیەکی دیکەیش لەبەرچاو بگرێت (ئەو پرۆسەیەی کە لەلایەن پۆڵس و هەندێك لە باوکانی کەنیسە و "دەربـارەی درۆ"ی ئۆگەستین و هی ترەوە ئەنجامدراون)، واتە پرۆسەی پاکژکردنەوە و لێجیاکردنەوەی بابەتە یۆنانییەکانی وەکو ***Pseudos*** (کە جارێکی دیکەیش دووپاتی دەکەمەوە لە یەك کاتدا واتای تەزویر و خەیاڵکردن و درۆیشە، ئەمەیش ئەرکەکەمان قورس دەکـات، یان رەنگە زۆریـش ئاسانی بکات) و

Eidolon و *Phantasma*، کە، بەو جۆرەی لە کۆماری ئەفلاتووندا[57] باسکراوە، بە تارماییەکان و ڕەوانبێژی و سەفسەتە و درۆی سودبەخش لەلایەنی سیاسییەوە پەیوەستن، هەروەها درۆی سپی [درۆی مەسڵەحەت] کە گوایە دەتوانێت خزمەتێك بکات، یان ببێتە مایەی شیفا و پەرژینی پارێزگاری. کەواتە مەسەلەکە پەیوەندیدارە بە درۆی سودبەخشەوە وەك ئەوەی *Pharmakon*ـە.

ئەم پرۆسە رادیکاڵییەی پاکژکردنەوە، لە سەردەمی رۆشنگەریدا مۆرکێکی دنیایی هەبوو، ئەوەیش بە هۆی ئەو تیۆرە کانتییەوە کە سەرزەنشی درۆی دەکرد، بنەمای ئەم سەرزەنشتەیش ئەوەبوو درۆ دارمانی رەها و "رەزیلەتێکی گەورەی سروشتی مرۆیی" و "نەفیکەرەوەی کەرامەتی مرۆڤ"ـە، بەپێی دەستەواژە بەکارهێنراوەکەی کانت لە "دۆکترینی فەزیلەت"[58]ـدا: «ئەو مرۆڤەی بڕوای

57-لە ئاماژەیەکدا کە لە سیاسەت و حەقیقەتدا هاتووە (هەمان سەرچاوە، ل376، پەراوێزی ژمارە 5)، ئارێنت باس لە «بڕگەیەکی سەرەکی» (c 414)ـی «کۆمار» دەکات. ئەو باس لەوە دەکات کە «pseudos» لە زمانی یۆنانیدا بە واتای «خەیاڵکردن» و «هەڵە« و «درۆ»ـیش دێت، ئەوەیش «بە گوێرەی کۆنتێکستەکە«. بەڵام ئەوەندەی من بزانم ئارێنت، هەرگیز ئاماژەی بە «هیپیاسی چکۆلە« نەداوە، کە لەوێدا ئەفلاتوون بە شێوەیەکی ڕوون باسی مەسەلەی درۆ دەکات. سەرەڕای ئەمەیش، هیچ کۆنتێکستێك، هەرچی چۆنێکیش بێت، ناکرێت بەو ڕادەیە یەکلاکەرەوە و دیاریکەر بێت کە بە مسۆگەری هاوکاریمان بکات بۆ دیاریکردنی واتای وشەکە.

58-E. Kant, Métaphysique des maurs, II, Doctrine de la vertu, tr. fr. A. Philonenko, Paris, Vein, 1985, § 9.

میشێل سیناپی لە وتارە دەوڵەمەند و بە پێزەکەیدا، کە هیوادارم بتوانم لە توێژینەوەی تردا بچمەوە سەری، ئاماژە بەم وتارە دەدات.

بە دروستیی قسەکانی خۆی نەبێت، کەمتر لە شتەیە و هەر ئەوەندەیشی قابیلە». دەتوانین کۆمێنتی ئەوەیش زیاد بکەین کە کاتێك مرۆڤ ئەو دۆخە تێدەپەڕێنێت کە لە ئاستی کەمتر لە شتدایە و بەرزتر دەبێتەوە، ئەوا دەبێتە شتێك یان ڕەنگە کەسێك، واتە شتێك کە لە مرۆڤ دەچێت، یان ڕەنگە ببێتە دازاینێك؛ لەوێیشدا کە دازاین (Dasein) هەڵدەگرێت، وەك ئەوەی لە وانەکانی ساڵانی 1923-19247 دا باسکراوە: «لە لۆچەکانیدا تواناکانی فریوودان و درۆی بوونی هەیە»[59].

4 - پاشان لە کۆتاییدا، دەبێت وریا بین لە هەموو ئەو کارانەی کە دەیانەوێت تیۆری درۆ یان مێژووی درۆ بە شتێکی لاوەکی، ڕێژەیی، یان بە دوو ڕووداوی لەناکاو و رووکەش، یان زۆر سەرپێی و ئاسایی دابنێن، ئەمە لە کاتێکدا کە ئەم دووانە هێشتا لە قۆناغی سەرهەڵدان و پەیدابووندان. هەڵبەت ناچارین وریا بین، چونکە ئەو یەقینەی کە ئارێنت لەبارەی

«Le mensonge officieux dans la correspondance Jérome-Augustin”, (op. cit.).

ئەم خانمە نووسەرە پشت بە توێژینەوەکانی پییەر لوگاندر دەبەستێت بۆ ئەوەی لە ڕێگەی ئەم ئاڵوگۆڕکردنی پەیامانەوە شیکاری دوو هێڵی جیاواز بکات، ئەو هێڵەی کە هێڵی «وێناکردنی قسەیە بە پێی ئەنترۆلۆژیایەك کە لەسەر وێنە چڕ دەبێتەوە«، ئەو هێڵەی کە «یاسای ڕۆمان» و «دادگەریناسی» [علم المحاكمة] دەری دەخەن، واتە »دووبارە فۆرمولەکردنەوەی چەمکەکانی پاساو و هۆکار«. (هەمان سەرچاوە، ل65).

59 هایدگەر، دیارکردنی ئەرستۆییانەی لۆگۆس، ل35.

سەرکەوتنی کۆتایی راستی (نەك تەنیا راستگۆیی) و بەردەوامبوونە هەمیشەییەکەیەوە گوزارشتی لێکردووە، هێشتایش بڵاو و باڵادەستە، ئەگەرچی **ئێمە تەنیا وەك ئایدیایەك قبوڵی ئامانجگەراییەکەی (راستی) دەکەین و هیچیتر؛ ئایدیایەك کە دەبێت بۆ رێکخستنی سیاسەت یان مێژووی هاوبەشێتی (Socius)ـــی مرۆڤایەتی بەشێوەیەکی گشتی پشتی پێ ببەستین.**

من لێرەدا هەوڵنادەم بە بەرگریکردن لە تێزە یەهودی-مەسیحی-کانتیەکە ئەم مەترسییە بخەینە لاوە؛ ئەم تێزە درۆ بە درەختێکی ریشەدار دەزانێت کە دەلیلە لەسەر بەدکارییەکی بنچینەیی و رەگداکوتاو لە ئەزەلییەتی مرۆڤدا، گەر بەرگری لەم تێزە بکەین کەوایە دەبینە دیلی هەمان لۆژیك، ئەو لۆژیکەی کە مەرج نییە دژی بین، بەڵکو دەبێت هەوڵبدەین بیری لێبکەینەوە -ئەگەر ئەم دەستەواژەیە واتایەکی هەبێت- و رابردووەکەی لەبەرچاو بگرین.

بە بێ رەچاوکردنی ئەو گۆڕانە تەکنیکییانەی بەسەر مێژووی ئاگایی و نائاگایی و بەسەر پێکهاتە بونیادییەکەی رواڵەتە فریودەرەکان و ئەڵتەرناتیڤەکانی ئایکۆنەدا هاتووە، دەبێت لەم بوارەدا هەنگاو هەڵنێین، یەکەم هەنگاویشمان ئەوەیە دەبێت جەخت لەسەر ئەوە بکەینەوە کە لایەنیکەم ئەگەر ئەم لادانـە ریشەییە و مانەوە هەمیشەییەکەی کاری نەکردەبووایە، ئەوا

هەوڵەکانمان بۆ بیرکردنەوە لە درۆ وەك درۆ، بۆ ئەگەری پێکهێنانی مێژوویەك بۆ درۆ کە لکابێت بە خەسڵەتە ناوەکییەکانییەوە، ئینجا بۆ ئیمکانی پێکهێنانی هەر مێژوویەکی دیکەیش، بە هیچ دەرئەنجامێك نەدەگەیشت و بە حەتمی شکستی دەهێنا، بەڵام دەبێت ئەوە بڵێم، بە حوکمی ئەوەی بە شێوازێکی خێرا کۆتایی بەم باسە دەهێنم، هەرگیز لە توانای من و کەسیشدا نییە بوون و پێویستی بوونی مێژوویەکی تایبەت بە درۆ، وەك درۆ، پاساو بدات، کەس ناتوانێت بە ئەرگومێنت، بە واتا ورد و دیاریکراوەکەی ئەم وشەیە و بە چەمکە بەرتەسکەکەی وشەی زانین [مەعریفە] و بە دەرئەنجامگیریی تیۆری و حوکمی دیاریکەرییانە، پاساو بۆ ئەمە بهێنێتەوە؛ ناشێت ئەم مێژووەیش ببێتە بابەتێکی تیۆری کە زانین بتوانێت بیپشکنێت. بێگومان ئەمە پێویستی بە زانین هەیە، پێویستی بەوپەڕی رادەی زانین هەیە، بەڵام لە بونیادەوە لەگەڵی جیاوازە. ئینجا، لە حاڵەتێکدا کە ئەگەر بشێت ئەم مێژووە بوونی هەبێت، تەنیا دەتوانین دەربارەی ئەو فۆڕمە بدوێین کە مێژووی درۆ لەودیوی زانینەوە وەری دەگرێت، یان دەبێت وەری بگرێت.

پرسیار سەبارەت بە درۆ لە مێژووی فەلسەفەدا:

د. ئازاد حەمە

کردەی درۆ کردەی وتنە، وتنێکی درۆئامێز. ئەم وتنەش ، وتنی درۆ، لە مێژووی فەلسەفە دا چەمکێکی تەمومژاوییە و پرسیاری جـۆراوجـۆر هەڵدەگرێت. پرسیارە فەلسەفییەکانیش تایبەت بە درۆ چەمکی تریش لەخۆدەگرن (بۆنموونە: هەڵە، نا-درۆ، ڕاستی ، نا-ڕاستی، ڕاستگۆیی، فریودان، بەلاڕێبردن لە وتن، خەڵەتاندن و.....). بەپێی ئەوەی وتنی ڕاستییش لە کۆمەڵگەی نوێ دا لەبەردەم هەڕەشەدایە و زۆربوونی درۆکردنیش کاریگەری لەسەر ڕاستی بەجێهێشتووە ئەمە وایکردووە خودی ڕاستی جێیگومانبێت. بۆیە گێڕانەوەی مێژووی درۆ بێ لایەن نابێت گەر گشت دژە چەمکەکانی (بەرامبەرەکانی) درۆ لەو گێڕانەوەیەدا ڕۆشناییانەنەخرێتەسەر. هاوکات مێژووی درۆ ئەو مێژووەشە کە پڕدرۆیە و درۆکانی مێژووش بەشێکن لەو مێژووەی مێژوو لەسەر درۆ بۆمانیدەگێڕێتەوە. لێرەوە دەگەینەئەوەی بڵێین کاتێك ژاك دێـریـداJ.Derrida لە کتێبی"" مێژووی درۆ"" دا ژێنییێلۆژیایەك (نەسەبناسی، ئەسڵناسی) Généalogie، ژێنییێلۆژیایەکی هەڵوەشانەوەگەرانە، تایبەت بە مێژووی درۆ دادەمەزرێنێت هەڵوەشانەوەی چەمکی درۆ و سەرلەنوێ نووسینەوەی مێژووەکەی دەکات بە بناغە بۆ تێگەیشتن لە درۆ و هەڵە، لە درۆ و پاساودان، لە درۆ و نیازپیسی ، لە ڕاستی و نیازپاکی، لە درۆ و نیەت، لە درۆ و مەبەستگەری، لە درۆ و بەرژەوەندی. بەم شێوەیە شێوازی هەڵوەشانەوەگەری دێریدا لەم نووسینەیدا ئەو

دەمە بە چاکی بەدیدەکرێت کە کار لەسەر چەمکی درۆ و چەمکە هاوشێوەکانی دەکات و دواتر لەسەرەخۆ شۆردەبێتەوە بۆ ناو مێژووی درۆ و هەڵوەشانەوەی ئەو مێژووەش بە بەرپرسیاریەتێکی ڕەوشتیی لەقەڵەمدەدات. لەبەرئەوەی فاکتەری جیاجیاش کاریگەرییان لەسەر بەرهەمهێنانی درۆ داناوە ئەمە وادەکات مێژووی درۆ بەپێی کولتوور و شارستانییەکان گۆڕانی بێتەسەر و هەر کولتوور و شارستانییەك مێژووی درۆی تایبەت بە خۆی هەبێت.

گەر فەلسەفەکردن لەپەیوەندیدابێت بە دروستکردنی پرسیار تایبەت بە "درۆ و مێژووی فەلسەفە " لەو پرسیارانەوە دەستپێدەکەین دەستپێکی ئەو مێژووە تایبەت بە دیاردەی درۆ دەجوڵێنێت: بۆ " من " درۆ دەکات؟ منی درۆزن چ منێکە؟ ئەو شتەی وەك درۆ دەوترێت چییە؟ شتەکە چییە کە دەبێت بە درۆ؟ درۆ مێژووی هەیە؟ ئەو مێژووەی درۆ دەگێڕێتەوە درۆدار نییە؟ مێژوویێکی بێ درۆ بوونی هەیە؟ بەواتایەکی تر، خودی مێژوو بەشێك نییە لە مێژووی درۆ؟ گەر هاوکێشەکان بەم شێوەیەبێت، باشە شیاوە نووسینەوەی مێژوویێك تایبەت بە درۆ؟ ئایا ئەو مێژووە لەگەڵ مێژووگەرایی تێهەڵکێش نییە؟ بۆ دەبێت درۆ هەبێت؟ وتنی درۆ پەیوەندی بە وتنی ئەوەوە هەیە ڕاست نییە یان ئێمە زانیاریمان لەسەر درۆ نییە؟ بۆیە کاتێك کە شتێك دەڵێین و زانیاریمان لەسەری نییە ئەوی وتومانە

هەڵەیە یاخود درۆ؟ کە هەڵەمان وت ئایا درۆمان وتوە؟ گفتوگۆکردنی درۆ و هەڵە لێرەوە نییە؟ وتنی هەڵە بە مەبەستەوەیە یان بێ مەبەستە؟ گەر درۆ کردەییێکی مەبەستدار بێت لە وتندا ئـەوا ئامانج خەڵەتاندنی ئەویترە. ئەی خەڵەتاندنی خودی خۆ؟ بۆیەتی درۆکردن پێویستی مرۆڤ بووە بۆ درۆکـردن یان ویست بووە بۆ درۆ؟ کەوابێت ئەم پێویستی و ویستەپێماننالێت مافێك بۆ درۆکردن هەیە؟ باشە کێ مافی درۆکردنمان پێدەبەخشێت؟ بۆ ئەم مافە بۆ وتنی پێچەوانەکەی درۆ نەبووە؟ واتە بۆ لەبڕی ئەوە مرۆڤ پێویستی بە(ویستی بۆ) وتنی ڕاستی نەبووە؟ لێرەوە دەمانەوێت بپرسین درۆ جێگرەوی چییە؟ جێگرەوی ڕاستییە؟ یان ڕاستگۆییە؟ گەر کەسێك درۆی کردبێت واتە ڕاستی نەوتووە؟ یان نا- ڕاستی ووتـوە؟ ئایا ڕاستی نەوتن درۆکردنە؟ کە درۆشمان لەگەڵ دەکرێت پێویستمان بەچییە؟ بە زانینی ڕاستی؟ باشە چۆن بە ڕاستی دەگەین؟ واتە ئەو دەمەی درۆدەکەین مەبەستمان وتنی ڕاستگۆی بووە بەڵام لەبەر پێویست و بەرژەوەندی درۆمان هەڵبژاردووە؟ باشە ئەم دیاردەیە لە گشت کولتوور و شارستانیەکان بەو جۆرە بووە؟ کەواتە، درۆ و کولتوور یان درۆ و شارستانی چ پەیوەندییێکیان بەیەکەوە هەیە؟ ڕوونـتر بدوێین: کام کولتوور یان شارستانی زۆرترین درۆی کردوە؟ چ سەردەمێك (ئێپۆخ)، سەردەمی کۆن یان سەردەمی نوێ، داهێنانی لە درۆ دا کردووە؟ ئێمە ئێستا کە لە قۆناغی

کۆمەڵگەی پاش پیشەسازی و کۆمەڵگەی ئەلەکترۆنیداین درۆ هێندەی ئەو گەشە ئابووری و تەکنیکییە گەشەی نەکردوە؟ واتە درۆش هاوچەرخ نەبووە؟ لێرەوە دەشێت پرسیارەکان ئاستێکی تر وەرگرن: کام چینی کۆمەڵایەتی (هەژار یان دەوڵەمەند) زۆرتر درۆ دەکات؟ کام ڕەگەز (نێر یان مێ) درۆزنترە؟ واتە درۆ پێوەندی بە جێندەرەوە هەیە؟ ڕوونتر بدوێین، درۆ دیاردەیەکی پیاوانەیە یان ژنانە؟ درۆ تەنیا دیاردەیەکی مرۆییە؟ یان ئاژەڵەکانیش درۆ دەکەن؟ ڕیشەی درۆ میتافیزیکییە؟ گەر میتافیزیکییە ئایا ئایینەکان درۆ دەکـەن؟ ئایا ئاین بۆ لەناوبردنی درۆیـە یان خودی ئاین، لەڕێگای گێڕانەوەکانییەوە، دروستکەری درۆیـە؟ مەبەستمان ئایا هەقایەتەکانی ئاین جێیگومان نیین؟ ئاین بەپێی بانگەشەکانی لەگەڵ درۆ یەکناگرێتەوە؟ ئایا درۆکردن لێزانینی دەوێت؟ واتە زیرەکی لە درۆکردن پێماننالێت خودی ئەو زیرەکییە گومانلێکراوە ؟ هەر تایبەت بەم لایەنە شیاوە بپرسین: هەندێك ڕەفتاری کۆمەڵایەتی نا-ئاخاوتنانە ،وەك زەردەخەنە و ئاماژەکانی دەست، دەشێت ئەمانەش وەك درۆ سێرکرێن؟ خێزان، کۆمەڵگە، دامەزراوەکان، مزگەوت، قوتابخانە، زانکۆ. مێدیا و شوێنە گشتیەکان (قاوەخانە، پارکی گشتی و....) شوێنی بەرهەمهێنانی درۆ نین؟ چۆن دەزانین کەسێك درۆی لەگەڵدا کردوین؟ چۆن دەزانین ئەوە درۆیە لەکاتێکا درۆکەمان ئاشکرانەکردوە؟ باشە درۆ ڕاستی دەشارێتەوە (وندەکات)؟ یان وتنی

دواده‌خات؟ که‌وابێت لێره‌وه دێینه‌سه‌ر پرسیاری درۆ و شاردنه‌وه؟ درۆ و ئاشکراکردن؟ ئایا ئه‌م دوو پرسیاره گرنگییان بۆ دیاریکردنی درۆ نییه؟گه‌ر درۆ شاردنه‌وه‌ی ڕاستی بێت، که‌واته پێویستمان به ئاشکراکردن ئه‌و ڕاستییه‌یه؟ چۆن ده‌توانین بیسه‌لمێنین که‌سێك درۆی كـردوه؟ باشه ده‌زگـای ئاشکراکردنی درۆ Polygraph ده‌توانێت بمانگه‌ێنێت به ڕاستی؟ هاوکات شیاوه بپرسین ئایا درۆ له‌به‌رده‌م جۆرایه‌تیدا خۆیده‌بینێته‌وه؟ واته ده‌توانین بڵێین جۆره‌کانی درۆ؟ ئه‌ی درۆ له په‌یوه‌ندیدا نییه به به‌رژه‌وه‌ندی هه‌روه‌ها به نیه‌ته‌وه؟

بۆئه‌وه‌ی وه‌ڵامی پرسیاره‌کانی لایسه‌ره‌وه بده‌ینه‌وه ئاماژه به‌وه‌ده‌که‌ین که له مێژووی فه‌لسه‌فه‌دا درۆ بابه‌تی گفتووگۆی فه‌یله‌سوفان بووه. فه‌لسه‌فه له ئه‌فلاتونه‌وه تا دێریدا ، واته له یۆنانه‌وه : ئه‌فلاتوون ، ئه‌رستۆ، دواتر له سه‌ده‌کانی ناوه‌ڕاستدا ئۆگۆستینۆس Augustinus و له‌گه‌ڵ ده‌رکه‌وتنی سـه‌ده‌ی ڕێنیسانس له سه‌ده‌ی 16 میشێل دی مونتین ، دواتر له سه‌ده‌ی 18 ڕۆسۆ و کانت و له سه‌ده‌ی 19 نیچه و له‌سه‌ده‌ی 20 دا کوێرێ Koyré ، ئارێنت Arendtپاشانیش دێریدا وتنی درۆیان خستۆته ژێر پرسیاره‌وه. بۆنموونه، ئه‌فلاتوون له دیالۆگی هیپیاسی بچکۆله (Hippias Mineur(Hippias Minor ئاماژه‌ی به بوونی درۆزن و درۆزنێکی فێڵباز کردووه. پاش ئه‌فلاتوون گفتووگۆی فه‌لسه‌فی ئه‌رستۆ تایبه‌ت به درۆ و پێوه‌ندی درۆ به مه‌یل و به نیه‌ته‌وه بۆ درۆکردن

گرێداوە. لای ئەرستۆ توانای درۆکردن گرینگ نییە بەڵکو ئەو مەیلە گرینگە درۆزن بۆ درۆکردن هەیەتی.

دیـارە فەلسەفە لەگەڵ دەرکەوتنی گـەران بووە بەدوای ڕاستی، واتە درۆ ئەو دوژمنە بووە فەلسەفە هەمیشە کاری بۆ نەمانی کردووە. درۆ و وڕێنە و ئەفسانە و جەهل و خەڵەتاندن ئەو دژە ڕوانە (جەمسەرانە) بوونە ڕاستی ڕووبەڕویان بۆتەوە. بەم جۆرە گەر ڕاستی لە خانەی نا-درۆ دا پۆلینکەین درۆ لە خانەی نا-ڕاست دا پۆلیندەکەین، بـەڵام ئەم پۆلینە پێماندەڵێت کە دژەجەمسەری درۆ ڕاستی نییە بەڵکو ڕاستگۆییە کە دواتر ئەم لایەنە لە توێژینەوەکەی دێریدا دا دەردەکەوێت.

دێریدا کە پێیوایە کردەی درۆ کردەیەکی مەبەستدارە ئەم لایەنە لای ئۆگۆستینۆس ئاڕاستەییێکی دی وەرگرتووە. بۆ ئۆگۆستینۆس درۆ مەبەستییە و مرۆڤ لەگەڵ خودی خۆی دا درۆ ناکات. هاوکات ئۆگۆستینۆس پێیوایە دەکرێت وتنێکی هەڵەمان وتبێت بێئەوەی درۆمانکردبێت چونکە مەبەستمان خەڵەتاندنی ئەوی تر نەبووە، هەروەها وتنی شتی هەڵە کە پێمانوایە ڕاستمان وتوە مانای ئەوە نییە درۆزنین بەڵام وتنی ڕاست کە پێمانوایە هەڵەیە درۆزنمان دەکات. بەپێی ئەم بیرمەندە دەتوانین هەڵە بکەین بەڵام هەڵەکار درۆزن نییە واتە هەڵە لە درۆ جیایە. گفتووگۆکەی دێریدا لەمبارەیەوە پێماندەڵێت درۆ لەگەڵ خودی خۆدا نەشیاو و بێمانایە چونکە ناکرێت تۆ شتێك بە خۆت بڵێیت و لە ڕاستییەوە دور بێت ، لەو

ڕاستییەی بیریلێدەکەیتەوە. ئەمەش ئەو تێگەیشتنەمان لادروستدەکات کە ئەو کاتەی مرۆڤ درۆ لەگەڵ خودی خۆی دا دەکـات ئاگایی بوونی نییە. ئۆگۆستینۆس پێیوایە دەکرێت ئێمە قسەیێك بکەین کە هەڵەبێت بەبێئەوەی درۆبکەین، ئەگەر پێمانوابێت ئەوی وتومانە ڕاستە ئەوا مەبەستمان ئەوە نەبووە کەس بخەڵەتێنین، کەواتە دەتوانین قسەیێکی ڕاست بڵێین لەگەڵ ئەوەشدا درۆبکەین ئەگەر مەبەست لە وتنەکەمان خەڵەتاندنی ئەویتربێت. دێریدا گریمانی بونی پێوەندی لەنێوان درۆ و مەبەستگەریدا دەکات، ئەمەش لەسەر ئەو بناغەیەی کە پێیوایە سەختە ئەوە بسەڵمێنین کەسێك درۆیکردوە بەس دەتوانین ئەوە بسەڵمێنین کە ڕاستی نەوتووە. دێریدا جەغتلەوەشدەکات کە ئەستەمە کەسێك درۆ لەگەڵ خۆیکات. مرۆڤ ناتوانێت بەمەبەستەوە شتێك بەخۆی بڵێت ، بۆخۆخەڵەتانی خۆی ، کە جیا بێت لەوەی بیریلێدەکاتەوە. هەرچی ڕۆسۆیە پێیوایە مرۆڤ تەنیا لەو حاڵەتەدا درۆ لەگەڵ خۆی دا دەکات کە خۆی وەك کەسێکی سەربەخۆ ببینێت.

لە سـەدەی ڕێنیسانس و دەرکەوتنی فەلسەفەی مۆدێرنە گەڕانی میشێل دی مونتین بەدوای ئەوەی ئایا درۆ دژەجەمسەرەکەی تەنیا ڕاستییە یان درۆ هەزارەها ڕووی تری هەیە بەشێکە لە گفتووگۆ فەلسەفییەکان تایبەت بە درۆ. لە سەدەی 18 و لەگەڵ هاتنی فەلسەفەی ڕۆشنگەریی ڕۆسۆ پێیوایە ئەو درۆیەی بێ بەرژەوەندی

دەیکەیت و ئامانجت زیان گەیاندن نییە بە ئەوانیتر و بە خۆت بە درۆ دانانرێت هەروەها ئەوەش کە وتوتە درۆ نییە بەڵکو وێناکردنە.سەرباری ئەوە، بەپێی تێگەیشتنی کانت وتنی ڕاستی پێویست و مەرجدار نییە واتە ڕاستی دەبێت بووترێت. وتنی ڕاستیش ئەرکێکی پیرۆزە و ئەو پیرۆزیەی ڕاستی تەنیا ئاینی نییە بەڵکو عەقڵیشە. کانت وتەنی درۆ بەسوود نییە چونکە درۆ دژ بە ئەرك و ڕەوشتی ئاخاوتنە. ئاخاوتن بۆ ئەوەیە کە دەبێت ڕاستی تیابووترێت. ئاخاوتن بەڵێنێکە بۆ وتنی ڕاستی بۆیە درۆ شکاندنی ئەم بەڵێنەیە. بەم جۆرە، کانت وتەنی، درۆ لادانە لە بەڵێن، درۆ بەجێنەگەیاندنی ئەو بەڵێنەیە درۆزن نەیهێناوەتە دی بۆ وتنی ڕاستی.

لە سەدەی 19 دا نیچە هێرشێکی زۆر دەکاتە سەر فەلسەفەی ڕۆژئاوا و تێگەیشتنی ئەم فەلسەفەیەش بۆ واتای ڕاستی. ئەوی نیچە بەلایەوە سەیرە ئەوە بووە کە مرۆڤەکان وتنی ڕاستیان بەلاوە گرینگە نەك لەبەرئەوە درۆ قەدەغەیە بەڵکو لەبەرئەوەی وتنی درۆ خۆشترە و پێویستیشی بە یاد و کارزانییە. ئەمەو لە دیدی نیچە درۆ بەرهەمی هەڵەیە. بەڵام لە سەدەی 20 دا دەبینین فەلسەفە بەجۆرێك سێری درۆ و بەرژەوەندی دەکات کە یەکانگیری یەکن بەتایبەت لە بـواری سیاسیدا. دیدی کوێریش ،فەیلەسوفی فەرەنسی بەڕەچەڵەك ڕووس، بۆ درۆ قسەکردنە لە مانای سێستەمە سیاسییە تۆتالیتارییەکان بۆ درۆ. دواجـار دێریدا لەڕێگای

ئارێنتەوە دەیەوێت مێژوویەك بۆ درۆ بنوسێتەوە بەڵام نووسینەوەی ئەو مێژووە بە سانا نازانێت و لەکاتی خستنەڕووی مـێـژووەکـەش دەردەکـەوێـت کە درۆ مێژوویەکی سەربەخۆی هەیە و درۆ لە بواری سیاسەت دا بەشێکە لەو مێژووە.

لە کۆتایشدا دەڵێین، درۆ فانتازما phantasm (خەیال و خورافیات) نییە هەروەك ئەوەی یۆنانییەکان بۆیچوون و پسۆدۆس Pseudos (ساختە، فێڵً، درۆ) یش نییە کە هەڵە و خەڵەتاندن پێکەوە کۆدەکاتەوە، هاوکات درۆ دژە جەمسەری هەڵە نییە بەڵکو دژەجەمسەری هەڵە ڕاستگۆییە و درۆ نامەبەستیش نییە هەروەك ئەفلاتوون بۆیچووە. جاریوایە دەزانین کە درۆ دەکەین بەڵام ئەمە جیایە لەوەی کە پێمانوایە درۆ دەکەین یان نەمانزانیوە درۆمانکردووە. دێریدا پێوایە ئەستەمە ئەوە بسەڵمێنین کەسێك درۆیکردووە بەڵام دەتوانین ئەوە بسەڵمێنین کە ڕاستی نەوتووە. لێرە دەکرێت قسەمان هەبێت لەسەر درۆ بە مەبەستەوە و درۆ بەبێ مەبەست (بێئاگا و بەبێ هوشیاری). گەر راستیش وتنی ئەو شتە بێت کە پێویستە بوترێت ئەوا درۆ وتنی شتێکی ترە، وتنەکەش بەمەبەستەوە بێت درۆیە ئەگەرچی لای ئەرستۆ درۆ بە نیەتەوە گرێدراوە ،تەنانەت گەر ڕاستی پیرۆزیش بێت هەروەك ئەوەی کە ئۆگۆستینۆس ئاماژەی پێداوە درۆ لێدانی ئەو ڕاستییەیە. ڕوونتر بدوێین: بۆئەوەی لە درۆ بگەین پێویستمان بە تێگەیشتنە لە دوانەی ڕاستگۆیی /

درۆ کە ڕیشەی لە وتاری میتافیزیکی ڕۆژئاوا داکوتیوە. بۆیە وتنی درۆ بەناوی ڕاستییەوە ڕاستی بێ بەها دەکات. ئەو ڕاستییەش کە ناوترێت و دەشاردرێتەوە نابێت بە درۆ. شاردنەوەی زانیاری بەمانای وتنی درۆ نایەت ،کاتێك شاردنەوەی زانیاری بەمانای وتنی درۆ دێت کە شتێکی تر بووترێت.

بەرهەمە چاپکراوەکانی دەزگای ئایدیا

ژ	ناوی بەرهەم	نووسەر	وەرگێڕ	ساڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە [illegible]		ڕێباز مستەفا	2014
2	ئاشنابوون بە سپینۆزا		کۆمەڵێک نووسەر	2014
3	ئاشنابوون بە [illegible]		[illegible] مستەفا	2014
4	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر		کۆمەڵێک نووسەر	2014
5	ئاشنابوون بە کارل پۆپەر		کۆمەڵێک نووسەر	2014
6	ئاشنابوون بە هانا ئارێنت		کۆمەڵێک نووسەر	2014
7	ئاشنابوون بە [illegible]		[illegible]	2014
8	ئاشنابوون بە [illegible]		ڕێباز مستەفا	2014
9	ئاشنابوون بە [illegible]		[illegible]	2014
10	ئاشنابوون بە ژان ژاک ڕۆسۆ		کۆمەڵێک نووسەر	2014
11	ئاشنابوون بە [illegible]		مستەفا [illegible]	2014
12	ئاشنابوون بە [illegible]		کۆمەڵێک نووسەر	2014
13	ئاشنابوون بە [illegible]		کۆمەڵێک نووسەر	2014
14	ئاشنابوون بە جۆن لۆک		[illegible]	2014
15	ئاشنابوون بە [illegible]		کۆمەڵێک نووسەر	2014
16	ئاشنابوون بە [illegible]		کۆمەڵێک نووسەر	2014
17	ئاشنابوون بە [illegible]		[illegible]	2014
18	ئاشنابوون بە [illegible]		کۆمەڵێک نووسەر	2014
19	[illegible] و [illegible]		[illegible]	2014
20	ئاشنابوون بە [illegible]		کۆمەڵێک نووسەر	2014
21	ئاشنابوون بە [illegible]		کۆمەڵێک نووسەر	2014
22	ئاشنابوون بە [illegible]		کۆمەڵێک نووسەر	2014

23	ئاشنابوون بە ئەوروپا [illegible]	[illegible]		2014
24	ئاشنابوون بە بیرۆکەی [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
25	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2014
26	[illegible] کوردستان	ماجید خەلیل		2015
27	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2014
28	[illegible]	[illegible] عەبدوڵا		2014
29	[illegible]	سابیر عەبدوڵا کەریم		2014
30	[illegible]	کۆمەڵێک نووسەر	[illegible]	2015
31	[illegible]	[illegible]		2015
32	[illegible]	[illegible]		2015
33	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2015
34	[illegible] و [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
35	[illegible]	ماجید خەلیل		2015
36	[illegible]	[illegible]	سابیر عەبدوڵا کەریم	2015
37	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
38	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
39	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
40	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
41	ئاشنابوون بە [illegible] 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015

42	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015
43	ئاشنابوون بە حەنا ئارێنت	کۆمەڵێک نووسەر		2015
44	ئاشنابوون بە هیگڵ	کۆمەڵێک نووسەر		2015
45	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵێک نووسەر		2015
46	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵێک نووسەر		2015
47	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
48	ئاشنابوون بە سلاڤۆی ژیژەک	کۆمەڵێک نووسەر		2015
49	ئاشنابوون بە مارکس 1	کۆمەڵێک نووسەر		2015
50	ئاشنابوون بە مارکس 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015
51	ئاشنابوون بە مارکس 3	کۆمەڵێک نووسەر		2015
52	ئاشنابوون بە مارکس 4	کۆمەڵێک نووسەر		2015
53	ئاشنابوون بە مارکس 5	کۆمەڵێک نووسەر		2015
54	ئاشنابوون بە مارکس 6	کۆمەڵێک نووسەر		2015
55	ئاشنابوون بە مارکس 7	کۆمەڵێک نووسەر		2015
56	ئاشنابوون بە مارکس 8	جەلال حەمید		2015
57	بۆچی مارکس لە سەرحەق بوو؟	تیری ئیگڵتۆن	ڕێبوار محەمەد	2015
58	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2015
59	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
60	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
61	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
62	ئاشنابوون بە گرامشی 1	[illegible]		2015
63	ئاشنابوون بە گرامشی 2	[illegible]		2015
64	ئاشنابوون بە [illegible]	کۆمەڵێک نووسەر		2015
65	ئاشنابوون بە دیموکراسی	کۆمەڵێک نووسەر		2015
66	ئاشنابوون بە [illegible] 2	کۆمەڵێک نووسەر		2015

67	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]		2015
68	ئاشنابوون بە [illegible] 3	[illegible]		2015
69	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
70	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
71	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
72	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
73	ئاشنابوون بە [illegible] 1	[illegible]		2015
74	ئاشنابوون بە [illegible] 2	[illegible]		2015
75	ئاشنابوون بە [illegible] 3	[illegible]		2015
76	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
77	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
78	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2015
79	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2015
80	[illegible]	[illegible]		2013
81	[illegible]	[illegible]	[illegible]	2014
82	[illegible]	[illegible]		2014
83	ئاشنابوون بە [illegible]	[illegible]		2014

[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	84
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	85
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	86
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	87
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	88
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	89
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	90
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	91
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	92
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	93
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	94
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	95
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	96
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	97
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	98
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	99
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	100
[illegible]	[illegible]	ئاشنابوون بە [illegible]	101
[illegible]	[illegible]	[illegible]	102
[illegible]	[illegible]	[illegible]	103
[illegible]	[illegible]	[illegible]	104

105	[illegible]	سۆران عەلی	2004
106	[illegible]	[illegible]	2004
107	[illegible]	سۆران عەلی	2004
108	[illegible]	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2004
109	[illegible]	[illegible]	2004
110	[illegible]	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2004
111	[illegible]	[illegible]	2004
112	[illegible]	[illegible]	2004
113	[illegible]	[illegible]	2004
114	[illegible]	[illegible]	[illegible]
115	[illegible]	[illegible]	2004
116	[illegible]	[illegible]	2004
117	[illegible]	[illegible]	2004

2014	[illegible]	[illegible]	118
2014	[illegible]	[illegible]	119
2014	[illegible]	[illegible]	120
2014	[illegible]	[illegible]	121
2014	[illegible]	[illegible]	122
2014	[illegible]	[illegible]	123
2014	[illegible]	[illegible]	124
2014	[illegible]	[illegible]	125
2014	[illegible]	[illegible]	126
2014	[illegible]	[illegible]	127
2014	[illegible]	[illegible]	128
2014	[illegible]	[illegible]	129
2014	[illegible]	[illegible]	130
2014	[illegible]	[illegible]	131
2014	[illegible]	[illegible]	132
2014	[illegible]	[illegible]	133
2014	[illegible]	[illegible]	134
2014	[illegible]	[illegible]	135

136	ژنێك لەناو سەردەستەی میلیشیاكاندا	دڵشاد محەمەد - هێمن تاهیر	2016
137	مارکس و رەخنەی سیاسەت	هاوار محەمەد	2016
138	لەبڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان	یوسف محەمەد بەرزنجی	2016
139	فەلسەفە لەئێستادا	دانا شوانی	2016
140	تیۆری زانینی زانستییانە	دکتۆر حەمید عەزیز	2016
141	مارکس و ئازادی	دانا شوانی	2016
142	شرۆڤەی ئەفسانەی سیزیف	ئیسماعیل ئیسماعیل زادە	2016
143	سەلەفییەت لەکوردستانی ئێران	ماجد خەلیل	2016
144	هەژموونی نەوت	سۆران عەلی	2016
145	دەوڵەت	سمکۆ محەمەد	2016
146	مێژووی ئابوری جیهان	محەمەد چیا	2016
147	لەتوڵەیتوڵەوە بۆ ناوزەنگ	خەڵەف غوفوور	2016
148	پارت و رێکخراوە سیاسییەکان لە تورکیا	محەمەد فاتح	2016
149	دەقی شیعری کوردی لەڕوانگەی سیمیۆلۆژییەوە	د. لوقمان رەئوف	2016
150	تیۆری چوارەمی سیاسەت	وریاغەفوری	2016
151	هونەری شێوەکاری نوێ	رامیارمەحمود	2016
152	جیهانگیری لە ڕوانگەی جیاوازەوە	حەسەن بارام	2016
153	فەلسەفەی هانا ئارێنت	ئارام مەحمود ئەحمەد	2017
154	نەوت بەرامبەر زەوی	سابیر عەبدوڵلاکەریم	2017

155	پوختەی سەرمایەی مارکس	بابان ئەنوەر قادر	2017
156	چوارینەی دیموکراسی	خالید کەریم محەمەد	2017
157	النفوذ الهلال الشيعي	علی محمد صالح	2017
158	دەسەڵاتی نەرمی قەتەر	ئەرسەلان حەسەن عەبدولڕەحمان	2017
159	سۆفیزم لە ئاسیای ناوەڕاستدا	ئەحمەد ئاوایی	2017
160	لەئیسلامی قورئانەوە بۆ ئیسلامی فەرمودە	سۆران مەحمود سەلیم	2017